

ԱՋԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

ԹԻՒՆ

ՊՐՈՖ. ՀՈԼԳԵՐ ՊԵՏԵՐՍԱՆ

Ն Պ Ա Ս Տ Մ Ը

ՀԱՅ. ԼԵՋՈՒԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՆԵՑ

Հ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԳԱՐԱՆՖԻԼԵԱՆ

ԿՐՕՆ. ՄԻԻԹ.

Պ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1904.

ՊՐՈՑ. ՀՈԼԳԵՐ ՊԵՂԵՐՍԸՆ

ՆՊԱՍՏ ՄԸ ՀԵՑ. ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԸՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ԽԷ.

ՊՐՈՖ. Հ. ՊԵՂԵՐՍԸՆ

ՆՊԱՍՏ ՄԸ

ՀԱՅ. ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1904.

Գիրքը գրքու շի պրակում

491.99-53

Պ

2

ՊՐՈՑ. ՀՈՒԳԵՐ ՊԵԴԵՐՍԱՆ

Ն Պ Ա Ս Տ Մ Ը ՍՅՈՒԳՎԱԾ Է 1961 Ձ.

ՀԱՅ. ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԹՐԳՊԵԱՆԵՑ

Հ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԳԱՐԵՆՓԻԼԵԱՆ

ԿՐՕՆ. ՄԻԻԹ.

491.99

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1904.

A $\frac{\bar{u}}{13471}$

Կուպենհագի համալսարանի Համեմատական լեզուաբանութեան կաժմառին երիտասարդ ուսուցիչ՝ Պրոֆ. Հոլզէր Պեդերսընի այս շատ կարեւոր ուսումնասիրութեան* թարգմանութեամբը՝ կը ծանօթանայ ազգիս նոր Հայագէտ մը եւս:

Հայագէտս — որուն «խորաքնին ու սրամիտ դատողութիւնը» դրուատուած էր ուսուցչապետ Հիւրշմանէ առ իմը. ՀԱ-ի ուղղուած նամակով մը — քաջ ծանօթ է գրաբարի եւ աշխարհարարի, զորոնք «ինքնուսոյց ուսած» է: —

Յաջորդ Ուսումնասիրութեանս քուն կէտ նպատակին է 'յ. ինչ ինչ հոլովմանց ու խոնարհմանց տակաւին մեկնութեան կարօտ ձեւերը քննել եւ ընդհ. համեմատական լեզուաբանութեան օրինաց ու կանոնաց մերձեցընելով լուսաբանել: Նիւթ մը, որուն սակասութիւնը զգալի էր հայ լեզուաբանութեան նորափթիթ գոյութեանը մէջ:

Յառաջ քան առաջադրեալ նիւթին վրայ ծանելը՝ նեղինակը պատշաճ կը տեսնէ նախ հայերէն լեզուի ծայնագիտական օրինաց մասին առանձին զլուի մը նուիրել (1-24): Այս զլիտն մէջ Հայագէտը համառօտիւ կ'ամփոփէ իւր եւ եւրոպացի այլ հայագէտ լեզուաբաններու հայերէնի ծայնագիտութեան օրինաց

* Ուսումնասիրութիւնս հրատարակուած է ի թերթին Zeitschrift für die vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen (հոր. XXXVIII. տետր II. 1904—240) Հայերէն թարգմանութիւնը նախնաբար անփոփոխ հրատարակուեցաւ ՀԱ. ուսումնասիրութիւն մէջ. հմմտ. 1903, թ. 3, էջ 65-67. թ. 5, էջ 138-43. թ. 7, էջ 193-195. թ. 12, էջ 358-63. 1904, թ. 1, էջ 9-14:

մասին ունեցած տեսութիւնները: Յետոյ Բ. գլխուն մէջ (24-48) քննութեան կ'առնու բազմիցս խնդրոյ նիւթ եղած Ն. -ք վերջատառը, որ ամէն հոլովմանց յգ. ուղ.ի ու գործ.ի եւ դարձեալ խոնարհմանց յգ. 1. եւ 2. դէմ-քերուն մէջ յերեւան կու գայ: Իսկ Գ. գլուխը (48-67) ամբողջովին - Ն. յ տառին յատկացուած է, ուր սրամիտ Հայազէտը խղճի մտօք մի առ մի քննութեան կ'ենթարկէ Ն. -ք վերջատառերն ու -ք արմատական-ները, այնպիսի խորաթափանց քննութեամբ, որ միայն Պրոֆ. Պեղեքսեանի համձարին սեպհականութիւնն է:

Գործիս կցեցինք Հայերէնագէտին հայերէն լեզուաւ գրած յօդուածը, իբր Յաւելուած:

Ուսումնասիրութեան վերջն ի դիւրութիւն աւել-ցուցինք գործոյս մէջ քննուած քառերու ու մասնիկ-ներու այբուբենական ցանկը: Հոն կարգաւ գետնդուած են նաեւ ինչ ինչ հոլովուած քառեր կամ նոյն իսկ խոնարհուած քայեր - գ. օր. եղ, եղի (դմեմ է), իմիք, իւիք, յինէն են: Ասի մեր կողմանէ ընել անհրաժեշտ տեսնուեցաւ, որպէս զի ընթերցողը Հեղինակիս ստու-գաքանսած հոլովմանց ու խոնարհմանց ամփոփ պատ-կերն առջինն ունենայ:

Ի վերջոյ կը փութանք հոս հրատարակաւ մեր խորին ճորհակալութիւնը յայտնել մեր բարեկամ Հայա-գիտին, որ մեր բացակայութեան միջոցին հաճեցաւ թարգմանութեանս տպագրական փորձերն անձամբ աչքէ անցընելով սրբագրելու եւ — քանի մը նոր յաւելիքներ եւս վրան յաւելու:

Աշտրն, 1. Ապրիլ 1904:

Թ.ԱՐԳ.ՄԱՆԻՉԸ

Յ Ա Ն Կ

էջ

Ա. Հայերեն քանի մը լայնական որինաց մասին նախնական գիտելիք. (հնգեր. Ե. Է. պայթուցիք)	1
Բ. Հնգեր. բուզական -օ վերջառաւջ Հայերենի մէջ	24
Գ. -բ վերջառաւջ Հայերենի հոլովներուն մէջ	48

ՅԱՒԵԼՈՒՆԸ

Հին Հայերեն լեզուի շեշտը	68
Այբու. բնական ցանկ բառերու եւ կարեւոր մասնիկներու	75

Հ Ա Մ Ա Ռ Յ Ո Տ ՈՒ Թ Ի Խ Ն Ե

Ա.թ.	ալթաներէն
Ա.վ.	ավեստաներէն
Գերմ.	գերմաներէն
Գ.թ.	գոթացերէն
Դան.	դանիերէն
Ի.ս.	իսլանդերէն
Ի.բ.	իբերէն
Լ.խ.	լիտուաներէն
Լ.ս.	լատիներէն
Կիւ.մր.	կիւմերէն
Հանգ.չ.	հին հանգղիերէն
Հն.գ.	հին բարձր գերմ.
Հհիւ.ս.	հին հիւսիսական Լ.
Հ.ժ.	հայերէն
Հնգեր.	հնգերոսական
Հնր.վ.գ.	հին նորվեգերէն
Հըվ.գ.	հին շվեդերէն
Հ.պ.	հին պարսկերէն
Հ.ս.Լ.	հին սլաւերէն
Մ.բ.գ.	միջին բարձր գերմ.
Յն.	յունարէն
Ն.պ.	նոր պարսկերէն
Ննր.վ.գ.	նորվեգերէն
Ո.ս.կ.	օսկերէն
Ու.մր.բ.	ուկրերէն
Պրու.ս.	պրուսերէն
Պր.ս.	պարսկերէն
Ռու.ս.	ռուսերէն
Սլ.ս.վ.	սլովացերէն
Սկր. Սնկ.	սանսկրիտ

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԸՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ

Առաջիկայ ուսումնասիրութեանս բուն նպատակն է՝ հայերէն լեզուին քանի մը հարկմանց ձեւերը քննել ու լուսարանել: Բայց որպէս զի ուսումնասիրութեանս բնթացքին մէջ երկայն բնդմիջահասութիւններ բնկու շտախուիմ, այժմէն պատշաճ կը համարիմ ձայնական օրինաց մասին ինչ ինչ կարեւոր դիտողութիւններ բնել:

Ա. Հայերէն քանի մը ձայնական օրինաց մասին նախնական գիտելիք.

(հնչեւը, v, ii պայթուցիկը)

Հնդեւրոպական v տառը՝ հայերէնի մէջ բառերու սկիզբը միշտ չի կը փոխուի: Հիւրըման իւր հայերէն Քերականութեանը մէջ հայերէն բառերու ցանկ մը յառաջ կը բերէ, ցուցնելու համար թէ հնդեւրոպական v տառն անփոփոխ մնացած է հայերէնի մէջ. զայս կարելի չէ բնդունիլ: Կնքը հայերէն է վեր, է վերոյ, է վերոյ բառերը համեմատութեան կը դնէ լիա. *virseus* (վերինը) հոլ. *verdoen* եւն բառերուն հետ, մինչդեռ Բուզգէ գանոնք **verdo*-է յառաջ եկած կը նկատէ: Աերջնայս բրած համեմատութիւնն աւելի ծիշդ է: Վասն զի հնդեւրոպական *rsr*՝ հայ. -ի, եւ ոչ՝ չի պիտի տառաշրջէր: Յարդ միտ շարուած օրինակ մը հնդեւրոպական *rsr* համար է հայ. շար, նաեւ յդ. շար+ (Ծանոցը Ա. 11): Ծար բնաւ կապ չունի *ar* չի հետ, ինչ-

պէս որ թուողէ զայն կը պաշտպանէր, ինչու որ ձայնադիտական օրինօք անհնար է զայն մեկնել. աւելի կը համապատասխանէ հնրվգ. *kjarr* (թուփ) բառին: Հայերէն բառն ունի չգիրը, սկանաինաւեանը՝ *er. kjarr* բառը՝ բուսկողէնի (Stud. p. 7 ff.) բառին, է յն. $\chi\acute{\epsilon}\rho\rho\omicron\nu$ (վարոցներէ հիւսուած վահան, սայլակողով, ցանկ. հմմտ. IF. Anz. XII 22), $\gamma\acute{\alpha}\rho\rho\alpha$ $\rho\acute{\alpha}\beta\delta\omicron\varsigma$, $\gamma\acute{\alpha}\rho\rho\alpha\nu\alpha$ $\varphi\rho\acute{\upsilon}\gamma\alpha\nu\alpha$, $K\rho\tilde{\eta}\tau\epsilon\varsigma$. 2. վան զի հայերէն է է-ը-ը , է է-ը-ը ձևերը՝ արական եւ իգական հոլովմամբ օժական մը կ'ենթադրեն, եւ 3. է ն-ը-ը , է ն-ը-ը ձևերուն հետ ունեցած բնորոշմակաց յարաբերութենէն, որոնք ակներեւ յն. $\acute{\epsilon}\nu\epsilon\rho\omicron\iota$, $\nu\acute{\epsilon}\rho\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ ձևերուն կը համապատասխանեն (Meillet MSL. X 275): Վշնջնէ՛ բառը ձայնի նմանութեամբ (onomatopoeisch) կազմուած է, ուստի եւ հշվտ. *vrina* (ինջնել, վրնջնել) բառին հետ ունեցած նմանութիւնը լսկ պատահական է: Վշնջնէ՛, ինչպէս նաեւ Հիւրշման կ'ենթադրէ, իրանեան փոխառեալ բառքն է. նմանապէս է-ը-ը (հոս եւս ձայնն այնպէս կազմակերպուած է, ինչպէս՝ տ-ը-ը-ի , -ը-ը-ի բառերուն մէջ, հմմտ. Հիւրշմ. 140, 425). նմանապէս է-ն , որ յամենայն դէպս ոչ թէ հպ. *vašnā* բառին, այլ ավ. *vasnaš* կը համապատասխանէ: Նոր պարսկերէնն ալ բուական քանակութեամբ բառունի, որոնք բեւեռագիր արձանագրութեանց լեզուին ձայնաշրջութեան հետեւած շեն. հմմտ. Հիւրշմ. Persische Stud. p. 116 (ուրուրիչ դաւառարբառներէ փոխառեալ բառեր յառաջ բերուած են), էջ 210 (ուր բեւեռագիր արձանագրութիւններու լեզուէն տարբեր դաւառարբառ մը նոր պարսկերէնի հիմ դրուած է) եւ էջ 237 (ուր Հիւրշմ. հպ. -šn-, ավ. -sn- այլակերպ ձայնամբերը չէ կրցած նոր պարսկերէնով մեկնել): Հայերէն է-նէ՛ (բորբոքել) հմմտ. հսլ. *variti* (եփել) եւ է-նէ՛ (զինել) հմմտ. գթ. *varjan* նոյնահնչիւն բառերուն մէջ Հիւրշմ. իսկ ամենեւին

լեզուադիտական կապ չի տեսներ. ապա կամ այս ստուգարանում թիւնք սխալ են, եւ կամ բառերը փոխառեալ ըլլալու են, թէ եւ ի վիճակի շրջանք աստ եւ այժմ անոնց աղբիւրները նշանակել: Ինձ ի սակայն կ'երեւայ թէ, այս երկու բառերը նոյն ըլլալու են, ինչու որ շ— ածականը ոչ միայն «այրող» այլ նաեւ «փայլող» նշանակութիւնն ունի. եւ որովհետեւ շ— գոյականն ալ միայն «վառիլը» չի նշանակեր, այլ նաեւ «փայլ, թագաւորական ծիրանի», ապա ուրեմն շ— արմատէն ոչ թէ միայն շ—տ՛ (բորբոքել) կրնայ մեկնուիլ, այլ նաեւ շ—տ՛ (պարաստեմ, հանդերձեմ, զինեմ), — Հայերէն շ—տ բառին մէջ՝ պրս. *šarr* (փայլ, վեհափառութիւն), ավ. *šarānah*-բառերու ձայնական կրկնութիւնը փնտռելը շատ յանդիմանական է, վասն զի ատառն պրսկ. ի *f* ատառն հեա ունեցած լծորդութիւնը՝ բառերու մէջը (միջնատառ) միայն կրնանք ցոյց տալ. յամենայն դէպս շ—տ բառին մէջ շ ատառը շատ հին ըլլալու է: — Մէյէ MSL. X 280 շ—տիւր լիտ. *varaū* հեա կը համեմատե եւ դիտել կու տայ, թէ երկուքին ալ նշանակութիւնը՝ սակաւ ինչ տարբերութեամբ, գրեթէ նոյն է: Ես ասոր հաւանիլ չեմ կրնար: Լիտ. *varaū* կը նշանակէ՝ քշել, մղել, գ. օր. մարդիկ, արջառ. գամ զարնել, որ *veriu* *vérti* բառերուն ստատիկացուցիչ ձեւն է, (*ūz-veriu*՝ գոցել, *āt-veriu*՝ բանամ), հու. *vrēti*, լտ. *aperiō*, *operiō*, սակե սակ. *veru*՝ portam, ումբր. *verose*՝ in portam, հու. *vrata*՝ մեծ դուռ, լիտ. *vařtai*՝ մեծ դուռ, դուռ: Աւերտ՛ բնդ հակառակին հայերէնի մէջ կը նշանակէ՝ երկիր մշակել. ցանել. հերկել. լծել. տանիլ. առաջնորդել. գործածել, եւն. իսկ շ—տ գոյականն առանձին կը նշանակէ՝ մշակութիւն, ցան. բարբ. գործածութիւն, Լիտուաներէնի հեա ունեցած նոյն նշանակութեան նախնական ըլլալը դժուարին է հաստատել. հաւանականագոյնս՝ հերկել, նշանակութիւնը նախնա-

կանն բլլալու է: Այս ենթագրութեամբ շարք) գոյականը իմաստէն առեալ կրնանք գերմ. Art բառին հետ համեմատել, որ հրդ. Art (մշակում, հերկում) բառին կը համապատասխանէ. հմմտ. նաև լատ. cultus (բարք colō բայէն): Չայս հաստատելէն ետքը շարքէ՛ բային *ար-ար-է մեկնուելուն եւ -շար, -շար- - - - - բառերու հետ համեմատութեան բերուելուն այլ եւս բնաւ ամենեւին դժուարութիւն չի մնար (Bugge KZ. 32, 14):

Բուզգէ եւս KZ. 32, 56 ff. հնդեւրոպական սկզբնագիր ւ հայերէնի մէջ շ մնալուն վրայ կը տարակուսի. ինքը սա կարծիքն ունի թէ հնդեւր. ւ-տառը +ի կը փոխուի (KZ. 32, 54 ff.) եւ կամ կը կորսուի (KZ. 32, 65 f.), որ բացարձակապէս մերժելի է: Բուզգէի միջնատառ ւ տառին լծորդութեան մասին ունեցած տեսութեանն ալ (KZ. 32, 66) ես հաւան չեմ. Բուզգէ հոս, ինչպէս նաև այլուր, հնդեւր. շեշտը խնդրոյն մէջ կը խառնէ: Սակայն հնդեւր. շեշտի մը հայերէնի վրայ բրած ազդեցութիւնը՝ ցարդ ցուցուած չէ տակաւին:

Հնդեւր. ւ տառին բառի մը մէջ ստացած կրկին ձեւերը մեկնելու համար շատ հեռուները երթալ հարկ չկայ: Երկու ձայնաւորի միջև զբառնուող հնդեւր. ւ տառը՝ հայերէնի մէջ շ, - ձայնը կը պահէ, եթէ բառին վերջը իյնայ. ապա թէ ոչ՝ շի կը փոխուի. հմմտ. կո-շ եւ կո-շի, արե-ւ եւ արե-շակն եւն:

Ուշի շ (-) տառը միւս հոլովմանդ մէջ եւս անփոփոխ կը մնայ. այսպէս՝ կոշու, արեւու եւն հմմտ. Մեյէ MSL. VIII 164. որ արեշի ձեւին մէջ՝ արեւ բառին հին սեռ. ր կը գտնէ, իսկ -շէշ ուշ. ք պարզապէս նմանութեամբ կազմուած է: Ճիշդ նոյն եղանակաւ կը դիտէ նաև Բուզգէ KZ. 32, 67. թէ արեւակն բառը՝ արեւ-բառին նմանութեամբ կազմուած է. ինչպէս նաև արեշ կազմուած է՝ արեշակնի նմանութեամբ: Ասոր

վրայ կարելի չէ տարակուսիլ: Հայերէնի մէջ ---
տառէն ետքը ի- դիրը կը կորուսի. լ--ն-՝ յն.
π λ ὀ ν ω. *---ը սնկ. *sthura-* (**luva-* **lua-* *lva-*;
**stuva-* **stua-* *stva*). Հ.Յ. --ը յն. *φρέαρ* եւ
Հ.Յ. *---ը՝ յն. *δαΐρ* բառերուն մէջ եղած տար-
բերութիւնը՝ կ'երևայ թէ երկու զանազան վեր-
ջաւորութեանց հետեւութիւնն ըլլայ: Բարթոլոմէ
Studien zur idg. Sprachgeschichte II 26 --ը
թէ-ը բառին նախնական ձեւը *--ը կամ *--ը
թէ--ը կը համարի, որ յայտնի սխալ է. չ տառը
մինչեւ վերջի վանկին փոփոխման օրինաց ժամա-
նակը՝ հնչական մնացած ըլլալու է. նոյնպէս մնա-
ցած ըլլալու էին նաեւ *ը* եւ *ը* տառերը (Meillet
MSL. VIII 157. *հմտ.* վարր): Ասոր ներհակ -
տառը՝ հնչող չ-ի եւ բաղաձայն չ-ի առջեւ տարբեր
երևույթ զոյց կու տայ, զ. օր. ուղ. --ը, իսկ
սեռ. --ը: Հայերէնի մէջ չ տառը հնչում ունե-
ցող բաղաձայնէ մը ետքն ալ զոյութիւնը չի կորսն-
ցընէր. այսպէս օր. աղ. կը տեսնենք ի-է ետքը՝
աւյ՛ք, ՚-է ետքը՝ ծն՛աց:

Զայտ կը տեսնենք նաեւ չ-է ետքը կր՛իբ բա-
ռին մէջ, եթէ միայն ՚էրէն բառին ազգեցու-
թեամբը՝ *էրէն-է յառաջ եկած եւ սկր. *urvarā*ի
հետ նոյն ըլլալը կարելի ըլլայ ապացուցանել: Հայե-
րէն ՚էրէն բառը ոչ ըստ Բուզգէի ենթադրութեանը
(Beiträge zur etymol. Erläuterung der arm.
Sprache 14) *ὄβρανός*ի եւ ոչ ալ լիւս. *Perkinas*
(որուման շատուած) կամ իր. *erc* (երկինք) բա-
ռերուն հետ սեւէ առնչութիւն ունի, (այս թէ
ոչ, երկու զիպաց մէջ ալ փոխանակ ՚-ի՝ չ պիտի
սպասուէր), այլ կը համապատասխանէ իր. *grian*

1 Աղբիւր քառիս սկզբնատառ ա-յաւելուածին
մասին տես Հ.ՄԷՆԷՎԻՉԻԱՆԻ «Արդի լեզուագիտութիւն»
ՀԱ. 1900 էջ 69. Բ. սիւնակ: Իսկ տայգր քառի մասին
տես անդ էջ 16 Ա. սիւնակ:

(արեգակն) բառին. վերջնոյս արմատն եթէ *greinā ընդունինք, հայերէնինք կ'ըլլայ *grinā. Աւստի և յամենայն դէպս իսրանդեան grian ձևեր իր. gorim (ապրութիւն) բառն (հնդ. ց-հով) ևն անջատուած ըլլալու է:

Թէ արդեօք Ս տառը շշական բաղաձայններէ կտրն ալ չի կը շըջի, շատ խնդրական է: Շատ օրինակ ունինք մեր առջեւ, որոնց մէջ Ս տառին մերթ անփոփոխ մնալը, և մերթ իրմէ նախընթաց բաղաձայնի վրայ բրած ազդեցութիւնը, և վերջապէս անհետ կորսուիլը բացայայտ կը տեսնուի: Հնդեւրոպական է հայերէնի մէջ միշտ -ի կը փոխուի, ասոր հակառակ կը տեսնենք որ կ՛ը կզած է շ: Ասոր շուտով կը համոզուինք, եթէ միայն հ. շ. շ. բառը համեմատենք յն. χύων բառին հետ: Սիւս-սիւս (սկր. svasru, լատ. soerus) բառին մէջ անտեղի է *սիւս-սիւս արմատը սպասել. պատճառը յայտնի է. վասն զի հոս կ՛ը կը պակսի: Անշուշտ - սկզբնատառով *սիւս-սիւս արմատն յառաջ եկած պիտի ըլլայ (+ կը փոխուի նի, վասն զի -+ իրր սկզբնատառ ձայնախորտը հին ժամանակները գոյութիւն չունէր): Իսկ թէ արդեօք - տառը սկզբակի նմանաձայնութեան (Assimilation) հետեւութիւնն է, կը մնայ մեզի տակաւին անյայտ: Գուցէ թէ սիւս-սիւս երկրորդական ձևը *սիւս-սիւս և սիւս-սիւս ձևերուն խառնուրդն (Kontamination) կզած ըլլայ: - Հայերէն սիւս-սիւս (շնիկ) բառը՝ յն. χύων բառին հետ ամենեւին յարաբերութիւն չունի, այլ կը համեմատի հայ. ձեռք (շնիկ), ռուս. պешокѳ, լատ. szczenię. բառերուն: - Նմանապէս էշ (սկս. իշոյ) միեւնոյն է լատ. equus բառին հետ. Ասոր մասին հմտ. Շրտդեր, Reallex. p. 206. Իսկ ձայնաօրաց մասին՝ քիչ մը ետքը:

Հայերէն սիւս-սիւս և սիւս-սիւս բառերուն կ՛ը-է ծագած ըլլալուն ենթադրութիւնը այն հիման

վրայ հաստատուած է, որ *v* տառը թէ շականներէ կտրը եւ թէ բառերուն սկիզբը պէտք է որ չի փոխուի, որմէ յընթացս ժամանակաց կրնայ ՚, + յառաջ եկած բլաւ (Մէյէ, MSL, VIII 160): Այս ենթացքով թիւնը սակայն ուղիղ չէ: Ասոյց է թէ հնդեր. *sv* հայ. + ձայնը կու տայ (ինչպէս՝ +ոյ), սակայն միշտ ձայնափոխական աստիճանով ն-- +-- + հմն. նրվգ. *kv-* հնրվգ. *hv-*է (Torp og Falk, Dansk-norskens lydhistorie p. 229; Noreen, Gesch. der nord. Sprachen [Paul's Grundr. p. 584, § 126]). Նոյն օրինակ նաեւ *tv* աստիճան առ աստիճան ր-- +-- +ի փոխուած է (+). հմն. գերմ. *quer*, մրգ. *twēr*. Հնդերաց. *dv-* կարգ բառ կարգէ *tv-* եւ *kv-* ձեւերէն անցնելով եղած է ՚ (երկու): Չոյն բառին մէջ հոլ. *avon*, այր. *av*, *v* տառն անհետ կորսուած է:

Իբր օրինակ յառաջ բերուած շ--ն եւ էշ բառերուն վրայ կրնանք յաւելուլ նաեւ շ--նշ, որ կը համապատասխանէ սիր. *exasili* (շնչեցէք) Մէյէ, MSL. X 278 (շշ յետագաս մասնիկ մըն է, որ շատ մը բայերու վրայ կը տեսնուի, զ. օր. *shshshshsh*, կա. *shshshshsh*, էրկնշշ, կա. *shshshshsh*, էրկնշշ, կա. *shshshshsh* եւն):

Հնդեր. *v* տառին ձայնական օրինաց մասին իմ ցարդ մանրակրկիտ դժամ սահմանին սեւէ գնահատելի ստուգարանութեան մը հակասելը գեռ չտեսայ: շ--նշ, կա. *shshshshsh*, յն. *ότομα*: բային հետ նոյն կը համարուէր. այս ենթացքով թիւնն արդէն իսկ Հիւրշման ջրեց: շ--նշ բայը՝ ն--նի անուանականն (Denominativ) է. բառիս մէջ տեսնուող ն մասնիկը մասնաւոր մտադրութեան արժանի է: Տարակից չկայ որ--ն զուտ հայկական մասնիկ մըն ալ է, օր. *shshshshsh* Հիւրշմ. IF. Anz. VIII 47. Իբր ւծականական (կամ հայրանունական) մասնիկ -նն զ. օր. *shshshshsh*, նոյնպէս նաեւ *shshshshsh* Մէյէ, MSL. VIII 154. *shshshshsh*,

ը՛հ-ն-ի՛, Բուզգէ KZ. 32, 2, Թերեւս մինչեւ իսկ
 Հիւրչմանի Arm. Gramm. I 94 պարսկերէն մասնիկ
 համարածները՝ --ի-ն զ. օր. այր-ի-ն, --ն-ի-ն (ա-
 ն-ի-ն), հմմտ. նմանապէս ինչ-ն-ի՛, ինչ-ի՛ թայէ եւն. ը՛հ-
 ք-ն, ը՛հ-ն՝ ը՛հ-ի՛ է: Սակայն --ն վերջաւորութեամբ
 բառերուն մեծագոյն մասը պարսկերէն է, Թէեւ
 անոնց ազբիւրը միշտ շկարենա՛նք ցոյց տալ. ինչ-ն
 = ազ. xšayeyiti. ք-ն-ն (սխալ է = յն. αἶψά,
 ինչպէս Բուզգէ KZ. 32, 35 կը կարծէ) կը համե-
 մատի նոյ. gazīdan 'խածնել', Լ--ն շատ աւելի կը
 մերձենայ --ի, քան ձօնաբիւս — Լ-ն-ն բառը
 կ'երեւայթէ *ovi-pā- 'խաշնապահ, նշանակու թիւնն
 ունեցած պիտի բլայ, թէեւ Հիւրչման այս ենթա-
 դրութեան հակառակ կ'ելլէ: Աստի՛ կարծեացո՛
 ն-ն-ն բառին մէջ եւս միեւնոյն մասնիկը կը գտնուի,
 ինչ որ ճիշդ իրեն նման հոլովուող --ն-ն-ն բառին
 մէջ, որ --ն-ի ւծանցն է (կամ տարբեր հոլովուող
 ի-ն-ն-ն բառին մէջ՝ սեռ. ի-ն-ն-ն, ի-ն-ն-ն, ի-ն-
 ձեւէն) կը տեսնենք: Ասոր նման կամ մերձաւոր
 մասնիկ մը կը մտնէ հետեւեալ բառերուն մէջ եւս.
 --ի-ն, սեռ. --ի-ն, յգ. սեռ. --ի-ն-ն՝ --ի-ն ձեւէն.
 ն-ի-ն, սեռ. ն-ի-ն, յգ. սեռ. ն-ի-ն-ն՝ ն-ի-ն ձեւէն.
 --ի-ն, սեռ. --ի-ն, յգ. սեռ. --ի-ն-ն՝ --ի-ն
 ձեւէն (Բուզգէ, KZ. 32, 23): Արդ այս օրինակները
 գնեղէն ետքը, կրնանք --ն-ն-ն բառին առաջին ան-
 գամբ --ն-ն-ն (շուք, պաշտպան, ապաստանարան),
 --ն, --ն-ն-ն ձեւերուն հետ նոյնացրնել, որով եւ
 մեր գրած *ovi-pā- ձեւին մասին ամէն խնդիր կը
 վերնայ:

Եթէ հայ. ք-ն-ն-ն բառ. dūrō dūdamի հետ
 համեմատութեան բերուի, պէտք է որ ք-ն-ի ւծանցն
 եղած բլայ եւ բառ այնմ ալ կազմակերպուած: —

1 Հայերէն ալ եւ իկ յետագաս մասնիկներու
 ծագման ու նշանակութեան մասին նմա. Լ. Կէտի-
 կեանի "Ազգասիրան Եւրոպայի", յօդուածը. ՀԱ. 1902,
 էջ 200:

մատ) որ յառաջ եկած է *prepsū-է (այսպէս ար-
 զէն կը մեկնէր Osthoff, Parerga 234, զոր ես ետ-
 քերբր տեսայ): ps տառին -ի փոխուելուն — զոր
 Բուզգէ եւս չի մերժեր — օրինակ կը բերեմ զ--
 եւ զ--ն--՛ (Հմմտ. սկր. ksūpayati “կայրէ”) բայց
 ոչ -- (Հմմտ. ψυδρόςի մասին IF. V 61): Գար-
 ձեալ sp հայ.ի մէջ --ի փոխուած. օր. --նէ, յն.
 σπὸ γ γ ο ς (հայերէնը p կ'ենթագրէ, եւ ոչ ph),
 -էրն, յն. σπέρμα, --ն, լիւս. spenys Բուզգէ,
 KZ. 32, 64): Հիւրչման այս համոզիչ ստուգարա-
 նութիւնները շնորոշեցաւ, որպէս զի հ.յ. փոխ-
 յն. σπ ο υ ὀ γ ῖ հեռ համեմատելով, ձայնական
 օրինաց մասին հանած հետեւութիւնները պաշտ-
 պանէ: Սակայն իւր այս համեմատութիւնը — որուն
 եւ ոչ Թէյէ MSL. X 277 հաւան է — ընդունելի
 չէ, ինչու որ հ.յ. փոխուած երբեք չի կրնար յն. ὀ-
 տառին համադօրն բլլալ: Այս պատճառաւ իսկ ան-
 հաւատարի է ինծի, թէ ինչպէս հնարաւոր է այս-
 պիտի պատահական նմանութեան վրայ հիմ գնել
 ջանալ: Հայերէն էնէ՛ն եւ յն. ἔψω բառերուն
 ստուգարանութեանցը մասին ի յառաջագունէ
 բնիկը մը շունիմ. սակայն մէկ անգամ ընդ միշտ
 բաղմամբիւ օրինակներով հաստատուելէն ետքը,
 թէ ps եւ sp հ.յ.ի մէջ = ձայնը կու տան, այլ եւս
 աւելորդ է փոխար հնգեր. ps-ի համադօրը համա-
 բիւ: Աս հ.յ. փոխուած իբր համադօր կամ լծորդ
 միայն եւ միայն հնգեր. ph կը ճանչնամ. փոխ-
 յն. phllu “անկում”, յն. σφαλλω, լիւս. fallō, գերմ.
 fallen “խնայ”, Բրուգման (Grundr. II 1021)
 յն. ἔψω կը համեմատէ քπաի հեռ, որ ուղիղ
 չ'երեւար: Հաւանականագոյնս րի արմատն ունե-
 ցած պիտի բլլայ, հմմտ. ἔφθος “եփեալ”, որ յամե-
 նայն դէպս ոչ թէ *sepstó-տէ յառաջ եկած է, այլ
 -phé-է (բառ Բարթոգոմբի կանոնաց) զոր ես (Հմմտ.
 Nordisk tidsskrift for filologi 3 V 28—38. IF.
 Anz. VIII 126 f., KZ. 36, 107 ff.) առանց երկմտե-

լու նախ-Տնօրէնական կը համարիմ. ուստի եւ
 ՏՅ. Ե¹ բառին քով կը գնեմ ըն կամ ըն, իսկ
 յն. Է¹ փ քով՝ ըն. Մտադրութեան արժանի
 կէտ մըն է Տնօրէն. նուրբ թաւերու հայերէնի մէջ —
 բլայ՝ բառերուն սկիզբը, բլայ՝ մէջը — անփոփոխ
 մնալը: Ասանք մաքուր նուրբ տառերէ պնու
 կը տարբերին, որ այս վերջինքս բառերու մէջը
 տարբեր կ'երպարանք կը զգենուն, սկիզբը՝ տար-
 բեր: 1. Ս տառը իբր սկզբնատառ է եղած կը տես-
 նենք, իսկ իբր միջնատառ երկու ձայնաւորաց մի-
 ջեւ է, - րբ-ի գիմաց ՏՅ. - փ փոխ սպասէինք, եթէ
 միայն զէ---, զէ--- բառերուն լու. սերքօն եւն
 հետ եղած համեմատութիւնը (Մէյէ, MSL. VIII
 165) ուղեղ բլայր: Ես սակայն այս համեմատու-
 թեան հաւան չեմ, ինչու որ Ե---ը՝ զէ---է ան-
 բաժան է: Ե--- կը նշանակէ օւփիլ, ջեանուլ,
 բորբոքիլ, յուղիլ, որդնակեց բլալ, իսկ զէ--- կը
 նշանակէ բորբոքիլ, յուղիլ, ամբօխիլ, սոզալ,
 շարժիլ. կայտաիլ: Այս նշանակութիւնք լու.
 սերքօ բառին նշանակութեանցը բնաւ չեն համա-
 պատասխաներ: Արդ՝ այս ստուգարանութեան գո-
 հացուցիչ շրջալէն, եւ միւս կողմանէ՝ երբեմն ք-
 տառին բառի մէջ Նի-ի հետ միասին գտնուելէն ուղ-
 զակի կը հետեւի թէ րբ, ինչպէս նաեւ ընի-
 հայե-
 բէնի մէջ կրնային ըբ- ձայնը առնուլ: ք- տառը
 նախնապէս բառերուն սկիզբն ու վերջը կրկին
 շրթնական փ-ի փոխուած բլալու է. իսկ ք- տառը՝
 ք եւ փ տառերուն միջին տառիձանք կրնայ համա-
 բուիլ, սա թէութեամբ, որ Տնօրէն. ըն-է ծագած
 ՏՅ. ք տառը՝ նոյն ատեն տակաւին զոյութիւն ու-
 նեցած պիտի շրջալ (որ առաջին հայեցումքով
 անհեղեղ կ'երեւայ): փ- տառը յրմթացս ժամա-
 նակաց իբր միջնատառ. հնչական ձայն ունեցած է,
 իսկ իբր սկզբնատառ՝ անձայն մնալով, ն-ի շրջած
 է. 2. Ընօրէն. Լ- տառին գիմաց հայ. Լ- ձայնին կը
 հանգ իպինք (բայց ոչ՝ իբր Գ. զոր Մէյէ եւս MSL. IX

154, VII 163 եւ Բրուզզան, Grundr. I² 526 կ'ու-
 բանան): Իբր միջնատառ ինչ ինչ բաղաձայններէ
 ետքը Ի-ի կը փոխուի, այսպէս զ. օր. ք-է ետքը՝
 Է-ի^ն, գ-է ետքը՝ Բ-ի = ալբ. bute «կակուղ»,
 հմմտ. իռլ. boce «կակուղ» (տ. KZ. 36, 341). ան-
 շուշտ նաեւ ւ-է ետքը՝ -ի^ն, սեռ. -ի^ն, հմմտ.
 -ի^ն, Բուզզէ IF. I 446: Գարձեալ ուրիշ տեղ
 մը ւ- բաղաձայնի պաշտօն վարած կը գտնենք (-ի^ն,
 յ-ով, եւ օշ՝ շ, Բուզզէ, IF. I 448): Սակայն է-
 տառին ւ-էն ետքը հ.յ. Գ-ի շրջելուն մասին Բուզ-
 գէի վարդապետութեան հաւան շեմ: Արուի ինծի
 հոս -ղէ- ձայնախմբի մասին օրինակ մը յառաջ բե-
 բել, որուն ուղիղ բլալուն երաշխաւորութիւն շեմ
 կրնար տալ. Է-ի^ն կը յիշեցրնէ մեզի յն. γάλα,
 սեռ. γάλακτος, լատ. lac, սեռ. lactis (ալբ. daite
 «թթու կաթ», ձեւը՝ կրնայ հ.յ. Գ-լ բառին հետ
 նոյնացուիլ): Թ-է եւ γάλα եւ lac բառերուն մի եւ
 նոյն արմատն ունենալուն վրայ տարակոյս չկայ բնաւ,
 սակայն ձայնապէս դանձր իրարու հետ միարանելն
 անհնար է: Ընդհանրապէս ձայնական օրինաց հա-
 մաձայն փոփոխութիւն ցոյց շտառող հին հնդեւր-
 բառերուն՝ շատ մը լեզուաց մէջ անկանոն ձեւ ու-
 նենալը, յաճախ տեսնուող երեւոյթ է: Ասոր իբր
 ապացոյց բուսական են միայն «լեզու» բառին առած
 բաղմբանդ ձեւերը. սկր. jihvā jihvā-, ավ. hizvā-,
 հ.յ. Է-շ-՝, հու. πεικῶ, լիտ. lėzūvis, լատ. lingua,
 lingua, իռլ. tenge, կիւմր. tafod, հրգ. zungā,
 որոնց վրայ կը յաւելու Collitz. IF. Anz. VII 12
 նաեւ յն. γλώσσα, γλάσσα (γλ- յառաջ եկած՝
 մ-է). գարձեալ ասոնց վրայ կրնան աւելցուիլ
 ալբ. gūhē, գէղ. gūhē, որուն gl- ձայնը նմանապէս
 մ-է կրնայ յառաջ եկած բլալ: Արդ, ըստ իմ
 կարծեացս, հ.յ. Է-ի^ն բառը՝ *gaqt- ձեւէ, յն. γάλα
 եւ լատ. lac բառերուն հետ խնամութիւն ունենա-
 լու է. հմմտ. Է-ի^ն, որ բուն նշանակութեան զատ՝
 «բաղել» եւս կը նշանակէ, Է-ի^ն բայանուամբ.

Թերեւս *gōq- նախաձեւէ մը: Պարսկերէնէ փո-
 խառեալ ի- «կաթիլ, բառին՝ ի-նի հետ սեւէ
 առնչութիւն ունենալը դժուարին է ենթադրել:
 — Հնդեւր. լ-տառն որոշ թէւութեամբ միայն բա-
 ռին մէջ ի- ձայնը կ'առնու. -նի-ն յետագաս մասն-
 կան մասին, զոր Մէյէ MSL. VII 163 իբր օրինակ
 յառաջ կը բերէ, վարը պիտի խօսուի: Աշ-ն բա-
 ռին նկատմամբ որոշ բան մը շեմ կրնար բռնել:
 Չայնասրներէ ետքը՝ Հնդեւր. լ-տառը մերթ յ-ի եւ
 մերթ --ի կը տառաշրջի (հայր, սեռ. հա-ր): Բար-
 թոզումէ՝ Studien zur idg. Sprachgeschichte II
 27, 28 առանց պատճառի այս կանոնին կ'ընդգի-
 մանայ. ուղիղ է Բրուզճանի Grundr. I^o 527
 բաժը: Ի-ի յետագաս Հնդեւր. լ-տառը՝ հ.յ. ի մէջ
 ք-ի կը փոխուի (մարք): — Առանց տարակուսի է
 թէ Հնդեւր. լ-տառը՝ հայերէնի մէջ թէ իբր սկզբը-
 նատառ եւ թէ իբր միջնատառ նախնապէս ի- ձայնն
 ունեցած պիտի բլայ. վերջինս կամայ կամայ զար-
 գանալով ճնունդ կու տայ ի-ի, որ յընթացս ժա-
 մանակաց կը սկսի որոշ ձայն ունենալ: (Միայն rtr-
 անհնչիւն մնալով հ.յ. ձ- տառին կը փոխուի): ի-
 տառին ի շրջած ժամանակը՝ Հնդեւր. լի-է ծագումն
 առած հ.յ. ի- տառը շէր կրնար տակաւին գոյու-
 թիւն ունենալ. պատճառը՝ վասն զի Հնդեւր. լի-
 հայերէնի մէջ թէ իբր սկզբնատառ եւ թէ իբր
 միջնատառ հաւասարապէս ի- կրնար եղած ըլլալ.
 քէ, սկր. p̄r̄thuka- Բուգդէ, Beiträge zur etymol.
 Erläuterung d. arm. Spr. p. 10. Մէյէ MSL.
 X 276.

3. Հնդեւր. ց- տառն եւս բառերուն սկիզբը՝
 տարբեր, մէջը՝ տարբեր երեւոյթ ցոյց կու տայ.
 սկզբնատառ + եղած կը տեսնենք հետեւեալ բա-
 ռերուն մէջ. +ա՛ն, +ա՛նի, իսկ +-ի +-ն (= լա. que):
 Այս յառաջ բերուած երեք օրինակներն ապահով
 են, որոնց վրայ կարելի է գեռ ուրիշ նորանոր օրի-
 նակներ եւս աւելցընել. հմմտ. Մէյէ MSL.

VIII 280. ՀՅ. +- բառին իռլ. *carrie* քար, ժայռ. բառին հետ նոյն բլլալուն ապահով շեմ: Քնդհա- կառակն հնդեւր. կ- տառին ՀՅ. ի մջ սկզբնատառ. փի փոխուելուն իբր օրինակ յառաջ բերուած բա- սերուն իւրարանշիւրին քով Հիւրջմ. հարցական մը կը յաւելու: Հիւրջման փի դէմ տարակոյս մը կամ ընդդիմութիւն մը շի յայտներ, սակայն իմ հաւատարմ շի դար, որ այն օրինակներէն մին միայն ընդունելի բլլայ: ՀՅ. փ- բառը --ի, ձայնաւոր- ներու եւ փ-ի պատճառաւ հսլ. *u-penō* բառին հետ շի կրնար համեմատութեան բերուիլ: Աւելի հե- տարբերական են մեզի հետեւեալ երկու համեմա- տութիւնը. փ-ը, գոթ. *halts*, յն. *χῆλός*, սկր. *kunī* եւ փ-ի, գոթ. *hauri* «ածուխ», հնրվգ. *hyrr* «կրակ», լիւ. *kürti* «տարբերել», հսլ. *kuipimō* «ծխել», փ-ը բառն ամենայն մասամբ գոթ. *halts* շի համապատասխաներ. իսկ փ-ի բառին փ եւ շ տառերուն միջեւ յամենայն դէպս ձայնաւոր մը կար ժամանակաւ, որ յետոյ անհետ կորուած բլլալու է, ապա թէ ոչ, տառերու տեղափոխու- թիւն պիտի սպասուէր. այս կորուած ձայնաւորը կրնար փ կամ -- եղած բլլալ: Չեմ կրնար աներկ- բյա բսել, թէ փ-ը եւ փ-ի բառերուն մասին տուած իմ այս մեկնութիւնս միմիակ հնարաւորն բլլայ: Բայց որովհետեւ փ-ը բառը լատիններէն *pedibus captus* կրնայ թարգմանուիլ, այս պատճառաւ թեր- եւս կարելի բլլար զայն փ-ը --ի հետ նոյն համարիլ (որմէ բոս կանոնի ձեւացած է փ-ը. հմմտ. լա. *habere* «ունենալ», իռլ. *gabim* «առնուլ», հրգ. *haben* «ունենալ», լա. *capio* «առնուլ» հետ. լիւ. *turēti* «ունենալ», *tvertit* «բռնել», ՀՅ. -- շի *--նէ- արմատէ՝ հնրվգ. *vinnaf*, հրգ. *givinnan* «բնդունիլ», ուստի եւ կերպապէս գրեթէ նոյն է հրգ. *wonēn* «բնակիլ», հնրվգ. *una* «գոհ բլլալ», Ներկայի փ տառին քով կատարելի --ի մասին հմմտ. փ-նէ, փ-ն, փ-ն շատ հաւանական է որ

լիւս. galētīh "կարենալ", հետ կերպասպէս նոյն բլ-
լոյ, ինչպէս Մէյէ MSL. VIII 290 կը կարծէ:)
Ղուկասու քով ԻԳ. 16 փշ-ի կը հանգիպինք
սաձեւով. "եւ նոցա աչք կայեալ էին" (οὐ δὲ ὀφ-
θαλμοὶ αὐτῶν ἐχρατοῦντο.) կը նշանակէ դարձեալ
"գրուել, պաշարել. ետ կեցընել" : Գուցէ թէ այս
բային վերաբերի հ.Յ. փշ բառը, վասն զի սկր.
khālah "հետ ամենեւին խնամութիւն մը չի ցուցր-
ներ. նմանապէս պատահական է յն. χαλιὰ "հիւղ-
շակեմարան" բառին հետ ունեցած նմանութիւնը
(որ կը համեմատուի սկր. chāhāmի հետ) : Ա-
լիմաստով հնդեւր. շատ մը լեզուախմբերու հասարա-
կաց եզրղ բառ մը ինծի քիչ մը կասկածելի կ'ե-
րեւայ : Եթէ հ.Յ. փշ բառն իրապէս սկր. khāla-
կամ յն. χαλιὰ-ի հետ համեմատուելու կէտ մ'ու-
նենայ, ես պիտի բռնեմ թէ, սոսկ փոխառութիւն մըն
է եզրածը, բայց թէ ինչ ճամբով, այն կը մնայ տա-
կաւին դադանի : — Ար-ի բառն ուրիշ համեմա-
տութիւններ ալ ունի, սակայն ստոյգ չըլլալուն,
զանց կ'առնու՛մ յառաջ բերել : —

Հնդեւր. սկզբնատառ գ- տառին հ.Յ. ի մէջ
ձայնական ճամբով չ-ի փոխուած կամ կորսուած
բնաբը (Մէյէ MSL. VII 162, X 282) եւ կ'ուրա-
նամ : Տարակոյս չկայ որ -վ կը համեմատուի *qo-
*qi-, *qu- գերանունական արմատներու, սակայն գ-
տառին կորուսար ձայնական ճամբով կնթագրելու
ամենեւին հարկ մը չկայ : Հի՛մ (ինչու) բառին չ-
տառը թերեւս նախագրութիւն մ'ըլլայ. հմմտ.
վարը էջ 19 ծնթ. :

Հնդեւր. միջնատառ գ- հ.Յ. ի մէջ շ- տառէն
ետքը փ-ի կը շրջի, իսկ ձայնաւորներէն ետքը փ-ի
(-փ-). qo- յետագաս մասնիկը յայտնի կը տեսնուի
ճ-ը փ-ի, -նի-ն-ի (յամենայն դէպս ոչ թէ պարսկե-
րէնի աղղեցութեամբը, ինչպէս Մէյէ MSL. VII 58
կը կարծէ), փ-նի, փ-յի-նի եւն բառերուն մէջ : Սակայն
չեմ կարծեր որ փ-ն-ի սկր. kṣāmā "չորցած" ,

բար-- (որ բարիք քով կը համեմատուի բարիքի, հմնւ. յն. φέρει ερος, ալբ. mbarε "բարի, երջանիկ"), ի ներ--, որո-- բառերուն + տառ -գոյնապատ մասնկան հետ կցորդութիւն մ'ունենայ. հաւանականագոյն կ'ըլլար թերեւս -եո-ի մէջ փնտաւելը: Հմնւ. այս խնդրոյ մասին Բուզգէ, Beiträge zur etym. Erläuterung 18, Խէյէ, MSL. X 269, Բարթոլդէ, Studien II 18. — Լ--նէ՛՛՛՛՛ րոյր կը յիշեցընէ մկզի որո-- գոյնականը: Արդեօր այս բառերուն մէջ սնդական տառ մը անհետ կորսուած է. եթէ այս, ինչ ճամբով:

Հնդկեր. ց- տառին հնդկեր. է-ի հետ միասին համընթաց զարգանալը եւ շեմ ուրանար: Նախնապէս թէ իբր սկզբնատառ եւ թէ իբր միջնատառ + եղած ըլլալու է, որ յետոյ միջնատառ է-ի փոխուած է: Այս է տառը շէ կարբ միայն կրնար հնչուի մ'ունենայ: Ուստի եւ չ'փոխուած է՝ զ-ի, իսկ է-ի: Հայերէն + տառին է-ի վրայէն է-ի փոխուելուն նմանօրինակ զարգացում մը երկասիրութեանս մէջ՝ Aspirationen i lrsk p. 151 ff. եւ p. 172 ff. կը կարծէի թէ բնդունիլ ստիպուած ըլլամ: Այս է տառին է-ի փոխուելը այն ժամանակ միայն կրնար պատահած ըլլալ, երբ հնդկեր. kh-է յառաջ եկած հ. յ. է տառը (-է-լ, սկր. skhalati "երեբիլ", շ-է, սկր. śākhā) գեւ. գոյութիւն չունէր:

4. Ինչպէս որ հնդկեր. և սկզբնատառ ք ձայնը կու տայ, իսկ ձայնաւորներէն կարբ զ, նոյնպէս ալ հնդկեր. ցի բառերուն սկիզբը յ-ի (խիտ միաւորուած է եւ շ տառերու), իսկ բառերու մէջը շ-ի կը շրջի. եթէ մէկը այս երեւութից մէջ համընթացութիւն (Parallelismus) մը բնդունի, իսկոյն պիտի համագոյի թէ զմեկանք եւս այլազգ կը համեմատուին շրթնականներու հետ: Ինչպէս որ հնդկեր. ցի նախ յ- տառը կու տայ, իսկ հնդկեր. ց-ն՝ շ (խիտ միաւորուած է եւ տառերուն), այսպէս եւս հնդկեր. է-է հ. յ. շ- գիրը կը սպասուի: Սակայն փոխանակ ասոր

Հնդեւր. ք ի նման թէ բառերուն սկիզբը եւ թէ մէջը
 հազադային ձայնի կը պատահինք. բառերու մէջ
 հնչական բլլայուն մասին խօսք շնք բնք: Աւտի
 եւ ամենուրեք --ի փոխուած կը տեսնենք հմմտ.
 յե-- շէւր, շ--նէր շոնս, -իւր շիթ. Այս - տառին
 իրար ջ-է ծագած բլլայը գործոյս բնթացքին մէջ
 պիտի տեսնենք: ջ տառին --ի փոխանցուծը պա-
 տահած բլլայու է այնպիսի ժամանակ մը, երբ
 Հնդեւր. կի է յառաջ եկած հայ. ջ տակաւին գոյու-
 թիւն շունէր: Թէ իրապէս Հնդեւր. կի հ. ջ- կու
 տայ, բնաւ չեմ տարակուսիր: Մէկ հատիկ օրինակ
 է մեղի ջ-է, սկր. *śākhā*, զոր Բարթոլոմէ, Studien
 II 41 սրամասն թեամբ եւ շատ ուղիղ լուծեց, թէ եւ
 իւր յառաջագիրներէն մէկ քանին սխալ են:

Ծ. Ի հարկէ այլազգ պէտք են մեկնուիլ
 քմականացեալ Հնդեւր. սրտեալները (velar): Հս
 փոխանակ նուրբ տառի, թէ բառերու սկիզբը եւ
 թէ մէջը շ տառին կը հանդիպինք (-շ): Միջին
 թաւ տառը (media aspirata) բառի սկիզբը իբր ջ
 յերեւան կ'եկէ (ջէրժ), ուտի եւ բառի մէջ եւս
 (միջնատառ) ջ կը սպասուի. յայտնի է թէ ջ տառը
 ձայնաւորէ ետքը սովորական է, եւ եթէ քանի մը
 գիպոց մէջ կրնանք ջ տառը հնդեւր. -*dhī* վերա-
 ծել, կրնանք երբեմն նաեւ հնդեւր. *gh-* ի հետ հա-
 մեմատել. ուտի եւ ըստ հեռեւորդի ի՛շ, յն. *ḥī*
 չի կրնար իբր կանոնաւոր ձայնաշարման օրինակ ծա-
 սայել. ասի պայծառ կը մեկնուի մասնաւոր կանո-
 նով մը, զոր յետոյ պիտի տեսնենք. ի տառը չի
 առջեւ կարճ է-ի ներկայացուցիչը նկատելու է.
 նախնապէս միայն ուղղականի մէջ *է՛ է կղած բլլա-
 լու էր. է՛, սեւ. է՛է համեմատ է՛ է՛ սեւ. է՛նոյ.
 է՛ լա. equus տ. է՛ 6 է՛է՛ բառերուն:

Եթէ նուրբ թաւ սրտեալները քմականնե-
 րու փոխուին, հարկ է որ (շքմականացած զի- հ. յ.
 ի օրինակին համաձայն) հայերէնի մէջ իբր շ յե-

բիւան դան: Աս այս օրինակ կ'ընձեռէ մեզի շէշ
 բառը, որ բառ բուզգէի տուած մեկնութեան կը
 համապատասխանէ յն. σχολιεύς եւ σχεῖλος
 «որունք», σχελίς, σχελίς⁴⁴ յետակողման օտք⁴⁵.
 Եթէ սկր. skhalati եւս հոս գտաւ օրենք, ինչպէս
 Հիւրչման կ'ենթադրէ, այն առնն հ.՝ -իւ-ը
 հնդեւր. Լ ունենալու է: Հետաքրքրական է դար-
 ձեալ բուզգէի շէշ բառին մասին տուած սուուգա-
 բանական մեկնութիւնը. այս բառը նշանակու թեան
 կողմանէ կը համապատասխանէ յն. σχίζω «ճեղ-
 քել, փեռելելէլ», σχίζα «փայտի բեկոր», լիտ. skēd-
 rā բառերուն. իսկ ձայնապէս կը համապատասխանէ
 բուզգէի համեմատած սքեծաննումի, սքեծարիօն
 եւն բառերուն: Անշուշտ *sqheid- եւ *sqhed- մի-
 եւնոյն արմատին հնդեւրագական այլակերպու թիւն-
 ներն են: Չայս գնելէն ետքը, այլ եւս դիւրաւ կը
 մեկնուի վէճի նիւթ եղած շէշ բառը, որ ծագած
 է *veqhero-է, հմտ. հու. בעֵרֶה, լիտ. vūkaras.

Ազա ուրեմն ակներեւ կը տեսնուի, թէ
 հնդեւր. գուտ նուրբ տառերը հ.՝ ի մէջ ածնու-
 բեր նախ նուրբ թաւ տառերու եւ յետոյ յըն-
 թացս ժամանակաց մասամբ հազազային եւ մա-
 սամբ հնչական տառերու փոխուած են: Իսկ ընդ-
 հակառակն հնդեւր. նուրբ թաւերը՝ գուտ թաւերէ
 միշտ անջատ մնացած են: Ասի եւս այն ենթադրու-
 թեամբ կրնամ մեկնել, որ հնդեւր. նուրբ թաւերը՝
 հ.՝ ի նուրբ թաւերէ եւ այժմեան ձայնագիտու-
 թեան նուրբ թաւերէն տարբեր ըլլալու էին: Ըստ
 իմ կարծեացս այս հնդեւր. երկրորդակաները ոչ
 թէ թեթեւ հազազային, այլ լիտահնչիւն ի պէտք
 է որ եղած ըլլային:

Բայց որպէս զի մեր ցարդ բրած տեսութիւնըն
 աւելի եւս հաստատուին, հարկ է նաեւ պայթու-
 ճիկ գրերու s- տառին հետ ունեցած յարաբերու-
 թիւններն ի նկատի առնուլ: Ընդհանուր կանոն է,
 թէ s անփոփոխ կը մնայ. -էրձ յն. σπέρμα, էրէ-

տութեան բերեինք $\text{--}\hat{\text{z}}\hat{\text{z}}$ բառին հետ: $\text{b}^{\text{--}}\text{--}\hat{\text{z}}$ եւ $\text{b}^{\text{--}}\text{--}\hat{\text{z}}$ (ներկ. $\text{b}^{\text{--}}\text{--}\hat{\text{z}}\text{--}\hat{\text{z}}\text{--}\hat{\text{z}}$ եւ $\text{b}^{\text{--}}\text{--}\hat{\text{z}}\text{--}\hat{\text{z}}$) իրարու այնպէս կը համեմատուին, ինչպէս յն. $\hat{\text{z}}\hat{\text{z}}\eta\gamma$ կը համեմատուի $\hat{\text{z}}\hat{\text{z}}\eta\sigma\alpha\text{ի}$:

Ըսուեցաւ արդէն վերը (հմմտ. էջ 10) թէ $\text{p}^{\text{h}}\text{s}$ հայերէնի մէջ $\frac{1}{2}$ ձայնը կու տայ: s տառը յամենայն դէպս իրեն յաջորդող հնդեւր. քմականի եւ կամ քմականացեալ սքողեալի հետ ի մի կը ձուլուի: Արդ սրովհետեւ sq^{h} կը փոխուի $\text{--}\hat{\text{z}}\text{--}$ -ի, ըստ հետեւորդի քմականացած $\text{sq}^{\text{h}}\text{--}$ -ի գիմաց շ գիրը պիտի սպասուէր, ինչպէս որ արդէն մեր վերը յիշած $\text{z}^{\text{--}}\text{z}$ եւ $\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}$ օրինակներէն ակներեւ կը տեսնուի: Արդ մը բայերու ներկ. ժամանակին մէջ յերեւան եկող շ տառը՝ քմականացեալ sq^{h} -ի ներկայացուցիչն ըլլալ կը թուի ինծի ($\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}$ կա. $\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}$, $\text{z}^{\text{--}}\text{--}\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}$ կա. $\text{z}^{\text{--}}\text{--}\text{z}^{\text{--}}\text{z}^{\text{--}}$ եւն): Բայերու խոնարհմանց մէջ շատ աւելի ստեպ յերեւան եկող շ տառը լծորդ է $\text{sk}^{\text{--}}$ -ի. բայց սրովհետեւ շ կրկնաձայնի առաջին տարրը շի կրնար s -է ծագում առած ըլլալ, ասով ահա կը հաստատուի իմ վերը՝ $\hat{\text{k}}$ տառին ամենուրեք նախ z -ի շրջած ըլլալուն մասին աւանդած կարծիքս: Այս շ տառը յետոյ շատ դիպաց մէջ հազադային -- -ի փոխուած կը տեսնենք, իսկ $\text{--}\hat{\text{z}}$ խումբը նախ անփոփոխ մնացած եւ յետոյ z -ի պարզուած է: Բարթողամէի (Stud. II 41) ի յառաջագունէ ունեցած այն համոզումը, թէ satam - լեզուի մէջ $\text{sk}^{\text{--}}$ -է միայն եւ միայն $\hat{\text{k}}$ կրնայ սպասուիլ, բոլորովին անհիմն է. $\hat{\text{k}}$ եւ $\text{sk}^{\text{--}}$ իրարմէ տարբեր կը ձայնաշրջին, զ. օր. ալբաներէնի մէջ: Բայերու խոնարհմանց մէջ շ տառը յերեւան կ'ելլէ 1. Սահմանական կատարեալի մէջ. շ տառին հնագոյն կատարեալի մ'արմատին վրայ կցուած ըլլալը յետոյ պիտի փորձեմ ցուցնել, 2. Ստորագասական ներկայի մէջ՝ $\text{--}\hat{\text{z}}\hat{\text{z}}\hat{\text{z}}\hat{\text{z}}\text{--}$, ուր ըստ իմ կարծեացս $\text{--}\hat{\text{z}}\text{--}$ արմատականով հին ըզական ձեւի մը վրայ

կցուած բլլալու է, 3. Ապառնւոյ մէջ, որ բառ ինքեան ստորագասական կատարեալ է — 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 2. 7. 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤. ինծի կ'երեւայ թէ, հոս ալ -i- արմատականով հին ըղձական ձևի մը վրայ կցուած բլլալու է: Աստի եւ հայերէնի սահմ. կատարեալը կը համապատասխանէ յն. ἐρητύσασθε ձևին, իսկ ստորագասական ներկան ἔχουσιν ձևին վրայէն կազմուած ըղձական *ἔχουσιν- արմատականին համապատասխանելու է: Հայերէնի յգ. սեռական եւ արական հոլովմանց -y վերջաւորութիւնը ոչ թէ բառ Բուզգէի բաժնին՝ յետադիր *en մասնիկով si վերջաւորուող ներդոյական մըն է. այլ ընդ հակառակն ինչպէս այլուր Nordisk tidsskrift for filologi, 3. raekke, հտ. VII էջ 90 արդէն խօսած եմ, նախնարար -sko- վերջաւորուող ածական մըն էր (ածականաց հոլովման մասին յետոյ պիտի խօսիմ): Կ-ն-դէ, եբբ-յեդէ եւն ածականները -i- յետադաս մասնկամբ կազմակերպուած են:

Հայերէն 7 տառը հնդեր. ks-ը եւս փոխանակած կը տեսնենք 𐎠𐎡𐎢𐎣 բառին մէջ: Մէյէ MSL. X 280 f. կը կարծէ թէ ks-է յառաջ եկած 7 տառը քանի մը դիպաց մէջ՝ sk-է ծագում առած 7 տառէն այլազգ զարգացած բլլայ: Ես այս կարծեաց համամիտ չեմ: Վէշտ- (7 > շ) եւ 𐎠𐎡𐎢𐎣 (7 > 7) բառերուն մէջ եղած տարբերութիւնը՝ արդիւնք են հետեւորդ բազմայն գրերու ազդեցութեան. առաջինն ունի շէզբ 7 տառը, իսկ երկրորդը՝ շ-ի հետ դժուարքնաւ 7 տառը: Չայս դիմնալով Բուզգէի եբ-շտ բառին մասին տուած մեկնութիւնը կրնանք ուղիղ համարիլ: Եբ-շտ կը համեմատուի լիտ. tróksztu trószkau «ծարաւիլ» բառին: Յետադաս -թէ- մասնիկը կցուած է *եբ-7 սկզբնաւորական արմատին վրայ. *եբ-7. լիտ. trószk- = հ.յ. 777. լիտ. jėszkóti

« փնտռել », այսինքն հայերէնն ունի \widehat{sk} , իսկ լի-
 տուաներէնը՝ \widehat{sq} ։ Բայց աստի \widehat{sk} -ը, երբեք եւ
 \widehat{sq} -ը բառերուն մէջ ժամանակագրական զանա-
 զանութիւն մը կայ։ \widehat{sk} -է յառաջ եկած ջ տառը բ-
 ետքը իւր ձայնը կը պահէ, զ. օր. հ-ըց-նէ՛մ լտ.
poscō, ըստ Մէյէի \widehat{ks} -է ծագած ջ-ն՝ բ-է ետքը ը-ի
 կը փոխուի, զ. օր. արջ։ Մէյէի համակարծիք են
 Բրուգման, Grundr. I² 792 եւ Բարթոլոմէ,
 Studien II 12. Ես սակայն իւր այս տեսութեանը
 մէջ համոզեցուցիչ պատճառ մը չեմ տեսներ.
 Հնդեւր. \widehat{k} տառը բ-էն ետքը հնչական եղած չէ
 (հ-ըն), այդաւան առաւել \widehat{ks} (կամ ըստ Բրուգ-
 մանի $\widehat{k}p$) չէր կրնար հնչական մնալ։ Ուստի եւ՝
 որչափ կ'երեւայ, երկու հնարաւորութիւն միայն
 կայ։ Կա՛մ պիտի ընդունինք որ այն s-խմբերը,
 որոնք յունարէնի մէջ իբր τ եւ θ յերեւան կու
 դան, հայերէնի մէջ միշտ հնչական ձայն ունեցած
 ըլլան, որ անհեղեղ ենթադրութիւն մըն է։ (Բայց
 հանդերձ այսու ամենայնիւ դարձեալ ի հարկէ
 պիտի ստիպուինք ավ. *aršā*-ի փոխարէն հ. յ. զի
 ընդունիլ, կամ թէ առ առաւելն երկրայական
 հնչում ունեցող β -ի սահմանն ընդարձակելով
 պիտի համարինք զայն՝ իբր ներկայացուցիչ քմա-
 կան խմբի, փոխանակած ը տառը, որ այլուր ընդ-
 հանրապէս միշտ սքոզեալէ ծագած կը տեսնենք։)
 Եւ կամ \widehat{ks} - կամ $\widehat{k}p$ - խմբէ դուրս այնպիսի տարր
 մը որոնելու է, որ թէ ձայնի հնչման եւ թէ յո-
 զաւորութեան գրից (Articulationsstelle) շրջման
 վրայ ազդեցիկ դեր խաղացած ըլլայ։ Թերեւս ի
 կրնայ իրեն նախորդ միջնատառ ջ-ին հնչական ձայն
 տալ. բայց ի հարկէ այս գիպուածը հայերէնի ձայ-
 նաշրջման օրինաց համաձայն՝ ուստի եւ ըստ հե-
 տեւորդի համեմատաբար աւելի ետքերը կրնար տեղի
 ունենալ։ ի տառը կրնար դարձեալ s-ի նման ուրիշ

ձայնի մը վրայ եւս գէպ ի շ առաջնորդող ազգե-
ցութիւն ունեցած ըլլալ: Ըստ այսմ իբր օրինակ
կը դնեմ հաս * rksio- արմատական ձեւը. մտադիր
կ'ընեմ սակայն, որ մեր խօսքը -i- արմատի վրայ
է՛ ինչպէս հօջ, եւ ոչ թէ՛ -i-ի, ինչպէս գ. օր.
-րդէ, -ռէ եւն: Ասով միանգամայն զի-ի բաւական
երկար ատեն (մինչեւ ձայնաշրջութենէ ետքը) ան-
փոփոխ մնացած ըլլալը ի հարկէ պիտի ստիպուինք
բնդունիլ: Նմանապէս շ (նախադաս մասնիկը) + յ
փոխուած է թի, հմմտ. յիւ-ի քով թ-ըւլ, յն-
π ο λ ύ σ (այս վերջինս սակայն ապահով չէ):

Արդ վերոյիշեալ պատճառներու հետեւու-
թեամբք շէինք կրնար շիւ բառը սկր. cyaṇá-, յն.
ιχτινος բառերուն հետ համեմատել, եթէ յ
տառը ki-ի ծնունդն ըլլար (Bartholomae, Studien
II 8): Սակայն ասի ինծի հաւանական չ'երեւար:
Շատ աւելի ուղիղ է Մէյէի MSL. IX 373՝ եւ XI
317 բառքը, թէ յն. χθῆς, ιχτινος բառերուն
շ եւ ծ տառերը՝ հնդկերէն hyas եւ cyaṇá բառե-
րուն y տառին շէն համապատասխաներ: Աւրեմն
սկզբնականը ks (բոս Բրուգմանի k) համարելու է,
որմէ գիւրաւ կը մեկնուի հ. յն. բառը: (Մէյէի
յն. π- սկզբնատառ խմբին մասին ունեցած տեսու-
թեանը եւ հաւան չեմ): Ի կողմն չեմ նմանապէս
այն կարծեաց (ինչպէս Բուգգէ Beiträge 17 եւ 46,
Բարթոլոմէ Studien II 9) թէ հնդկեր. si-է հայ.
չ կրնայ յառաջ գալ: Իբր օրինակ յառաջ բերուած
ձեւերուն մէկ մասը արդէն վերն այլազգ մեկնուե-
ցաւ. շ-չ բառն եւ ոչ թէ սկր. sasyá, ավ. hahya,
կիւմբ. haidd, այլ լտ. paseo, panis (Պատուրբա-
նեան KZ. 37, 428) բառին հետ կը համեմատեմ:

Սակայն ոչ թէ միայն քմական լ տառը, այլ
նաեւ սքողեալները հ. յ. ի մէջ հետեւորդ s տառին
հետ ի մի կը ձուլուին: Հետաքրքրական է Ղ. Պա-
տուրբանեանի (IF. Anz. X. 49) հ. յ. ջ-ը բառին

մասին տուած մեկնութիւնը. ինքը ընդէ կը համեմատէ սկը. *kšárati* “հոսեցէք”, ալ. *γάραιτι*, յն. *φθίει* օ. Ասի ապացոյց մըն է Բարթողոմէի տուած օրինացը: Եթէ էնի՛նք յիշէ մեկնութի եւ ոչ թէ յիշէ, այս եւս կ’ըլլայ երկրորդ ապացոյց: Լ. յ. շ. բառը իրաւամբ յն. *ξίρ* օ, *ξίρ* օ, *ξίρ* օ բառերուն հետ համեմատուած է եւ **gs* է յառաջ բերուած: Ըստ իս պէտք է յն. *ξ* տառը **gs* ի վերածել. այս վերջնէս կրնար նաեւ նախահայերէնի զգրծագած ըլլալ:

Բ. Հնդեւրոպական -s վերջնատառը հայերէնի մէջ:

Հայերէնի մէջ կը տեսնենք որ շատ մը դիպաց մէջ՝ հնդեւր. խնամի լեզուաց -s տառը թիփոխուած է: Այս դեպքերը հետեւեալքն են, 1. ամէն զասի արմատներու յգ. ուղղակիներ, այսպէս՝ *հարտ* սեռ. *հարտ*, յգ. ուղ. *հարտ* (+ --արմատ. հնդեւր. յգ. ուղ. -os). *արտ*, սեռ. *արտ*, յգ. ուղ. *արտ* (+ (i-արմատ). *արտ*, սեռ. *արտ*, յգ. ուղ. *արտ* (+ (i-արմատ. հնդեւր. յգ. ուղ. -eies). *արտ*, սեռ. *արտ*, յգ. ուղ. *արտ* (+ --արմատ. հնդեւր. յգ. ուղ. -eies). *արտ*, սեռ. *արտ*, յգ. ուղ. *արտ* (+ (i-արմատ. հնդեւր. յգ. ուղ. -as). *արտ*, սեռ. *արտ*, յգ. ուղ. *արտ* (+ (e-արմատ. հնդեւր. յգ. ուղ. -eres). *բիւն*, սեռ. *բիւն* յգ. ուղ. *բիւն* (+ --արմատ. հնդեւր. յգ. ուղ. -enes): Այժմ՝ յառաջ քան թիփոխէ ծագած ըլլալուն խնդիրը շոշափելը, միտ գնելու է նախ, որ հայ. *ի* եւ -- արմատն ունեցող բառերը հարկ չկայ ուղղակի հնդեւր. երկազանի յոգնակի վերջաւորութեան մը վերածել, վասն զի վերջնութեք վանկին ձայնաւորը հայ. *ի* մէջ շի կորսուի: *ի* արմատն ունեցող բառերուն մէջ վերջաւանի օրինաց (Auslautgesetz) ազդեցութենէն

յառաջ -eiesի՝ -esh ամփոփուած բլլալուն ենթա-
 գրութիւնը հաստատելու համար իբր օրինակ յա-
 աջ բերուած էրէ՛ + բառին *treies ձեւէ մեկնուիլն՝
 ամենայն մասամբ անվիճելի չէ. ճիշդը խօսելով,
 ոչ թէ ձայնաւոր գրերը վերջավանկի օրինաց ազ-
 դեցութենէն յառաջ ի մի ամփոփուած են, այլ
 պարզապէս -ի- տառն է որ հոն կորսուած է: --
 արմատն ունեցող բառերու վրայ այս ու ասոր նման
 երեւոյթ չի նշմարուիր. պատճառը յայտնի է.
 վասն զի ձայնաւորաց միջեւ գտնուող -ու- տառը չի
 կորսուիր: Յայտնի է թէ -- արմատն ունեցող բա-
 ռերու յգ. ուղ. ք՝ -- եւ --. բայց երբեմն նաեւ -կ
 արմատն ունեցող բառերու — եթէ այս վերջնոյս
 հետ ունեցած համընթաց զարգացումը բառ ձայ-
 նական օրինաց ընդունուի — համաձայն կազմուած
 է: -- արմատն ունեցող ածականները տարբեր
 երեւոյթ ցոյց կու տան. յոգնակիի միւս ամէն
 հոլովներուն մէջ շ- տառն անկորուստ կը մնայ: Թէ
 շ- արմատն ունեցող բառերու համաձայն կազ-
 մուած է ասի, տարակոյս չի վերցըններ. հմմտ.
 նիւտն՝ նիւտէ սեռ. նիւտն. այս երեւոյթին միմիակ
 պատճառը շ- արմատն ունեցող բառերու ---
 (հնգեր. օ-է) ձայնաւորին մէջ փնտաւելու է. հմմտ.
 քիշ մը վարը՝ երէց բառը, որովհետեւ սիր. յգ.
 սեռ. sūnūnām, յգ. ուղ. mādhūni կամ յն. γόνυ
 γόνυατος բառերուն հետ սեւէ առընչութիւն
 ունենալը ինծի հաւանական չ'երեւար: Նոյնպէս
 նաեւ շ--նէր յգ. ուղ. շ--նէր սեռ. շնէր բառին
 նախնական ձեւը շնէր գիտեր. թերեւս էր (որ յգ.
 ուղ. ի + եւ հյց. = տառերուն առջեւ ի-ի փոխուած
 է) և տառի մը համապատասխանէ, բայց այս են-
 թադրութեամբ յգ. ուղ. ի վերջաւորութիւնը -ues
 (իսկ քանի որ դեռ չէզոք էր՝ -ua) գտնելու ենք:
 Այս բառն իբր նախնական ձեւին շատ կը ծօտենայ.
 միտ գտնելու կէտ մըն ալ սա է, որ --- արմատական
 բառերու յգ. ուղ. ի եւ հյց. ի մէջ երկու բաղա-

ձայններու միջեւ գտնուող փառսին բոս ձայնա-
կան օրինաց կորսուելուն ենթադրութիւնն ի յա-
ռաջագունէ ամենեւին շի կրնար ապացուցուիլ:

Զմեզ հետաքրքրող վերջատառ +ի երկրորդ
հարցին է 2. ամէն դատակարգի արմատներու յգ.
գործիականը: Այս հարցը եզ. գործիականէն իւր
+ տառովը միայն կը զանազանուի. զ. օր. եզ. գոր-
ծիական՝ փոքրէ, փոքրէ. յգ. գործ. փոքրէ
փոքրէ: Թէ Լայք այս եզակի եւ յոգնակի հո-
լովներու իրարու հետ ունեցած համաձայնութիւնը
զգացած էին, անկէ յայննի է, որ խառն կամ կեր-
պով մը անկանոն հարցմանց մէջ իսկ եզ. գործ.ը
յգ. գործ. ի եւ ասով միանգամայն յգ. ի միւս
ամէն հարցներու հետ կը համաձայնի. փոքրէ եզ.
գործ. փոքր սեռ. փոքր բառին, յգ. ուղ. փոքրէ,
գործ. փոքրէ. փոքրէ եզ. գործ. փոքր սեռ.
փոքր բառին, յգ. ուղ. փոքրէ, գործ. փոքրէ.
փոքր եզ. գործ. փոքր սեռ. փոքր բառին յգ. սեռ.
փոքր. գործ. փոքրէ: Լայերէն բառերու գոր-
ծիականի վերջաւորութիւնը՝ ինամի լեզուաց -նի-
վերջաւորութեանը հետ նոյն է, սկզբ. -նիս եւն:

3. + վերջաւորութիւնը երկու անգամ յե-
րեւան կու գայ բայերու խոնարհմանց ժամանակ.
յոգ. 1. գէմք՝ փոքր. եզ. 1. գէմք՝ փոքր (հնդկեր.
յոգ. 1. գ. -mes): Եզ. 1. գէմքը ազգուած է փ
էական բայէ (ինչպէս նաեւ եզ. 2. գէմք՝ փոքր,
համաձայնած է փի հետ): Սահմանականին համա-
ձայն կազմուած է դարձեալ ստորագասականը.
փոքրէ յոգ. փոքրէ: Սահմանական կատարեալն
ու ստորագասական կատարեալը իրարմէ տարբեր
վերջաւորութիւններ ունին. փոքրէ յգ. փոքրէ-
ստոր. կա. (= ապ.) փոքրէ յգ. փոքրէ-ց-
համաձայն է որ սիրեցից ձեւը նախնապէս հնդկեր.
-օ վերջաւորութիւնն ունենար, որուն համաձայն
յետոյ -օես վերջաւորութեամբ յոգնակիի ձեւ մը
կազմուած ըլլալու է, այս վերջնէս հյ. --+ վեր-

Ջաւորութիւնը կրնար յառաջ գալ (ասի ի հարկէ լոկ ենթադրութիւն մըն է, առ ի շղոյէ -ի մասին աւելի պատշաճ մեկնութեան): Սակայն եթէ իմ այս առած մեկնութիւնս ուղիղ է, այն առեն պէտք էնք սճմ. կա. ի յդ. 1. դէմքին նախնական վերջաւորութիւնը -aes դնել, որ դարձեալ եզ. ի -a նախնական վերջաւորութիւնը կ'ենթադրէ: Ծանօթ է, թէ -a վերջաւորութիւնը հնդեւր. կա. ի եզ. 1. դէմքին կը համաձայնի: Հայերէնի կա. բ յընդհանուրն նոյն է հնդեւր. անորոշ անցեալի (Aorist) հետ, բայց ոչ կատարեալի. ասի կը տեսնուի միավանկ ձեւերուն մէջ յերեւան եկած մասնակէ (ե-բէբ): Բայածեւն իսկ ինքնին անորոշ կա. բ մասնանիչ կ'ընէ. --եմ, բիբեմ, կեբեմ եւն բայերուն՝ --ու, բիբու, կեբու ձեւերուն մէջ յերեւան եկող -ի (հնդեւր. ā) ընդլայնումը կրնայ միանգամայն կա. ի պատշաճիլ: Սիբե-ու ձեւին է եւ --տառերուն միջեւ գտնուող բաղաձայն գրի մը կորուստը անուրանալի է. այս գիրը կրնար բլլալ կամ -- եւ կամ յ: Հաւանականագոյնս -ե-- բլլալու էր, այսինքն -- անորոշ կա. ի արմատի վրայ՝ --ու եւն օրինակին համաձայն -- տառը կցուած: Հմմտ. դարձեալ հրմ. -իբեմ եւ ընդ. անց. -իբեմ: Այս անորոշ կա. արմատը յետոյ սկզբնաւորական -ու տառով (հնդեւր. -sk-) ընդարձակուած է: Ուստի շափաղանցութիւն չէ, եթէ անորոշ կա. ի վերջաւորութեանց մէջ՝ երբեմն կա. ի յատուկ եզրղ վերջաւորութիւններ փնտռենք: Եթէ եզ. 1. դէմքը նախնապէս -- կը վերջաւորուէր, պէտք էր ըստ ձայնական օրինաց եզ. 3. ին հետ համաձայն բլլալ, որով եւ սիրեցի ձեւը (է՛ է-է ոչ-վերջին վանկին մէջ) կը ստիպուինք նորոգում մը եղած ընդունիլ: Աստ շուտով կը համոզուինք, եթէ սա պարագային եւս միտ դնենք, որ վերջատառ ի տառն եւս կրնայ կորուսիլ. առ այս համեմատութեան բեր է-բ-- եւ էբ, որոնք *e-dōa եւ

*e-dot ձևերէն կը մեկնուին. նոյնպէս նաեւ էքի եւ էք, որոնք *e-dhēa եւ *e-dhēt ձևերը կ'ենթադրեն: էք-- եւ էքի ձևերուն մասին հմմտ. Բուզգէ KZ. 32, 75 եւ Բարթողոմէ Studien zur idg. Sprachgeschichte II 37. Բարթողոմէի ընդդէմ Բուզգէի, որ հոս -s վերջաւորութիւն մը կը փնտաւր, բայց առարկութիւնքն ընդունելի չեն. սակայն միւս կողմանէ եզ.ի՝ յգ.ի հետ ունեցած համաձայնութիւնը, Բուզգէի համակարծիք ըլլալէ զիս ետ կը կեցընէ: Ըստ Բուզգէի՝ էքի այնպէս կազմուած է, ինչպէս էիի եւ էի: Բուզգէ ամեն անորոշ կատարելի եզ. 1. գէմքին -ի վերջաւորութիւնը էքիի համաձայն կազմուած ըլլալ կը կարծէ. ես սակայն -իբէի անկատարի ազգեցութիւնն ընդունելու աւելի մէտ եմ: Շատ ուղիղ է Բուզգէի ըսածը, թէ անկատարը պարզապէս էի էական բայի նմանութեամբը կազմուած է: Այս «անորոշ կատարելալ.ի ինչպէս նաեւ էքիի -ի տառը երկրորդ գէմքին մէջ եւս անփոփոխ կը մնայ. էիբ, էքիբ (էիբ, էք--բ): Ես էին՝ էի կ'ամփոփեմ, որով կ'ունենանք նախորդ մասնիկ մը հմմտ. է--ծ -ծէ՛է, նոյնպէս *է հնգեր. *ēsak, սկր. āsa (*es արմատին կատարելալ): Յոգնակի 1. գէմքը է--+, որուն համաձայն կազմուած է նաեւ -իբէ--+, ամենայն մասամբ ըստ ձայնական օրինաց զարգացում մը ցոյց չի տար (փոխանակ *էբ--ի, եթէ է տառն իւր նախորդ էին հետ շէր կրնար ի մի ձուլուիլ, անհրաժեշտ *էէ--+ կը սպասուէր) հմմտ. նոյնպէս էք--+:

Այս առեղծուական + տառին կը հանդիպինք 4. դարձեալ յգ. 2. գէմքին մէջ՝ -իբէ+: Այս ձևը (առանց + տառը նկատողութեան առնելու) կը մեկնուի *etesk, որմէ *eyes. Այսպիսի ձև մը կրնայ թերեւս նախա-հնդեւրոպական շերեւալ. սակայն գոնեայ լատ. scribitis ձևը նոյնին կ'երաշխարհէ: Եթէ լատ. scribitis ձևը ուղղակի

scribimusի համաձայն կազմուած բլայ, հայերէնի մէջ եւս նման կազմութիւն մը կրնանք սպասել: Հյ. էէ+ ձեր (որուն վրայէն կազմուած է -էէէէ) ձայնի կանոնաւոր դարգացմամբ խոնարհուած բայի մը *ēsetes յաւելուածէն կրնայ ծագած բլայ: Ուստի եւ էդէ+ի համաձայն (*e-dhētes հմմտ. է-դ-է-է *e-dōtesէ) կազմուած է կանոնաւոր կատարելի ձեր. -էրէրէ+; քէրէ+; Աւելի դժուարին է սպասուող ձեր (-էրէ-ըէ) մեկնել: Արնայ բլայ որ ներկայի *-eyes վերջաւորութենէն *-yes իբր վերջաւորութիւն մը վերջուած բլայ. իսկ ջի ծագումը շի մէջ փնտռելու է. (հմմտ. -ըջ, վերբ, էջ 22): Բայց Խնշ պատճառաւ փոխանակ ներկայի ամբողջ *-eyes վերջաւորութիւնն առնելու, առանց յօդակապ ձայնաւորի պարզապէս *-yes վերջաւորութիւնն առնուած է: Արդեօք սհմ. կա. ի եւ ստորագասականի սկզբնաբար այս տեսակ վերջաւորութիւններ յատուկ էին: Սակայն սպասուիի 1. դէմքը յօդակապ ձայնաւորով կազմուած է: Գարձեալ, ըստ իմ տուած մեկնութեանս՝ սպասուելու *-շէջ+ ձեր՝ որ կանոնին համաձայն փոխուած է --ջէ+ի: Արդեօք ներկայի -յ+ (սիրէք ըէ յառաջ եկած էով. -ը-յ+) եւ կա. ի -ի+ (-էրէրէ) վերջաւորութեանց ազդեցութեամբը. — Բ-դ-ւ-դ-ը-է-է կրու. հրմ. ձեր՝ ք-ը-շէ-շէ-ը ձերին պարզ յոգնականացումն է կրու. կա. ի ը տառէն յառաջ դրուած = յաւելուածոյ գրով: Եզ. ք-ը-է-շէ-ը ձերին մասին վարը պիտի խօսուի:

Չմեզ զբաղեցրնող + տառին մասին Հիւբը-ման Armenische Studien I 89 հետեւեալ դիտողութիւնը կ'ընէ. «Յոգնակի ուղ. ի + տառը կարելի չէ հնդեր. est յառաջ եկած ենթադրել, վասն զի վերջատառ s տառը հայերէնի մէջ կ'իյնայ (հմմտ. ձայնաւոր արմատներու եզ. ուղ. ը, նոյնպէս բաղաձայն արմատներու եզ. սեռ. ը) իսկ +ի սկր. -asash հետ համեմատութեան բերուիլը

ձայնական օրինաց կը հակառակի: Ցարդ անուանց ու գերանուանց յգ. ուղ. ի եւ բայերու յգ. 1. եւ 2. գէմքերուն + տառին մասին գոհացուցիչ լուծում մը արուած չէ: Միտ դնելու է, որ ոչ թէ նախնական s գիրը, այլ նախնական svն հայերէնի մէջ +ի կրնար փոխուած ըլլալ... Յգ. գործիականի չ+ = ք+ վերջաւորութիւնը՝ ըստ ամենայնի սկը. -bhis վերջաւորութեան կը համապատասխանէ. ի հարկէ is վերջաւորութիւնը պէտք էր իյնալ, ըստ շմա. անգ. դարձեալ էջ 95: Այս գիտողութիւնքը կ'ընդունի նաեւ Բուզգէ Beiträge zur etymolog. Erläuterung d. arm. Sprache, p. 43. Բուզգէ մեր քննութեան նիւթ եղած ձեւերուն + տառը -svէ ծագած կ'ընդունի: Ինքը կը կարծէ թէ, ժամանակաւ հոլովմանց վրայ *u մասնիկ մը կրնար կցուած ըլլալ. այս մասնիկն անշուշտ իրեն հետեւորդ ձայնաւորով սկսող բառի պատճառաւ u ձայնը՝ ՚ի փոխած եւ այնուհետեւ այս վերջին ձեւն ընդհանրացած ըլլալու է: Այս ենթագրութիւնը սակայն շատ հաւանական չէ. ինչու որ, ինչ պատճառաւ u մասնիկը միայն -s վերջաւորող հոլովմանց վրայ պիտի կցուի եւ ոչ նաեւ միւսներուն: Չայնաւորներէ յառաջ -v ձեւին ընդհանրանալն եւս շատ դարմանալի է: Այսու հանդերձ Բուզգէ Grundriss II 660 Բուզգէի այս ենթագրութիւնը *մտադրութեան արժանի» կը համարի:

Ասի մեզի գեղեցիկ օրինակ մըն է, թէ երբեմն որչափ գոռուարին է ուղղել պարզ խնդիր մը, որ ի սկզբանէ թիւր բմբռնուած է: Բարթոլոմէ Studien II 18՝ կ'երեւայ թէ Բուզգէի տուած մեկնութեան անգոր ըլլալն զգացած ըլլալով, կը ջանայ յոգնակերտ + տառը -lva յետագաս մասնիկ մեկնել, որմէ ձեւացած ըլլալու էին հաւարականք: Սակայն այս պարագային մէջ +ի առջեւ գանուող վերջնէթեր վանկին ձայնաւորը չէր կրնար ինկած

ըլլալ: + տառին ետեւ ձայնաւոր մը շղանուելուն կ'երաշխաւորէ ի մէջ այլոց -ֆէնէ-ին ձեւը. վարը պիտի տեսնենք թէ -ին մասնիկը՝ վերջավանկի ձայնաւորներուն կորստենէն յառաջ (բայց բաղա- ձայն վերջատառերու օրէնքէն ետքը) տեղի ունեցած է: Գարձեալ շրէ-դ-ու-ն, ինչպէս նաեւ նն-է-դ-ու-ն իւր նախնական վերջավանկը պահած է (Տմնտ. շրէ-դ, նն-է-դ). տ. Մէյէ MSL. IX 157.

Հիւրջմանի դիտողութիւնը, թէ + տառը ոչ թէ Տէ, այլ ՏՄէ կրնար յառաջ գալ, հոս խնդրոյ նիւթ չի կրնար ըլլալ, վասն զի ինչպէս կարելի է վերջատառ բաղաձայններու մասին ապահով բան մ'ըսել, քանի որ նախ վերջատառը քննութեան առնուած չէ: Աւելի կարեւոր է վերջատառ Տ-ի հայերէնի մէջ կորսուելուն մասին իւր ունեցած տեսութիւնը, առ այս հաստատուն ապացոյցներ ունի: Սակայն սա հետեւեալ խնդիրը՝ թէ ուղղա- կանի ձեւը նոյն է հայցականի ձեւին հետ, իսկ սեռականինը՝ արականին հետ — գոհացուցիչ մեկնութիւն ընդունած չէ: Հիւրջման անդ էջ 88 յայտնապէս կ'ըսէ, թէ Ծ-, ի-, ւ- արմատներու (մնացած արմատականք նախնապէս արդէն Տ տառը շունէին) հայցականի վերջաւորութիւնն ըստ ձայ- նական օրինաց պէտք էր կորսուիլ. նոյն եղանակաւ ի հարկէ պէտք էին կորսուիլ նաեւ արականի -Ա) եւ սեռականի -ՕՏ վերջաւորութիւնները: Բայց ինչ հիման վրայ յեցեալ կրնանք ապահովութիւն ունենալ, թէ ուղղական-հայցական ստուգարա- նապէս մէկ ուղղական, եւ սեռական-արական ստու- գարանապէս մէկ սեռական է: Ես հետեւեալ տողե- րուն մէջ՝ հնդեւրոպական -Տ վերջաւորութիւն մը ենթադրել կարելի եղած ամէն գէպքերը մանրազնին պիտի քննեմ, տեսնելու համար, թէ արդեօք -Տ տառի մը կորսուիլը ստուգելու հարկ մը կայ:

տ. Հայերէնի մէջ ամէն դասի արմատներու եզ. ուղղականը հայցականի հետ կերպապէս նոյն

և Արդ կարելի է արդեօք ենթադրել, որ հայց-ի
 -ի ձայնական օրինաց համաձայն կորսուած բլայ,
 Շատ օրինակ ունինք, որոնք այս կարծեաց հետ
 չեն միաբանիր: Առնուէք մեղի օրինակ նախ քան
 թուական ած.բ., հմմտ. սկր. *dāca*, լատ. *decem*.
 և-ն, լատ. *septem* եւն: Բայց որովհետեւ շի եւս
 ՚ի օրինակին համաձայնած բլայը շատ հաւանա-
 կան կ'երեւայ, այս պատճառաւ կրնանք նաեւ ն-
 արմատական ուղղականներն եւս յառաջ բերել.
 -ն-ն, -ն-ն. հոս կրնանք գատարել նաեւ յե-
 տոյ յրնթացս ժամանակաց ն արմատն առած շատ
 մը բառեր. այսպէս՝ սոն, յն. *π ο ὄ ς*. յո-ն, յն.
ε γ θ ὄ ς. Եո-ն, յն. *μ ὄ ς*. քո-ն. սկր. *decār*.
 յե-ն, յն. *χ ε ι ρ*. Այս վերջնոց մասին Մէյէի MSL.
 VIII 156 f. համակարծիք եմ, թէ ուղղականի ձեւը
 պարզապէս բաղաձայն արմատականներու հայց-ի
 նախկին վերջաւորութեանը վրայ հաստատուած է.
 իսկ բնորոշակուած ձեւը (յո-ն, Եո-ն, քո-ն,
 յն. *ο ὄ ς*) պէտք է բաղաձայնի օրինաց համաձայն
 հարսկի. ուստի եւ Եո-ն բառը կերպապէս գրելի է
 նոյն է յն. *μ ὄ α ξ* «ուլականջ», լատ. *mūrex* բառե-
 րուն: Հոս այս ամէն դիպաց մէջ խնդիրը վերջա-
 տառ ր կամ ր տառերու մասին է. ուստի եւ շատ
 իրաւացի կերպով կ'ըսէ Մէյէ. „Il n'y a pas lieu
 d'en conclure que -m, -n consonnes finales
 précédées de voyelles ne tombaient pas “ Նախ-
 նական բաղաձայն արմատներու նով կազմուած
 հին հայ. մը ցուցնելն արդէն իսկ հակառակ
 սպացոյց մըն է Բարթոլոմէի Studien II 36 պաշտ-
 պանածին, թէ միւս ամէն գատակարգի արմատնե-
 րու հայցականը ուղղականով լրացած բլայու էր:
 Ազիդ շէր բլար, եթէ նախնական բաղաձայն ար-
 մատներու կազմութեան կանոնէն իբր զարտու-
 թիւնք հետեւեալ շէղորները յառաջ բերելինք.
 -չ. հրդ. *salz*, -չէ-ր, յն. *φ ρ ε α ρ*, -ր, յն.
ῆ μ α ρ, -ր, յն. *π ὄ ρ*, -ր, լատ. *cor*, լե-ր, յն.

իբար, նաւար, յն. ծնար, հ-, սկր. māš. Է-է
բառն եւս զարտուղութիւն մը շի կաղմբ, վասն զի
Հայ. ի մէջ բաղաձայնական ՚ մը ունէր (սկր. gām,
յն. βούν). Հմմտ. Գ- (սկր. dyām, լատ. diem):
Բացառութիւնք են սակայն ՚- արմատները. ն-յը
յն. πατ ή ρ, ՚-յը յն. μητ ή ρ, եղբ-յը լատ. frater,
Գ-յը լատ. soror, Գ-յը յն. δα ή ρ, Գ-յը յն.
δύ γ ά τ ή ρ, -յը յն. ά ν ή ρ. Մասնական զարտու-
ղութիւնք են՝ -յը (Հայ. ի մէջ է- արմատ) յն. αΐξ.
-հ- (Հայ. ի մէջ - արմատ) սկր. māš. -Գ- (չ-
արմատ) յն. ά σ τ ή ρ. -Գ- բառը ՚- արմատներու
շատ կը մտնենայ: Այն եւ -հ- բառերուն արմա-
տին ընդարձակուիլը հաւանականագոյնս բաւական
հին ըլլալու է:

Չէզոք ն արմատներու եւ բաղաձայնական
արմատներու հայցականի վրայ այս դիտողութիւն-
ներն ընելէս ետքը, սա մէկ խնդիրը կը յառնէ թէ
արդեւք շկայ ամենեւին գէպք մը, ուր վերջապա
բաղաձայնին ՚ կամ ն տառը Հայ. ի մէջ մնացած
ըլլայ: Այս խնդրոյն լուծումը դիւրագոյնս կրնայ
գտնուիլ արական եւ իգական ն- արմատներու
մէջ: Իր կամ նիւթ նշանակող շատ մը բառերու
մէջէն դժուարին է որոշել, թէ արդեւք մեր առ-
ջեւն ունեցածը շէզոք է, թէ ոչ-շէզոք (չ. օր-
-Գ-), ասով միանգամայն դիւրաւ կը մեկնուի
այս կարգի՝ մինչեւ իսկ նախնապէս ոչ-շէզոք եզրը
բառերու մեծագոյն մասին շէզոքացած ըլլալը:
Նմանապէս ն-ըն Հմմտ. ն-ընէ՛, լատ. poscō
ոչինչ կը ցուցընէ, վասն զի երկրորդարար ն. ար-
մատ եղած է, մինչդեռ սկզբնական ձեւը -no- ըն-
գունելութեան հետ խնամի էր. ճիշդ միեւնոյն
գէպքը կը նշմարուի նաեւ քէ-ն սեռ. քէ-ն բառին
վրայ, Հմմտ. յն. φερν ή օժիտ, եւն:

Գ-ն յն. ά ρ ή ν եւ է-ն հսլ. елѣнь բա-
ռերը հաւանականագոյնս ոչ-շէզոք ն արմատներու
տակ գաստուորելու է, առանց նկատողութեան

առնելու լիտ. *eluis jn.* է լ լ օ ՚ համ սկր. *արախա-*
 «խոյ» բառերը: Մակայն որչափ ինձի կ'երեւայ՝
 այս բառերէն դեռ որոշ բան մը կարելի չէ հե-
 տելոյրնել, ինչու որ հաւանական է, թէ անոնց
 ուղղականն ու հայցականը՝ միւս ն- արմատներու
 խմբին համաձայնած ըլլայ, որ մերժելի ենթա-
 դրութիւն մը չէ: Սի-ն եւ Յի-ն իրապէս կը հա-
 մապատասխանեն յն. *չիւօն եւ չիւօն* բառերուն.
 սակայն այս ձեւերը՝ նախն բոլորովին բաց առնել-
 լով, կարելի չէ ուղ. է մեկնել, ապա թէ ոչ անհրա-
 ժեշտ հարկ էր, որ վերջի վանկին ձայնաւորն ան-
 հետանար (*աբէ-ը* բառը *bhrevy* ձեւէն բոլորովին
 այլազգ կազմակերպուած է). ուստի եւ պէտք ենք
 հայցականէ սկսիլ, որ իւր հոլովական վերջաւորու-
 թիւնքը՝ (բոս ինքեան **ի-նն*, **յի-նն* պիտի սպա-
 սուէր) մէկալ հոլովներու (սեռ. *ի-նն*, *յի-նն*) օրի-
 նակին հետեւելով՝ յապուած է: Այս մեկնու-
 թիւնք կրնայ բոս պատշաճի մերձեցուիլ ոչ միայն
 յետադաս *ի-նն* մասնկան (*բ-ը--ի-նն*) զոր Մէյէ
 MSL. VII 163 շատ իրաւամբ՝ բոլորովին այլազգ
 կիրարկուող լտ. *-նն* մասնկան հետ կը համեմատէ,
 այլ նաեւ *չ-նն* յն. *չիւօն* (սեռ. *չ-նն*) եւ *ս-նն*
 սեռ. *ս-նն* բառերուն, բաւական որ վերջինս Բար-
 թոզումէի հետ Studien II 36f. հնդեւր. **dōm*է
 մեկնուի: Մակայն դիտնականիս *m* տառի -ի ան-
 դամբ մերժելը բոլորովին անիրաւ է: Իբր օրինակ
 բաւ է միայն *ն-նն* բառը. կիւմբ. *emc* բառէն
 ոչինչ կը հետեւի, վասն Շտոկէի Sprachschatz
 33 յառաջ բերած ամէն պատճառաց ընդդէմ չկայ
 ամենեւին լեզուաբնին մը, որ այս *աի'* մէ ծագած
 ըլլալուն վրայ տարակուսի. հմմտ. առ այս հեղին.
 Aspirationen i Irsk p. 189. Բաց սաստի արդէն իսկ
 հայերէնի ձայնաչրջութեան օրէնքէն եւս յայտնի
 է, թէ ՚ վերջատառը նի առջեւ -ի կը փոխուի.
 հմմտ. *պ-չր-նն* սեռ. *պ-չր-նն*: Մէյ դէպքի մէջ
 միայն փոխանակ -ի՝ *բ* յերեւան ելած է, եւ այս է՝

-իւնքն. Հմմտ. -ի-ննի՛՛. արդ Հոս պլլազզ յետադաս
մասնկան մը դոյութիւն շունենալը կը մնայ ինծի
պլլ եւս անտարակուսելի: Հմմտ. -չքն. ք տառը
նախորդ չի պատճառան է: Այս դէպքերը դուրս
հայերէնի մէջ յաճախ տեսնուող -ճ փերջաւորու-
թիւնը (-երճ սեռ. -երճն. զիչճ սեռ. զիչճն)
պարզապէս նմանակազմութիւն (Analogiebildung)
մըն է: Ան-ն եւ -իչքն բառերուն սեռականին մէջ
(-ն--ն -իչքն) տարբեր ուղղութեամբ նմանա-
կազմութիւն մը տեղի ունեցած է: Հոր-նն բա-
ռին (Բուզգէ KZ. 32, 14) - տառ ենթադրեալ ե-
զակի ձեւէ մը յառաջ եկած է: Մըջն սեռ. ճըջն
եւ ճըջն սեռ. ճըջն բառերուն մէջ (փոխանակ
բոս ձայնական օրինաց ճըջն սեռ. ճըջն բլլալու)
երկու ուղղութեամբ ալ նմանակազմութիւն տեղի
ունեցած է: Այս պատճառաւ իսկ որ-ն բառը՝
նմանակազմ որ-ն սեռականովը կրնայ *dōmŋ ձեւէն
(Հմմտ. յն. δῶμα) ծագած բլլալ: Գարձեալ ուրիշ
դէպքի մը մէջ եւս ՚ի -ի փոխուիլը, Հիւրջման
մասնանիշ կ'ընէ, այս է փերջատառ չէ յառաջ. զ.
օր --չ, որ ---չ նմանակազմ սեռականովը յն.
ῆμα ρի կը համապատասխանէ: Այս փոփոխու-
թեան վրայ տարակուսելու ամենեւին տեղի չի
մնար, քանի որ նոյնպիսի անցքի մը ենթարկուած
կը տեսնենք ն տառն եւս, որ փերջատառ չի առ-
ջեւ չի կը շրջի, այսպէս՝ -յչ կը համապատասխանէ
յն. ἄν ῆ ρի, զոր Բուզգէ եւ Մէյէ եւս կ'ընդու-
նին: (Բուզգէի մէ ծագած - տառին մասին յա-
ռաջ բերած ուրիշ մէկ քանի օրինակները Հմմտ.
KZ. 32, 15; JF. I. 453 բնդունելու ես մէտ չեմ):

Ապա ուրեմն փերջատառ բաղաձայնական ն
տառին անկորուստ մնալն ցուցրնող ն-արմատ մը ես
չեմ տեսներ: Պէտք եմ սակայն զայս եւս խոստո-
վանիլ թէ միւս կողմանէ չեմ ալ գտներ ն-արմատ
մը, որ այս փերջատառ բաղաձայնական ն գրին
կորսուիլն ցուցրնէ: Երէջ յգ. էրէջ-ն Հաւա-

նական է որ նախնապէս եզ. ի մէջ ալ նախնա-
 բլար. սակայն եզակին օճ վերջաւորած բլար կե-
 թագրելու հարկ մը չեմ տեսներ, հաւանականա-
 գոյնս օ վերջաւորող ձեւ մըն էր, հմմտ. լատ. homō
 եւն. օ յառաջ քան կորուսիլը՝ ինչպէս այլուր
 նմանապէս հաս --ի փոխուած կ'երեւայ եւ ասով
 միանգամայն պատճառ եղած կրնայ բլար եզակիի
 --հարմարան փոխուելուն (եզ. սեռ. երէն--):
 Ազգականի օ վերջաւորութիւնը կրնայ ենթա-
 դրուիլ նաեւ հարդի հաւտքական բառին մէջ, սեռ.
 հարդի--ն. հարդ բառին յոգնակիին այս տեսակ
 կազմութիւնը կը յիշեցընէ մեզի հին հիւս. systkōn
 և կըրայր եւ քոյր, moedgin անայր եւ որդի,
 fedgin անայր եւ դուստր, նոյն կազմութիւնը
 ցոյց կու տայ նաեւ անդր-նի սեռ. անդր-նի--ն: Ես
 այլազգ տեսութիւն ունիմ հայերէնի արմատի
 վերաբերող շատ մը բառերու անդրազոյն կազմու-
 թեանցը վրայ, որոնք լատիներէնի -tō վերջաւորող
 գոյականաց հետ պատշաճական համեմատութիւն
 մը ցոյց կու տան: Միտ դնելու է սակայն, որ
 յետագաս --ի-մասնիկը՝ միւս յետագաս մասնկաց
 տարրերու հետ տարրեր եւ աւելի աճուն վերջա-
 ւորութիւն մը կազմած ժամանակը միայն արդիւ-
 նաւոր (produktiv) մնացած է. ք-ն-ս սեռ. ք-
 ն-ս-ի. --ք-ն-ս սեռ. --ք-ն-ս եւն -է-ս յետագաս
 մասնկով. Բուզգէ KZ. 32, 78. ի-ս-ս սեռ.
 ի-ս-ս հմմտ. ի-ն-ն. ս-ք-ս, --ք-ն-ս, եր-
 է-ն-ս սեռ. երէ-ն-ս հմմտ. երէ-ն-ս (Բուզգէ
 KZ. 32, 80 յն. π á ι δ ε υ σ ι ζ η եւն հետ կը հա-
 մեմատէ). ս-ք-ն-ս սեռ. ս-ք-ն-ս հմմտ. ս-ք-ն-ս:
 Նախնական յետագաս մասնկան բնգլայնումը՝
 կրնայ շատ անգամ --ի-վերջաւորութեան -- նախ-
 նական տիպարին բոլորովին ներհակ կերպովը --
 ուղղակի յետագաս մասնկան մը բաղաձայն վերջա-
 տառին վրայ աւելցուած բլարէն յառաջ գալ.
 այսպէս օրինակի համար՝ եր-ն-ս բառին --ի-

մասնիկը (վերը էջ 21) սկզբնական -sk-ի վրայ աւելցուած է: Ծնունդ սեռ. շնորհման բառը մեզի շնորհման սահմանականը կազմող ն տառը կը յիշեցրնէ. հմմտ. շնունդ սեռ. շնորհման եւ շնորհման, -երունդ սեռ. -երնորհման եւ -երէմ: Խորհրդ սեռ. խորհրդման (= խորհման) եւ կանխման բառերուն ընդ եւ ն արմատները՝ եթէ զուտ հայկական են. միայն -բար-է կրնան մեկնուիլ: Հմմտ. շնորհման սեռ. շնորհման եւ շնորհման (Բուզգէ KZ. 32, 38 այս վերջաւորութիւնը յն. μύλι-ω θρονοί հետ կը համեմատէ, սակայն ուղիղ չէ): Հնորդ սեռ. նորդման, (բայց՝ նորդման կտ. նորդման) բառին է տառը յայտնի է թէ արմատն ծագած է. կտ. ի -եան վերջաւորութիւնը յամենայն դէպս *ի-յէ յառաջ եկած է. իսկ -գիրը ուրիշ տեղէ մը առած բլլայու է, հմմտ. -եան եւ -ան վերջաւորութիւնները: Արդեւք նորդմանը լատ. quiescōի հետ սեւէ խնամութիւն չունի: -ան վերջաւորութիւնն իւր -ան երկրարբանը (բայց ոչ՝ -) -անցման վերջաւորող պատճառականներէն (Kausativ) կրնայ առած բլլալ. Բանանդ ներկ. Բանանմ, պտճ. Բանանցման. Գնանանդ ներկ. Գնանանմ, պտճ. Գնանանցման. Իրանանդ ներկ. Իրանանմ, պտճ. Իրանանցման. այս յառաջ բերուած օրինակներուն մէջ ներկայի վերջաւորութիւնը կամ -ան է եւ կամ -ան, որ -nusq-է կը մեկնուի: Գնանանդ բառը (հմմտ. Գնմ) աներեւոյթիւն է (Գնմ) տառովք փոխանցում մը ցոյց կու տայ: Ասոնց սեռականներն են՝ Բանանման, Գնանանման, Իրանանման, Գնանանման:

Յայտնի է թէ երէց, ճորդի, նորդմանի բառերուն մասին սուած մեկնութիւնս շի կրնար նաեւ յառաջ բերուած Անուանց գործողութեանը (nomina actionis) մերձեցուիլ: Ասան զի եթէ բառերուն ուղղականի վերջաւորութիւնը -ի՞նք բլլար, այն առնն հայ. ի մէջ առանց երկրայու-

թե կան է պիտի սպասելինք. վերջունի՞մ էր վանկին
 ձայնաւորը չի կորսուիր: Կակ հնգուր. ժամանակի
 ժառանգուած արմատի փոփոխութիւն մը հաս
 րնաւ ամենեւին տեղի չունի: Հին շէշերներու՝
 ինչպէս սիր. մօջ, սեռ. մօջմօջ հեռ ունեցած քիչ
 շատ նմանութիւնը՝ երկրայական է: Բայ տակ սա
 մկ սրտիչ կեան եւս վրան աւելցուր, որ այս
 երեւոյթը լիկ մերենական է: -տի- արմատներու
 մջ ածու սեռականի ձեւն այն ժամանակ միայն
 տեղի կ'ունենայ, երբ նախորդաց վանկէն է մը
 կամ -- կը կորսուի. այլապէս ոչ բնաւ. ք-վի-ս
 սեռ. ք-վի-ս-ի, ն-նի-ս սեռ. ն-նի-ս-ի: Մ-ք-ի-ի
 սեռ. Մ-ք-ի-ի եւն ասոր նման բառեր օրինակ
 ասուած պիտի բլան: Բայ տակ գուտ-տի- արմատ-
 ներու քով հոյսվուած -նոն- արմատներ եւս
 գանուիր նպաստաւոր պարագայ մը կրնայ եզած
 բլուլ: Երե-ոյլ եւ Երե-ի-լ, շ-շի-լ եւ շ-շի-լ.
 յ-նի-լ եւ յ-նի-լ բառերուն քով կար նաեւ
 որ. հ. -ն-ն-ն-ի-ն եւ -ն-ն-ն-ն-ն: Արդ եթէ
 այս -ն-ն-ն-ի-ն բառը -ն-ն-նի վերածենք,
 կ'ունենանք գոյականներու յայտարար նշանը
 եզոյ ---ի-ն յետագոս մասնիկը, որ բնոյ հան-
 բազէս ամականէ կ'ամանցուի (ք-ք-ն-ի-ն հմմտ.
 ք-ք-ի): — Նմանակազմ են նաեւ Տ-ն սեռ. Տ-
 ն-ն, ի-ն սեռ. ի-ն-ն-ն:

բ) -ոն վերջաւորոյ շէշերները հնար է թէ
 մասամբ արականացած բլան. գ. օր. Երեի իբր թօշ.
 Մնացածները, ինչպէս Բուգոյէ KZ. 32, 8 կ'այսպե-
 ցուցանէ, ի- արմատներու անցած են. շի սեռ. շի,
 շի սօշ. Այս նոր կազմութիւնը արականէն սկսած
 է -esai եւ -իai բառ հայերէնի ձայնագիտա-
 թեան օրինաց պետք էին նոյն արդիւնքը ասուած
 բլուլ: Աստի եւ ուղ.ի եւ հայց.ի Տ ասոր ամեն
 -ոն- արմատներու մջ նմանակազմութեամբ կոր-
 սուած պիտի բլուլ:

գ) Աւերջապէս -ն վերջաւորութիւնն ունեւր

և շ-ը (շ-ը սեռ. շ-ը -- -- արմատ, յգ. հյց.) և թե
 իւրարանշիւր դասի արմատներու սեռական-արա-
 կանը ստուգարանապէս նոյն բլային, այն ասեմ
 -- արմատներու մէջ (ուր սեռական-արական եւ
 բացասական նման են իրարու) և նախագրութեան
 բացասական ու ներգոյական խնդրանութիւն-
 ներն իրարմէ պիտի շտարբերէին: Բայց արդ, որով-
 հետեւ -բի, շ-բ, -եբ, -բ, -բ սեռական-
 արականները՝ կրնան նաեւ իբր ներգոյական գոր-
 ծածուիլ, մինչ շ-բ սեռ. -արկ. ր այս կերպ
 գործածութենէ զուրկ կը գտնուի, սպա ուրեմն
 ասկէ պիտի հետեւի թէ առաջինները -- արմատ-
 ներու հյց. ին հետ նոյն եզոզ հոլովի մը ներ-
 կայացուցիչներն բլայու են: Եւ ստուգիւ ալ
 հարկ էր որ -- արմատներու մէջ արականն
 (հնգեր. -օ) ու ներգոյականը (հնգեր. -օ)
 վերջաւորութեան կորուելէն ետքը՝ հայց. ի հետ
 նոյնանային: Գոյնակի «ներգոյական» (և շ-ը)
 ձեւին մէջ կրնայ նմանակազմութիւն մը գոյացած
 բլայլ բառ -- արմատներու եզակիին (և շ-ը). բայց
 բառ իս լուազոյն կ'բլայ, եթէ զայն Մէյէի հետ
 MSL. VIII 158 հնգեր. -su վերջաւորութեանը
 վերածենք. ինչու որ այս վերջաւորութեան s
 տառը՝ ինչ ինչ բաղաձայնական արմատներու մէջ,
 ձայնական օրինաց համաձայն անկորուստ մնացած
 է (դ. օր. ն-արմատներու մէջ, ուր ն պէտք էր
 կորուել, սակայն կրնայ բլայլ որ միւս հոլովներու
 համաձայնելով նմանութեամբ դարձեալ հաստա-
 տուած բլայց. ուստի եւ և -եբ, -բ ստուգարանա-
 պէս կրնայ թէ յգ. հյց. բ եւ թէ՛ յգ. ներգ. բ
 փոխանակել):

Գ) Հիւրջման Arm. Studien, I 89 կ'ենթա-
 դրէ թէ հայերէնի բացասականները՝ որոնք ամէն
 է-, --, բ, ն-արմատներու քով է կը վերջաւորին
 եւ միշտ իրենցմէ յտառջ է տառը կ'ունենան,
 նախնականապէս -elos վերջաւորութիւնն ունեցած

բլլան. Այս կարծիքը նուազ հաւանական է: Ստոյգ է, թէ -*tos*ի նախնարար ոչ թէ հարգա-
կերտ՝ այլ մակրայական վերջաւորութիւն մ'ըլ-
լալը (հմմտ. Բրուզման Grundr. II 588)
ամենեւին դժուարութիւն մը չի պատճառեր:
Սակայն զարմանալին այն իսկ է, որ յետա-
դաս մասնիկը զանազան կարգի արմատներու
վրայ պարզապէս աւելցած չէ, այլ իրմէ՝ յառաջ
-է- տառ մ'ընդունած է, որ միայն ս-արմատներու
մէջ կրնայ մեկնուիլ. ասի այնչափ աւելի զար-
մանալի է, որչափ որ ս-արմատներու քով -*etos*
վերջաւորութիւն մը տեսնուած չէ բնաւ: Հիւրջման
-ը-դ-ոյ վերջաւորութեան ոչ թէ -*osio*է, այլ
-*otos*է մեկնուիլը հնարաւոր կը տեսնեմ. սակայն այս
ճամբով ալ -*etos*ի շեշք հասնիր: Մտադրութեան
մէկ կէտն ալ այս է որ, թէ եւ Հիւրջմանի այս
ենթադրութիւնը՝ ի -*դ-դ* (-ի-դ-դ), ի շ-դ-դ-է, ի
շ-դ-դ-է (շ-դ-դ), ի -*ե-դ-մ* (-ե-դ-մ), ի դ-դ-ե-դ-է
(դ-դ-դ-դ) ձեւերուն համար նպատաւոր է, բայց
դերանունական ձեւերուն համար՝ ոչ: Գերա-
նուանք սեռականի ու արականի համար զատ
զատ ձեւեր ունին. ոչ յարաբերականին սեռա-
կանն է՝ -*դ-ոյ*, արկ. -*դ-մ*. իսկ բցու. յ-դ-մ:
Անորոշ --ի դերանունն (+ մասնկոմ, որ թեր-
եւս լատ. զուր հետ համեմատուի. էի սղոցեցու-
թեամբը տեղի ունեցած քմականացումը տակաւին
անձանօթ եզոզ կանոնի մը համաձայն կորուսած
է, հմմտ. հեղ. KZ. 36, 307) սեռ.ն է --*դ-մ*,
արկ. --*մ-մ*, իսկ բցու. յ--*մ-մ*: Ո-մ անորոշ
դերանունն (որ կազմուած է **մ-ն*- արմատն ունե-
ցող բայածեւէ մը եւ - հարցականէն. հմմտ. հ. յ.
Ֆ-մ. արդ. որովհետեւ -մ իւր այս նշանակու-
թեամբը նախնարար ինքնակայ բառի մը սկզբնա-
ձայնը կը կազմէր, այս պատճառաւ իսկ մեր վերը
յիշած -մ > -ն փոփոխութեան կանոնին տակ
չի կրնար իյնալ.) սեռականն է՝ --*դ-մ*, արկ.

(գեանի տակ): Ռուսերէնի մէջ սա ի եւ ոռձօի խնդրառութեանց փոփոխութեան ենթարկուիլը պատահական ու անկանոն բան մը լիկ պէտք է ենթադրուիլ: Ըստ ինքեան ճիշդ միեւնոյն երեւոյթք ցոյց կու տայ յունարէն ալ, զ. օր. է է αει. 2 մմտ. նաեւ դանիերէն սա բացատրութիւնը fra inde i byen որ բառ առ բառ կը թարգմանուի «քաղաքի մէջէն», կամ պարզ եւս՝ fra i byen. Այս ուրեմն հ. յ. նախադրութեան ծագումն այլ եւս յայտնի է, որ է հնդեր *en=էն, լատ. in. դերմ. in. միայն թէ հ. յ. ի մէջ դի նախորդ օտառը չի փոխուած է, իսկ վերջատառ ոք ինչպէս այլուր, նմանապէս հոս՝ ինկած է: Մէյէ MSL. X 141 բացատրական խնդրառութեամբ հ. յ. նախադրութիւնը սլ. սձօի հետ նոյն ըմբռ կը կարծէ, որ ուղիղ չէ:

«Բացառականի» ներդոյականի հետ ունեցած աղերսը ինչ ինչ -իօ- արմատներու մէջ ալ յայտնի կը տեսնուի. Թէդ. սեռ. Թէդ-ոյ, ներդ. է Թէդ-ը (Հիւրշմ. Zs. d. deutsch.-morgensländ. Ges. 36, 122), բոս. է Թէդ-ը: Ներդոյականի այս վերջաւորութիւնը ինծի կ'երեւայ թէ -hiի սկր. karhi tarhi հետ նոյնութիւն ունենայ: Այս յետագաս մասնկան մէջ կրնանք տպահոյժապէս հնդեր. ց^hի մ'ենթադրել, ինչու որ -hi վերջաւորութեան կամ մասնկան hi բառին = ալ. շի հետ նոյն շրջալը խնդիր բնառի վերցրներ. առնչութիւն մը չունի նոյնպէս նաեւ սկր. māhyamhi (ինծի) հետ (māhyamhi մասին հմմտ. Բրուգման Grundr. II 816): Ընդհակառակն նոյն ըմբռ կ'երեւայ ինծի յն. -ի: մասնկան հետ. ἄλλοθι 'այլուր, οὐρανός: 'յերկինս, ἀμφοτερόθεν: Այս օրինակներու մէջ 'ի հարկէ լատ. ubi ibi ձեւերը նկատողութեան չեն կրնար առնուիլ, վասն զի այս պարագայիս մէջ իրենց օտառը չէր կրնար ց^hիէ յառաջ գալ:

բաւական որ -այ^ի խմբին եւս շվերագրուի -g^ինն
 խմբին նման զարգացում մը (febris եւ սկր.
 dáhami. Հմմտ. հեղ. KZ. 36, 324): Ներգոյական
 -g^ինի ձեւին հետ խնամութիւն ունի բացառական
 հոլով կազմող յետադաս մասնիկ մը, որ յունա-
 բէնի մէջ -ծէ՛՛ն ձեւով յերեւան կու գայ, իսկ
 սլաւերէնի մէջ -շօ, Հմմտ. հայ. նորո՞ք (նոր) որուն
 ամականարար գործածութիւնը (նոր) մակրայարար
 գործածութեան աւելի կրտսերագոյն կրնայ բլլալ
 ժամանակաւ: Հ.յ. ջ յետադաս մասնիկը սեռականի
 պաշտօն եւս կը վարէ (բայց ոչ --արմատներու
 քով.) քի-ւ, սեռ. քի-ւջ: Առաջնոյն հետ միասին
 տեսնուած է քի-ւ ներգոյական ձեւը — Մէյէ
 MSL. VIII 157 — աւելի նախնական *քի-ւ ձեւին
 կերպարանափոխութիւնը կը համարի. Հմմտ.
 բցո. է քի-ւ եւ է քի-ւջ. յգ. ի մէջ եւս երկու
 ձեւերն ալ կը գտնուին թէ քի-ւջ եւ թէ քի-ւջ.
 քի, սեռ. քի-ւջ (= տառը՝ ձեւին նմանակազմութեամբ
 ծագած բլլալը մասնանիշ կ'ընէ): Նոյն մաս-
 նկան կը հանդիպինք նաեւ քի- սեռ. քի-ւջ-ւ
 բառին մէջ. -ւ-ւր մեր վերը (էջ 37) յիշած օրի-
 նակներուն համաձայն մուտք գտած է. ջի նա-
 խրնթաց շ զանկը հիմնական *քի-ւջ ձեւ մը
 կ'ակնարկէ: Քանի մը դիպաց մէջ ջ զիբը ամէն
 հոլովներու մէջ կ'երեւայ. -ւ-ւրջ, է-ւ-ւրջ
 (բցո. է է-ւրջ, սեռ. է-ւրջ): Բայց ստով շեմ
 ուղեր հաստատել, թէ յետադաս ջ մասնիկը
 միշտ նոյն ծագումն ունի. քի-ւջ բառին մէջ այս-
 պիտի ենթադրութեան մը անհիմն բլլալը իսկոյն
 յերեւան կ'ըլլէ, եթէ զայն իւր քի-ւջ համագո-
 բին հետ համեմատելու բլլանք. ջ հոս սոսկ
 արմատի կազմիչ մասն է եւ *միջէ կրնայ մեկնուիլ:

Մեկնութեան կարօտ է նաեւ այն մէկ ան-
 սովոր բացատրութիւնը, որ բացառականի յատուկ
 ձեւ մը պակասած ատեն միայն յերեւան կու գայ.
 է -ւ-ւրջ, է -ւրջ: Ասոր մեկնութիւնը շատ պարզ

է. Հոս տեսնուածը պարզապէս կերպարանափոխութիւնն է հնագոյն լատինացի և ռոմէոյ բացառական իմաստն ունեցող ձեւերուն: Միտ դնելու որ սեռականը նախնապէս առանց նախգրի բացառականի տեղ ևւս կը գործածուէր, որով բացառականացեալ ներգոյականի հետ համանիշ էր. այս վերջին դէպքն ահա պատճառ եղած կրնայ ըլլալ սեռականէն զանազանուելու համար, նախագրութեան մ' ևւս վրան աւելնալուն:

Ուստի ևւ տեսնիք թէ -tos վերջաւորութեան հետքն անգամ հայերէնի մէջ չի դանուիր. լատինացի, ռոմէոյ ձեւերուն մէջ ի հարկէ միայն -osio կրնայ պրպտուիլ: Հոս է մասնկան (որ ինչ ինչ գիպաց մէջ նաեւ շի ևւ ըտի [ֆ ըտ ֆ-ֆ] կը յաջորդէ) ստուգարանական ծագման մասին գարձեալ խնդիր կը յառնէ, սակայն կը կանխեմ բտելու. թէ բացառականի վրայ իմ բրած տեսութեանս ստուգութիւնը՝ սոյն մասնկան ուղիղ կամ ոչ ուղիղ ստուգարանուելէն կախում չունի: Յունարէն ἀπει ևւ լիտ. apē ձեւերը կրնան թերեւս ձայնապէս առեալ առ այն նպատակ: Ստոյգ է որ ոչ երկբարբառը հայերէնի մէջ բնդհանրապէս անկորուստ կը մնայ, սակայն կրնայ ըլլալ ալ որ վերջափանկին մէջ պատահարար՝ սպասուածէն տարբեր երեւոյթ ցոյց տայ. արդ հայերէնի համար *բաւ երկրորդական ձեւը կրնանք դնել: Այլապէ կը դնէ (*eti) Բուզգէ KZ. 32, 75, որուն՝ բացառականի խնդրոյն մասին ունեցած տեսութիւնքն բնդհանրապէս ուղիղ են:

Հայերէնի բացառականին հետ ուրիշ մէկ ծանր խնդիր ևւս կապուած է. այսինքն՝ Անձնական դերանունանց բացառականի ձեւերուն մեկնութիւնը. 1. եղ. ուղ. ե-, հյց. շ ի-, արկ. ինչ, գործ. ինչ-, սեռ. իմ, բցս. յ-ինչն. 2. եղ. ուղ. ր-, հյց. շ ինչ, արկ. ինչ, գործ. ինչ-, սեռ. ր-, բցս. ի ինչ. 1. յգ. ուղ. ր+, հյց. շ ինչ, արկ.

ԲԷ, գործ. ԲԷ, սեռ. ԲԷ, բցո. Է ԲԷՉ. 2. յգ.
 ուղ. ԲԷԷ, Նյց. շ ԷԷ, արկ. ԷԷ, գործ. ԷԷԷ,
 սեռ. ԷԷ, բցո. Է ԷԷՉ: Տրականք՝ որմէ որ սյուր
 միշտ բացառականը կը կազմուէր, հոս Նյց-ի հետ
 նոյն եղած է: Այս նոյնութեան 1. եղ-ի մէջ եւս
 ըստ ինքեան սպասուելիքը ուղիղ գիտեց Բրուզ-
 ման Grundr. II 811. ինքը կ'ըսէ թէ Նյց-ի *ԷԷ՛ր՝
 ուղղականի ազդեցութեանը տակ, իւր 3 տառը՝
 սով փոխանակած է: Ինծի սակայն այսպիսի նմա-
 նակազմութիւն մը անբարձրելի կ'երեւայ. *ԷԷ՛-ը՝ Է-
 ուղ-ի աւելի մօտ չէ, քան զ *ԷԷ՛ (ԷԷԳԷ): Ամեն
 լեզուի մէջ եղած գիտողութիւն մըն է, թէ երկու
 իրարմէ տարբեր ձեւեր իրարու հետ գիւրաւ կը
 նոյնանան, եթէ միայն մէկ աղերսի մէջ իրարմէ
 տարբերին, ընդ հակառակն դժուարաւ՝ եթէ շատ
 ու բազմազիմի աղերսից մէջ իրարմէ խտորին: Այս
 կանոնը շոշափող հայերէն գեղեցիկ օրինակ մը կ'ու-
 անդէ մեզի Մէյէ MSL. XI 7. ԷԷԷ՛ ու ԷԷԷ՛ բա-
 սերուն՝ ԷԷԷ՛, ԷԷԷ՛ սեռականները փոխանակ չի,
 ուղղականէ առած – տառն կ'ունենան, մինչդեռ
 ԷԷԷ՛ ու ԷԷԷ՛ բառերն ԷԷԷ՛, ԷԷԷ՛ սեռական-
 ներուն մէջ չ գիրք՝ անփոփոխ պահած են. ԷԷԷ՛-
 ն՛՛ կա. ԷԷԷ՛, փոխանակ չի ներկ-ի – տառը
 կ'ունենայ, իսկ ընդ հակառակն ԷԷԷ՛ կա. ԷԷԷ՛
 եւ ԷԷԷ՛ կա. ԷԷԷ՛, իրենց յատուկ եզրղ չ
 տառը պահած են: Ասկէ ուրեմն կը հետեւի որ
 *ԷԷ՛ ձեւ մը է՝ բայց զխաւորաբար՝ տառովն ուղ-
 ղականի ամէն ազդեցութենէն ազատ մնացած էր:
 Ասոր հակառակ գիւրաւ կարելի էր մտածել, որ
 ստուգարանապէս երկու համարժէք ձեւեր *ԷԷ՛
 (հնագոյն *ԷԷ՛) եւ ԷԷ՛ նշանակութեան կազմանէ
 իրարմէ այն աստիճան կրնային տարբեր եղած նկա-
 տուիլ, որ *ԷԷ՛ իբր հայցական Է- ուղղականի, իսկ ԷԷ՛
 իբր արական գործածուէին: -[նյ]ի- խմբին հայերէնի
 մէջ կրկին ներկայացուցիչ ունենալուն ամենեւին
 տարակոյս չկայ: Մէկ կողմը կը կենան ԷԷ՛ (զազան),

սիր. *sinhá-*, -նչ--ի, հսլ. *qəðkəð*, յն. *άγχα* 'չուս-
նով պնդել, իսկ միւս կողմը ք-ը-ը-ը, սիր. *bahü-g*,
բղղտկ. *bānhūyas-* եւ Ժ-ը, պրուս. *winsus* (հեղ.
KZ. 36, 340): Այս կրկնութեան պատճառները
աւելորդ տեղ շեշտի եւ գաւառաբարբառի պէս-
պիսութեանց մէջ պէտք չեն փնտառուի: Ըստ իս
նի (ն-ը) յաջորդ կամ թէ իսկ նոյն բառին մէկ
բաղաձայնին առջեւ (ք-ը-ը, ուղ. ք-ը-ը-ը, հմմտ.
ք-ը-ը-ը) նշի (որմէ յետոյ ը) փոխուած է. հմմտ.
չ տառին թի փոխուիլը ապառնւոյ մէջ. եղ. 1. դ.
-ի-ը-ը-ը, եղ. 2. դ. -ի-ը-ը-ը-. իսկ է-ի մասին Մէյէ
MSL. VII. 164. ը = սլ. *za* (?) Մէյէ MSL. IX.
54. հոս կը վերաբերի նաեւ ի՞նչ փոխանակ *ն-ը-ի:

Բրուզման անձնական դերանունաց արակա-
նին ու հայցականին իրարու նման ձեւերուն ծա-
գուժը տարբեր տարբեր աղբիւրներէ եղած կ'ըն-
դունի: Հայցականի մէջ **ŋhe* մասնիկ մը կը փնտռուի,
իսկ արականը լա. *mihī*, սիր. *māhyam* ձեւերուն
կը վերածէ: Եթէ այսպէս ըլլայ, ես հնարաւորու-
թիւն մը չեմ տեսներ բացառականը՝ արականի
վերածելու. միտ դնելու է որ -ն-ը վերջաւորութեան
-ն-ի հետ նոյնութիւնը տակաւին ստոյգ ապա-
ցուցուած չէ: Ըստ Բրուզմանի յ-ի-ն-ը հնագոյն
**յ-ի-ն-ը* ձեւէն յառաջ եկած է արականի ազդեցու-
թեամբ: Եթէ այսպէս է, այն ատեն ես յ-ի-ն-ը
կը կոչեմ **mei*, **tvei* հնագոյն ներգոյական ձեւ-
երուն հետ — որոնց հետ արդէն սիր. յգ. *asmē*
եւ *yusmē* կը համեմատուին — որպէս զի գոթ.
meinaf նման ածուժ մը (հմմտ. Բրուզմ. Grundr.
II. 825) պատահած ըլլալը ասով տեսնուի: Արդ՝
որովհետեւ այս ներգոյական ձեւերը նախնապէս
թէ արականի եւ թէ սեռականի տեղ կը գործա-
ծուէին, անկարելի չէր, որ հայերէնի մէջ բացա-
ռականի պաշտօն ալ վարած եւ այս վերջին պարա-
զային մէջ միանգամայն ի նախագրութիւնն ալ
ընդունած ըլլան: Մէյէ յի-ն-ը ը տառը Բրուզմ.

Grundr. II. 815 1) ~~հեռու~~ 2) Գերբարձարների եւ Գնդ
 սերահիւն-արտերի Տեա կը հասկենան: Այս
 հասկենանքի բնույթը շատ անկէ բացորոշ Գերբարձար
 սենտակիւն գերանուանոց "բացարտերների" մասին
 սուսած մեկնութեանն մէջ: — Ինչ արդեւոյք անն-
 ճակած գերանուանոց բացարտերների շարքինոյ
 անտերաններու՝ դ. որ. հինգին, յինգին, յինգին
 եւ Տեա հասկենանքի եւ Մ' անկէ, ձեռն կրնայ
 որոշում կը սույ. Գնտու. հայերէն յետադաս 2-
 մասնիկը, որուն գործածութիւնը բարորակն սար-
 թիւր է. Մէ, ի MSL. X. 276 (հինգին, յինգին):

Առտի եւ Բնայի սենտակիւն, մեր ա. 1.
 դ եւ դ հասկենանքն մէջ յուսած թերած գեղ-
 յերէն զարք զիս ին սնտակն հայրենայնոց եւ ին
 ոյ բարեքս իմաստակնոց մէջ հայերէն. — մեր-
 ճաստուց քոյք սուսոյ սեւէ մէջ պիտանի: Ստեան
 հայերէն մերճաստու թ հայերէնի մէջ + ձոյք
 սուսոյ սնտակիւն մեջ ին սնտակ: Սկզբնաստու
 ոյ հայրենայնիւն սուսոյ, իսկ յուսակնի երկու
 հայրենայնիւն միջեւ ին փոխուած է. սկզբնա-
 ստու ու միջնաստու 2 զիս կորուած է, իսկ սուս
 հայրենայնի մերճաստու 2-ն իտանուարով՝ թ յիւսած է
 է. յո յոյրփոխութեանն անցի ունենալն ետքը
 սերտու յո հայերէն. յ սուսն ոյ ին փոխուած զիսոյ
 Բնայիսայնի կրկնաչքի նախն ի կրնայ եղած զիսոյ:

Կ. - ք վերջաստու հայերէնի հայրենիւնն մէջ:

Հայերէնի մէջ հայրենայնիւն - 2 սուսին կը
 հանդիպի՝ 1. Բնայիսայնի - արմատներու ուղղա-
 կանին մէջ, ծած, սեւ. ծած - (որ սովորական
 իմաստն զսա՝ կը նշանակէ նաեւ 'յղի, յայտնի
 է թէ, բառիս ունեցած նախնական բուն նշանա-
 կութիւնը այս էր, հմտ. հ.յ. ծի, շն-շի, յն.
 7 (7 յ 0 թ 0), 1-ն. ցիցո), 2. Կարգ մը գերանուանոց
 սեւականներուն մէջ՝ Բեր, -յր, ն-ր- եւն, 3. Սհմ.

կա .ի եզակի 2 . դէմքին եւ քանի մը հրամայական
 ձեւերուն մէջ . -իբեցեբ, -իբե-ջեբ, Ի--իցեբ (կր-
 հրմ . կա .), Գ -իբեբ, 4 . Անկա .ի եզակի 3 . դէմքին
 մէջ եբ, -իբեբ, Ի--ի-բ (կր .) : Բուզգէ բայա-
 ձեւերու մասին կը վարդապետէ, թէ մասնկով
 մը = յն . Թ ա աճած բլլան . սոյն մասնիկը,
 կը գանէ Մէյէ MSL. IX 53', XI 17 սեռականի
 ձեւերուն մէջ : Բուզգման Grundz. II 828 կ'ըսէ
 թէ սեռականներու շ գիրը հին հիւս . vār, հրգ .
 wnsēr ձեւերուն հետ կրնան համեմատուիլ : Ծ--ն
 եւ ասոր նման ուրիշ երեւոյթները սովորաբար
 կը մեկնուին արմատի փոփոխութեամբ (բ-, ---
 արմատներ) (Մէյէ MSL. VIII 162) : Ըստ
 իմ կարծեացս զանազան կարգի բ- ձեւերն իրարու
 հետ սեւէ յարաբերութիւն մը չեն կրնար
 ունենալ :

Ծանօթ 'բ-, եւ --- արմատներէ կը սկսիմ .
 այս արմատներու յոգնակին ն- հօլովման կը
 հետեւի, որուն մասին արդէն վերը (էջ 25)
 առիթ ունեցանք խօսելու : Արմատի փոփոխու-
 թիւնն հայերէնի մէջ ընդհանրապէս հազուադիւս
 պատահար մըն է : Չէզոք բ-, ն- արմատներու
 նախկին արմատական փոփոխութիւնը բոլորովին
 դադրած էր : Ասկայն ասոր ներհակ բ- եւ ---
 արմատներու (կամ բ-- եւ շ-- արմատներու) մէջ
 փոփոխութիւն մը նշմարելը այնչափ աւելի
 նորանշան է, որչափ որ այսպիսի երեւոյթ մը
 անլուր էր մեզի սլլուստեք . բ-- արմատականով
 աճում մը պատահած կը տեսնենք ն-ը ածականին
 մէջ, (հմմտ . լա . novus եւն), որ իւր այս մասնիկն
 ամէն հօլովի մէջ (սեռ . նորոյ եւն) անվթար ու
 անկորուստ կը պահէ . սակայն այսպիսի աճում մը
 միայն հայերէնի յատուկ չէ, հմմտ . նաեւ յն .
 νεαρός 'երիտասարդ, Արնայ թերեւս կարծուիլ
 թէ բ--ով աճում մը՝ ըստ օրինակի ազգակից
 լեզուաց, ածականներու քով միայն մուտք գտած

բլլայ սակայն այսպէս շէ: Եթէ շ-ով ուղղականը
 յաճախագոյն ածականներու քով (ք-ը՛ր, ք-ը՛ն,
 ի-ը՛ր, ի-ը՛ն, ի-ը՛ր, ի-ը՛ն) կը տեսնուի,
 ոչինչ նուազ քանակութեամբ նոյնին կը պա-
 տահանուի նաեւ գոյական անուանոց քով, զ. օր.
 --ը, --ր, --ն: Աւտի եւ ենթագրու-
 թեանց երկու դուռ հոս մեր առջեւ կը բացուի.
 ք-տառը կամ -- արմատական ձայնէն եւ կամ
 թէ -s ուղղականի նշանաատուէն կրնայ ծագումն
 առած բլլայ: Ես չի՛ վերջատու սէ ծագած
 բլլայն բնորոշելու աւելի մէտ եմ: Ի հարկէ այս
 պարագային մէջ -սի ունեցած հնչումը զ+ փո-
 խանակող -s գրէն տարբերելու էր: Ըստ իս հա-
 անական է թէ շ ձայնն բլլար: Եթէ ուղիղ է
 ենթագրութիւնս, այն ատեն հնդիկ-իրանեանի
 զուգահաւասար զարգացում մը տեղի ունեցած
 է, հմտ. սկր. յղ. ուղ. *devās* 'աստուածք, օով,
 հմտ. սկր. *manyūś* 'միտք, օով. *mainyuś* 'սգի,
 Հայերէնին հնդիկ-իրանեանի հետ ունեցած այս
 համաձայնութիւնը՝ պէտք չէ զմեզ զարմացնել,
 վասն զի ինչպէս արդէն JF. V 75 ff. ապացուցած
 եմ, թի՛ւ u, i, r, k գրերէն ետքը թի՛ւ փոխուիլը՝
 հնդիկ-իրանեան եւ սլաւ-բալթիկեան լեզուաց
 յատուկ մէկ երեւոյթն է: Աւտի եւ այս զլիւս
 առեալ զարմանալու ամենեւին պատճառ մը չի մնար,
 եթէ այս երեւոյթը նաեւ հայերէնի մէջ տեսնուի:

Անշուշտ պիտի հարցուի թէ արդեւք այս
 արեւելեան հնդեւրոպականի ծանօթ թի՛ւ գրին
 ուրիշ հետքերն ալ կարելի է ապացուցանել: Այս
 հարցման տալու պատասխանս յեական ժխտական
 է: Բառամիջինը սր կորսուած կը գտնենք նաեւ հան,
 ուր բոս հնդիկ-իրանեան եւ բալթիկ-սլաւեան
 լեզուաց արինացը թի՛ւ հարկ էր սպասել. զ. օր. ն--,
 սեռ. ն--յ. սկր. *snūśā*, ուսու. *снота*: Բառին

1 Հոս անցողակի կերպով սա ծանօթութիւնը կո-
 տամ. թէ այս բառը հայերէնի մէջ -- արմատին կը վերաբերի.

վերջը ի՛նչ կարք ճ գիրը ոչ ուրեք կը տեսնուի: Ստոյգ է որ, հնդեւր. 'մեզը, նշանակող (յն. $\mu \acute{\epsilon} \lambda \iota$, գոթ. *mili*), սլւ. *mjalte*, լատ. *mel*, իտ. *mil* նոր իտ. *mil*, սեռ. *meala*) բառերը հայերէնի մէջ Բռնը ձայնը կու տայ, սակայն այս բառը նախն. ի-արմատի շէր պատկաներ (ինչ որ պատահած կը տեսնենք իրերէնի մէջ), այլ -ի- արմատի. իսկ հայերէնի մէջ — ինչպէս հաւանական է ենթադրել — սլւ. *mádlu*, հու. *Μεδών*, լատ. *midus* 'մեդրաջուր', *medus* 'մեզր', յն. $\mu \acute{\epsilon} \theta \upsilon$, իտ. *mid*. հհիւս. *mjōdōr*, հրգ. *mētu* ձեւերուն համապատասխանող բառի մը հետ խառնուելով, --արմատի (սեռ. Բռն--) փոխուած է: Եւ արդէն իսկ մեր վերը $\text{---} =$ սլւ. *-blis* յգ. գործ -ի վերջաւորութեանը մասին զրուցածը՝ ապացոյց մըն է առ այս, թէ *-sp* ի՛նչ կարք ճիշդ այն անցքն ունեցած է, ինչ որ թէ եւ թէ կարք: Ուստի եւ արեւելեան հնդեւրոպականի ճ տառը հայերէնի մէջ միայն --է կարք մնացած է եւ այն բառավերջին միայն:

Ի հարկէ ճիշդ --է կարք մնացած բնալը պատահական դեպք մը պէտք չէ նկատել, վասն զի -- եւ շ իրարու մէջ բնարողական խնամութիւն (Wahlverwandtschaft) ունին: Այսպէս օրինակի համար, գերմաներէն ճը շրթնականացած հնչում մըն է, իսկ պատմական հայերէնի շն, որ իմ նշանակած արեւելեան հնդեւրոպականի հա-

ուստի եւ իմ այս բառին հնդեւր. ձեւի մասին բրած պատճառարանութիւնը, որոնց պաշտպան կը հանդիսանան շատ 'ը քննիչք (Հիւրշ. Arm. Gram. I. 479, Uhlenbeck Et. Wtb. der altind. Spr., Streitberg JF. Anzeiger III 179) անհերքելի եղանակաւ կը հաստատուին: Գոթախոտարար այն առիթըրը գրած միջոցիս հայերէն լեզուի մէջ այնչափ սկսնակ էի տակաւին, որ հարկադրուած էի կարճ ու վերապահեալ բացատրութիւններով ինք գիշրս բացատրել (1892, BB. XIX 295):

սարակաց ձին հետ ամենեւին անեկեր շունի,
կ'ենթադրե v տառը. ուստի եւ հնդեւր. \widehat{ks} = հյ.
-, հնդեւր. \widehat{kv} = հյ. շ. հմմտ. վերը էջ 67:

Արեւելեան հնդեւրոպականի հասարակաց
ձ գրին բաց ի վերջավանկէն (հնդեւր. -us), ուրիշ
դիպաց մէջ եւս գանուիլը՝ քիչ թուականէն կը
տեսնուի, զոր արդէն JF. V 86 կռահած էի եւս
Այս թուականը ոչ *ksveks եւ ոչ ալ *sveks ձեւերէն
կը մեկնուի: Բայց կարելի ալ շէ որ *veksէ ծագած
բլայ, վասն զի ինչպէս արդէն վերը քսած ենք
սկզբնատառ. ւր հայերէնի մէջ ք ձայնը միայն կու
տայ: Ուստի եւ հարկ է որ զայն պալտիկ-սլաւեան եւ
հնդիկ-իրանեան լեզուաց ենթադրած *švekš ձեւին
վերած ենք: Հոս ձ տառն ի մերձուստ քննելը
(հմմտ. հեղ. JF. V 77) մեր խնդրոյն համար
նշանակու թիւն շունի Արեւելեան հնդեւրոպականի
հասարակաց ձ տառը հայերէնի մէջ ծիշդ նոյն
բախան ունեցած է, ինչ որ s. ուստի նախ նի
փոխուած է եւ ապա կորուսած: Այս փոփոխու-
թիւնը սակայն պատահած բլայու է աւելի ուշ
չըջանի մը մէջ, երբ հնդեւր. svk ծագած հv
արդէն կ'ի փոխուած էր: Այս նորակազմ հv պար-
զուած է Վի: Ըստ ձայնական բնախօսութեան՝ հնա-
դոյն փոփոխութիւնը հնրվգ. -hv-է ծագած նրվգ.
kv-ի, իսկ նորագոյն փոփոխութիւնը հնրվգ. -hv-է
ծագած գանիական v-ի հետ կրնայ համեմատուիլ:

Վէշր---ն թուական անուան շ տառը
հմմտ. Մէյէ MSL. IX 157, X 280 f. վարը
ծանօթութիւն՝ հայերէնի մէջ -kš հնչուած
բլայուն կը վկայէ: Բարթոլոմէ Studien II 38 ի
յառաջագունէ պատճառներով այս շն ոչ-հայերէն
նշանակել կը ջանայ, որպէս զի ասով իրանեան
ազգեցութեան մը զոյն վերածել կարենայ, որ
գժուարաւ կրնայ ապացուցուիլ: Ինքը (Studien II

34 լ.) կը կարծէ թէ, հյ. շ կ. ք տառերը միշտ փոխառութիւնք բլլան, սակայն այս կարծիքը՝ այսպէս թէ այնպէս, բանադրութի միջոցներով միայն կրնայ դոյութիւն ունենալ. ի տաջե. դանուղ հնդեր. sk̄i հայերէնի մէջ շ ձայնը տայուն վրայ ես վերը էջ 21 կարծիք յայտնած էի. այսու ամենայնիւ շ տառին կ՛է ծագած բլլալը շատ հաւանական է. էք-շք բառին մէջ լիւ. tróksztih (անց. troszkau) նման գրափոխութեան մը կը հանդիպինք:

Աւտի կ. -- արմատներու ուղղականի ք տառը արեւելեան հնդերոսպականին մէջ ճի փոխուած հնդեր. s տառին հետ ամենայն մասամբ կը համաձայնի: Թէ այս ք տառը շատ անգամ բնդարձակուած է, բայտ բաւականի յայտնի է: Այսպէս ք տառը մնացած կը տեսնենք ք-ը: ք բառին բաղադրութեանցն ու անանցմանցը մէջ. հմմտ. ք-ը: ք-ն էւն. ք-ը բառին սեռականին վերջաւորութիւնը կրկին է՝ ք-ն էւ ք-ը էւն: Այս չի մասին իմ տուած մեկնութեանս գէմ եթէ տարակոյս յարուցանող բան մը կայ, այն է որ, այս ք տառն ունեցող բառերէն շատը հին չէզոքներ են. ք-ը. յն. մէ՛կ. ք-ը, յն. ք-ը, ք-ը. հմմտ. յն. ք-ը. ք-ը չէզոք եղած բլլալու էր, հմմտ. յն. ք-ը բայց սրով հետեւ ինամի լեզուաց մէջ ամենայն մասամբ իրեն համապատասխանող բնկեր մը չունի, անոր համար հոս չէզոք ուս- արմատ մը կրնանք ենթադրել: Այս արմատը ձայնաւորամիջի s տառին կորուստէն ետքը սեռ. ի կէն մէջ կրնար -- արմատներու փոխանցիլ: Թերեւս մինչեւ իսկ ք-ը բառին մէջ ուս- արմատը կարելի բլլայ դանել, որ թէ այսպէս բլլայ, շատ դիւրաւ կարելի է սովորական -- արմատներէն խտտորոզ ք-ը յոգնակի ձեւը մեկնել (*drakusa բայց նաեւ *drakwa մեր

վախճանին յարմար են)։ Միայն շոշոկ և շոշոկ
բառերուն ուղղականի Տ նշանը ստանձնած
բլալն բնդունիլ պիտի հարկադրինք, որ քիչ մը
արտասուց կ'երեւայ, վասն զի վերը էջ 32 արդէն
տեսած էինք, որ բաղաձայն հոլովմանց շէզոքները՝
ոչ-շէզոք բառերու հետ անմիասնական են։ Ես
կ'ընդունիմ, թէ ---- և ---- արմատներու իրարու
տակրի գանուիլը հաս ազգեցութիւն մ'ունեցած
բլալու է։ Ըստ հետեւորդի շոշոկ և շոշոկ
բառերուն Տ տառը ոչ թէ բառ ինքեան ուղղականի
նշան, այլ բնդ-հակառակն ---- արմատներու
արմատական վերջաւորութիւնն է. այս պատճառաւ
հայցականի մէջ ալ մնացած է։ Շոշոկ բառն ալ
շէզոք բլալու է։

Անուղղակի ճամբով ալ սա հետեւութեան
պիտի յանդիւնք, թէ ամական և մէկ քանի
զոյական ---- արմատներու ուղ.-հայ.ի շ տառը
-սի կը վերածուի։ Մենք վերն արդէն ար-
մատի փոփոխութեան վարդապետութեան անտեղի
բլալը մասնանիշ բրինք, որով և այժմ շ տառին
մեկնութեանն ուրիշ ճամբայ չի մնար, բայց եթէ
բնդունիլ զայն կամ՝ սէ յառաջ եկած և կամ՝
սէ։ շ միջին սատիճանով սէ ծագած շ տառը
ձայնա-բնախօսապէս զիւրու կը մեկնուի. հմմտ.
սլով. klor 'ով, k'omo жек։ Կամ շն նախ շի
փոխուած և այգա շ ձայնը տաւած է և կամ շն
նախ իրեն նման հնչում մ'առած, ինչպէս կիւմը-
րի (որ ինծի շտա հաւանական շերեւար) և
յետայ շի փոխուած է։ --ի՝ շի փոխուած բլալը
ոչ միայն ձայնա-բնախօսապէս զժուարին է այգա-
յուցանել, այլ նաեւ բառ իմիք բացարձակապէս
անկարելի է այսպիսի փոփոխութեան մը մասին՝
ձայնա-պատմական գոհացուցիչ օրէնք մը ձեւել։
Այս ուրեմն կը մնայ մեզի միայն շ տառը՝ որմէ
ծագած է Բ-ընչ, շոշոկ և ն բառերու շ տառը։

Հայերէնի մէջ կայ նաեւ ձէ յառաջ եկած

բ: Ատի միայն պարսկերէնէ, ասորերէնէ եւ յունարէնէ փոխառեալ բառերու մէջ կը տեսնուի, որոնց մասին արդէն Հիւրշման *Persische Studien* p. 201 բնդարձակ խօսած է: Այսպէս զօրփոխառութիւնք են հետեւեալ հայերէն բառերը. ն--էր, ն--էրէ՛մ, ավ. *nivaeōdayemi*, Դ--Դ--էր, Դ--Դ--էրէ՛մ, ավ. *paivaeōdayemi*. Զրէ-յ ասոր. *ihūdayā*, շ--Վ--ր յն. *λαμπάς*, սեռ. *λαμπάδος* եւն: Հոս նախ եւ յառաջ սա մէկ կարեւոր եւ հետաքրքրահան հարցը կը ծագի, թէ արդեւք այս ք տառն օտար հնչման անճիշդ արձագանգն է, թէ՛ ուղիղ արտասանութեամբ աննուած են բառերը, բայց յետոյ ձայնափոխութեամբ ձէ ք յառաջ եկած է: Ես այն հարցին ճիշդ այս վերջին մասը պատահած կը կարծեմ: Ը գրէն՝ չի փոխանցում մը դիւրաւ կը մեկնուի եւ շատ ալ յաճախ տեսնուող երեւոյթ մըն է գանիերէնի գաւառաբարբառներուն մէջ: Ասոր հակառակ շատ զարմանալի բան պիտի ըլլար, եթէ Հայք իրենց փոխառած բառերուն ձ տառը անդէն ի սկզբան սկսէին ք հնչել. խնդիր չի վերցընէր ամենեւին թէ ք տառը ձայնապէս շատ աւելի կը մերձենայ ձի:

Արնայ սակայն առարկուիլ, որ Հայք իրենց համար օտար եզրղ հնչում մը դժուարաւ կարենային անսայթաք արտաբերել: Հայերէնի մէջ կան գանաղան հնչմամբ շատ մը գրեր, որոնք փոխառեալ բառերու մէջ սակայ կը տեսնուին. ինչպէս՝ շ, ի, ծ, շ, Դ, Է: Այս հնչմունք սակայն Հայուն ի բնէ օտար չէին: Հնդկեր. *ke* է ծագած շ գիրը՝ շ--ն եւ *ke* (= լատ. *equus*), քմականացեալ զիէ՛ գիշեր, քմականացեալ *sqh*է՛ շիշ եւ շիշտ, իւ յառաջ գանուող *sk* եւ *kst*՝ վիշտ--ուն եւ եր--տ բառերուն մէջ արդէն վերը տեսանք, էջ 6, 17, 20 եւն. Գարձեալ շ տառը տեսանք

որ ծագած է չիէ (ժողով) եւ բաղաձայններու
 առջեւ գանուող ջ. (գրէ էջ՝ 23, 17 եւն.) է կը
 համապատասխանէ հնդեր. զիի, 𐎠 հնդեր. ջիի,
 հմմտ. վերը էջ 17, 10. 7՝ թէեւ տակաւին ա-
 պացուցուած շէ, կրնայ տակայն երբեմն հնդեր.
 քի համապատասխանել: Արդ որովհետեւ միշտ կը
 փոխուի ջի, բանաւոր է ենթադրել թէ սրեւէ
 բառի մէջ գանուող ջ տառը՝ հնդեր. միէ ծագած
 բլայ: Աւտի եւ ինչպէս որ ծիչդ է մէկ կողմանէ,
 թէ գանուական լեզուաց մէջ սակայ մուծուած են
 դրացի լեզուաց յատուկ հնչումները, (ինչպէս
 այսօրեան լիտուաներէնի մէջ ʃ), նոյնպէս ալ միւս
 կողմանէ — որովհետեւ վերը թուուած հայ
 հնչումներէն մէկ քանին լոկ վերացեալ հնարա-
 որութիւններ են — կրնայ կարծուիլ թէ Հայք
 ուրեք ուրեք մասնական պարագայից բերմամբ
 տեղական ծ տառն ունեցած բլան:

Հնդեր. շ հայերէնի մէջ բառասկզբան իրր
 7 յերեւան կու գայ: Իսկ բառամիջին ուրիշ
 փոփոխութիւններէ անցած եւ պատմական ժա-
 մանակին մէջ չ կամ չ ձայնն առած կը տեսնուի:
 Այս փոփոխութեան կարգը ամէն տարակուսէ
 ազատ է. է տառը կարգ ըստ կարգէ Բ, Ի, Ճ
 տառերու վրայէն անցնելով եղած է չ կամ չ:
 Այսպիսի փոխանցման օրինակ է մեզի հին իռ.
 Ճ, որ նոր իռ.ի մէջ մասամբ չ եւ մասամբ Ծ
 տառերով փոխանակուած է հմմտ. Հեղ. Aspi-
 rationen i Irsk p. 15—16. Հայերէնի մէջ
 այս զարգացման միջին աստիճան մը մասնական
 պարագայից բերմամբ կրնայ անփոփոխ մնալ
 մինչեւ ջայսօր: Այսպէս է Էի փոխուած կը տեսնուի
 շրթնական ու քմառագաստական տառերէ ետքը
 (վերը էջ 12):

Աւտի եւ անհաւատալի շէ, եթէ հնդեր.
 ի եւ հ.յ. չ, չ տառերուն միջեւ գանուող Ճ

աստիճանը՝ որ եւ է տեղ մը մնացած բլայ: Ըստ
 իս ասի ոչ միայն հնարաւոր է, այլ նաեւ որոշ:
 Ա՛ն քեզի օրինակ գերմ. du, լա. tu եւն որուն
 ներկայացուցիչն է հայերէնի մէջ Գ-- , գերմ.
 der հ.՝ Գ-- . հմտ. նաեւ յն. τὸ . Հստ անսնուած
 Գ տառը կրնայ միայն եւ միայն ձէ ծագած բլալ:
 Այնք կ'ըսեմ նաեւ չի յաջորդող լէ յառաջ եկած
 Գի մասին, զ.օր. Գ-ը (մինչդեռ չի յաջորդող Գ
 զիրն ուղղակի լէ կրնայ ծագած բլալ): Գ-- եւ
 Գ-- գերանուանք՝ վասն զի շատ անգամ իբր
 յետադաս մասնիկ (enklitisch) կը գործածուին,
 բառամիջին տեղի ունեցած զարգացմանց մասնակից
 եղած են, բայց որովհետեւ իրենց յատուկ ձայնա-
 կան պայմաններովը միւսներէն կը տարբերէին,
 այս պատճառաւ ալ զարգացման աստիճանը
 կիսակատար մնացած է հոս: Աստի եւ կարելի է
 բնդունիլ, թէ պարսկերէնէ եղած հնագոյն
 փոխառութեանց ժամանակ եւ թերեւս դեռ շատ
 ետքերը, հայերէն ձ հնչում մը ի գործածութեան
 բլար: Այս դիպաց մէջ ձ տառին՝ չի չփոխուիլը,
 ինչպէս փոխառեալ բառերու մէջ, իւր խոտարնակ
 ձայնական պայմաններէն դիւրաւ կը մեկնուի,
 պարսկ. ձ միայն բառամիջին կ'երեւայ:

Եթէ հ.՝ Գ-- այն շրջանին մէջ, երբ լէ
 յառաջ եկած ձ տառն արդէն չ եւ չի փոխուած
 էր, եւ իւր առած ձ տառովը՝ ձայնաւոր վեր-
 ջաւորող բառի մը վրայ իբր յետադաս մասնիկ
 մ'աւելնալով, անոր հետ մէկ ամբողջութիւն մը
 կազմեց, որուն սկիզբը հայերէնախօս անձերուն
 լեզուական զիտակցութեան անձանօթ էր,
 այն ատեն ի հարկէ ձ տառը պէտք է որ այս
 դիպաց մէջ եւս չի փոխուի: Այս ենթադրու-
 թիւններէն ետքը տարակուսելու այլ եւս տեղի
 չի մնար, թէ ս՛հմ. կտ.ի 2. դէմքին եւ հրա-

մայականի գանազան ձեւերուն շտառը՝ պարզապէս
եզ. 2. գէմքին գերանունն է: զէ ետքը ինչպիսի
ձայնաւոր գիր գանուիլը՝ յոգնակիէն կը տեսնուի.
Է---էշ-բ, Ի---էշ-բ---: Բուզգէի շտառի մասին
վարդապետածը՝ թէ յն. ըսի համապատասխանող
մասնիկ ժ'բլայ, անհիմն է. վասն զի, ինչ պատ-
ճառաւ այսպիսի *բ- մասնիկ մը ճիշդ եզ. 2.
գէմքին վրայ պիտի կցուի, եւ ոչ նաեւ միւս
գէմքերուն վրայ: Ար մնայ մեզի այժմ լուսարանել
սա մէկ կէտն եւս, թէ որ բայածեւի վրայ կ'աւել-
նար եզ. 2. գէմքին այս գերանունը եւ թէ
ինչն անհրաժեշտ էր անոր աւելնալը:

ՍՏՄ. կա.ի եզ. 2. գէմքը՝ -իբեշեբ, զէ
յառաջ է մը ցոյց կու տայ: Աւերը էջ 27 արդէն
տեսած էինք թէ ²անորոշ կատարեալը, մասամբ
կատարեալի վերջաւորութիւն ունէր, այս պատ-
ճառաւ ալ այս էր՝ կա.ի եզ. 3. գէմքին հնդեր.
վերջաւորութիւնը պիտի բլայ: Ազ. 2. գէմքին
խոհական ձեւը կորսուած կ'երեւայ, անշուշտ
միւս բայածեւերէն խտորնակ վերջաւորութիւն
ունենալուն համար: Այս որովհետեւ եզ. 2. եւ 3.
գէմքերու վերջաւորութիւնքը մի եւ նոյն էին, այս
չիտթութեան առջեւն առնելու համար անձնական
գերանուն մը վրայ աւելնալը հոս անհրաժեշտ
հարկ մըն էր, այնպէս որ բայն ու գերանունը
կամաց կամաց կրնային մի ամբողջութիւն մը
կազմել: Զայսին կր տեսնուի, թէ գերանունն՝
բայի մը հետ միացումը շատ աւելի անձուկ
եղած է, քան թէ գոյականի մը՝ իբր յոգ
գործածուած բ-ին հետ. պատճառը վասն զի
յոգին ունեցած մասնաւոր նշանակութիւնը մինչեւ
իսկ պատմական ժամանակներու մէջ շատ լու-
րմբանուած էր: Բայց որովհետեւ գոյականներէն
շատերը նախնապէս բաղաձայն կը վերջաւորէին,
անոր համար ալ պէտք չէ զարմանալ, տեսնելով
որ *ձա գերանունն ձ տառը չի չէ փոխուած, այլ

մնացած է այնպէս, մինչեւ որ վերջապէս քի է
փոխուած քէր-ք:

Ներկայի Դ՝ -էրէր հրամայական ձևին մէջ
ծածկուած է հնդեւր. -e վերջատա հրամայական
մը, հմմտ. յն. ५ ६ ७ 8: Հրմ. ապառնին -էրէ-ըէր
նմանակազմութիւն է ըստ յգ. -էրէ-ըէ+ ձևին:
Այս հրմ. ապառնի ըսուածը նախնապէս ոչ այլ ինչ
էր, եթէ ոչ ապառնեցն սահմանականը (ուրիշ
խօսքով՝ անորոշ կատարեալի ստորադասականը):
Ար. կա.ի հրամայականն եւս է--է-ըէր՝ նմանակազ-
մութիւն է է--է-ըէ (է կրաւորականով, որ -էրէ-
ըէր, է--է-ըէր ձևերէն ամենեւին շի տարբերի):

Եզ. 3. դէմքին մէջ յերեւան եկող ք տառին
մասին դատաստան կարելու համար, յառաջ քան
դամենայն հարկ է որ դայն իւր բուն շրջանին մէջ
ամփոփենք: Ար. կա.ի եզ. 3. դէմքը է--է-ը
(հմմտ. է--է-ը) նմանակազմութիւն մըն է կր-
անորոշ կա.ի եզ. 3. դէմք է--է-ը--ի: Վերջնայն
մէջ կայ յետագաս մասնիկ եզող փոխադարձ
դերանուն մը, հմմտ. եզ. սեռ. է-ը. ի զուր Բուզգէ
JF. I 440 միջնական բայի մը (Medial) վերջաւորու-
թեանը վրայ կը մտածէ: Վերջապէս ներքործական
անկաւ.ը՝ ինչ որ արդէն դիտուած է, նմանակազմու-
թիւն մըն է ըստ նմանութեան է՛ի անց. ժա-
մանակին (կատարեալ, վերը էջ 28): Հոս կը մնայ
միայն է՛ի ձևը մեկնել:

Բուզգէի *-ra մասնիկը ինչպէս եզ. 2.
դէմքին մէջ, նմանապէս ալ հոս շեմ՝ ընդունիր:
Ահայն ասոր հակառակ եզ. 3 դէմքի յետագաս
դերանունն մը բայաձևին վրայ աւելցած ըլլալը
ստուգիւ մերժելի չէ: Ի յառաջագունէ կարելի չէ
ասոր դէմ՝ բան մ'առարկել: Այն ստոյգ է, թէ վեր-
ջատառին անկմանէն ետքը յետագաս ք-- եւ յետա-
գաս ք-- դերանունք նոյն հնչումն ունենալու էին.
սակայն եզ. 2 եւ 3 դէմքերուն այլակերպութիւնն
(Differenzirung) արդէն վերջատառին անկմանէն

յառաջ տեղի ունեցած էր, եւ ասոր պատճառը՝
 ձեւերուն նոյն ատենն արդէն նոյն բլայն էր,
 իսկ բնդ հակառակն մեր վերը էջ 27 յիշած եզ. 1.
 եւ 3. գէմբերուն այլակերպութիւնը առաջինէն
 բոլորովին կր տարբերի. հոս վերջատառին անկմանէն
 ետքը տեղի ունեցած է, վասն զի ձեւերուն
 իրարու հետ նոյնանալը՝ վերջատառի կանոնին
 պատճառաւն եղած է, Արդ եզ. 2. եւ 3. գէմբերուն
 մէջ այս այլակերպութեան մուտք գտած ատենը՝
 այնու, որ ոչ միայն եզ. 2., այլ նաեւ 3. գէմբին
 վրայ ձ սկզբնատառով գերանուն մ'աւելցած էր,
 անկարելի էր որ երկգիմութիւն մը տեղի ունենար,
 վասն զի վերջատառերն իրարմէ կր տարբերէին:
 Աշինչ անհոգեզ կ'երեւայ ինծի նաեւ սա կարծիքը,
 թէ եզ. 3. գէմբին գերանունը էական բային
 (verbum substantivum) մէկ ձեւին հետ միացած
 բլայ, իսկ ուրիշ բայերու հետ՝ ոչ: Աւերջատառին
 անկումէն ետքը հարկ էր որ եզ. 2. եւ 3.
 գէմբերը իրարու նման հնչում մ'ունենային:
 Արդ ինդիր է թէ արդեւք կար օրինակ մը՝ որուն
 համաձայն խոնարհում մը եզ. 1. է՛, 2. է՛է, 3.
 *է՛է՛: այժմեան իսկական խոնարհման ձեւին
 1. է՛, 2. է՛է, 3. է՛ փոխուիլ կարենար: Ես կր
 կարծեմ այս օրինակը է՛է, է՛էէ, է՛ն, է՛է, է՛էէ,
 է՛է եւ է՛էէ, է՛էէէ, է՛է ձեւերուն մէջ փնտաւելու
 է: Այս մեկնութիւնը միւս ամէն մեկնութիւններէ
 ինծի նախամեծար կ'երեւայ. բայէ ի բայ կր
 մերժեմ այն կարծիքը, ըստ որում անկառի եզ. 3. բ
 բային բուն արմատէն տարբեր մէկ արմատէ կազ-
 մուած է, որուն իրր օրինակ յառաջ կր բերուի
 լիտ. քրձ 'է, հանգլ. եզ 2. eard 'դուն ես, (հմմտ.
 Բրուզմ. JF. I 81), ասի ուրիշ բան չի նշանակեր
 բայց եթէ մութն աւելի մութով յուսուորել
 ջանալ. գիցուր եթէ նոյն իսկ այս ենթադրու-
 թիւնն ուղիղ բլար՝ այն սկզբէն հ.յ. *է-է եւ ոչ
 է՛ բարի սպասուէր.

Գառնանք այժմ գերանունական կազմութեանց շտապին: Յիշենք հոս նախ զվերջատառ տեղական մակրայները. --բ', --, --վ հարցական գերանուններէ. --պբ', --յնէ: Այն բէն ետքը նախնապէս վերջատառ է մը կը գանուէր. --բե--+ հմմտ. --: --պբէն հմմտ. --պբ եւ այն --ն մասնիկը, որ --յնի մէջ ծածկուած է: Միեւնոյն էն մասնիկն է, որը էն--ն, սեռ. էն--ե--ն գերանունան մէջ կը տեսնենք, որուն վերջին տարրը գոթ. *stēs* 'յատուկ, հետ խնամի է. վերջին *sp* ձայնաւորաւ միջին կորուած է, *ē* եղած է է, որմէ --ի առջեւ պէտք էր է տառը յառաջ գալ: Հայ. շ վերջաւորող մակրայք գոթ. *þar*, սկը. *tarhiþ* եւն հետ խնամի են: Ասանց քով կան նաեւ շ վերջաւորող սեռականք. Բբ, Գբ, էբ, --յնբ, էբ (չէզոք' ուղ. է) բբ (անձնկն. ուղ. --, --վ): Վերջատառ ձայնաւորը կը տեսնուի անորոշ գերանունան մէջ. --բ---+, --բ---ն (արկ. --բ---+, --բ---ն): Հոս մեր խնդրոյն հետ ամենեւին առնչութիւն չունի չէզոք անորոշ գերանունան սեռ. ին էն--+ վերջաւորիչը. վասն զի թէ էն--+ եւ թէ գործ. է--+ յայտնի նմանակազմութիւնք են: Այս --է+ վերջաւորութիւնը բոլոր հոլովման բնթացքին մէջ կը տեսնուի. մինչեւ իսկ ուղ. բ է+ կը վերջաւորի: Միայն բացառականն է, որ ազատ մնացած է այս վերջաւորութենէն այս պատճառաւ ալ հոս հին ձեւը պահուած կը տեսնենք յ--բ--+է:

Աբ---+ ձեւին բ-սեռականներու հին վերջատառը ծածկուած բլլալուն ենթագրութեան դէմ անտեղի կ'ըլլար, եթէ էն--յն, սեռ. էն--ն, արկ. էն--ն, գործ. էն--ն գերանունն իբր օրինակ յառաջ բերուէր վասն զի հոս եւս միատեսակ վերջաւորութիւն մը ստանալու ջանք մը կը տեսնուի: Աւտաի եւ ամենեւին տարակոյս չկայ, որ տրականն բոս ձայնական օրինաց *էն--ն ձեւն պիտի ունենար. հմմտ. վերը յիշուած --պբէն ձեւը:

Նոյնպէս նաեւ Ն = դերանունը՝ (սեռ. Նոր-,
 արկ. Ն՛- , գործ. Ն-դ- , բյո. ի Ն՛-նէ , յգ. ուղ.
 Ն-ու- , հճյ. շ Ն-ու- , սեռ. Ն-ո- , գործ. Ն-ու- ,
 բյո. ի Ն-ո-նէ) --բ- -- սեռականի ձևին յայտնի
 վկայութեանը դիմաց ամենեւին գորութիւն չունի։
 Ն = դերանունն ձևերն ամբողջովին նմանակազ-
 մութիւնը են։ Գիտողութեան արժանի է գոր-
 ծիականի վերջաւորութեան ամբողջ բառին վերջը
 աւելնալու ձգտումը, որով ունեցած ենք Ն-դ՛նի
 քով Ն-դ՛նք քր, յգ. գործ. Ն-դ՛նք + եւ -ն-նք
 (-ճ)։ Ի Ն՛-նէ բացասականի ձևին մասին արդէն
 խօսեցանք։ Արդ եթէ այս գէւորերը նկատողու-
 թեան շատնուին, այս դերանունն բոլոր ձևերը
 միեւնոյն = վերջաւորութիւնն ունին, ըստ
 հետեւորդի եւ նոյն երկույթը հաս եւս պիտի
 տեսնուի, ինչ որ (ի+), իրի+, իրի+ եւ Նոյն, Նորի՛ն,
 Նոյն, Ն-դ՛ն, յգ. ուղ. Ն-դ՛ն, հճյ, շ Ն-ն
 ձևերուն մէջ տեսանք։ Այս երկու բառերուն մէջ
 պատահած նմանակազմութիւնը միայն սեռականի
 եւ արականի մէջ է. իսկ ի-ի+, Ն-դ՛ն եւ Ն-ն
 ձևերուն կազմութիւնը ըստ ձայնական օրինաց է,
 որովհետեւ գործ ի նախն. վերջաւորութիւնը ի
 էր, յգ. ուղ. ի եւ հճյ. ի + եւ = տառերէն ետքը
 ձայնաւոր քր կրցած չէ կենալ. Սակայն Ն = դերա-
 նունէն շատ ձևերնմանութեամբ եղած բլլալու են։

Ո-բ- -- ձևէն պարզապէս սա կը հետեւի,
 թէ շ-սեռականը նին. -- վերջաւորութեամբ էին։
 Արձայ սակայն բլլալ որ այս -ն -նէ (հնդեւր-
 բացասականի վերջաւորութիւն) ծագած բլլայ,
 չի ծագմանը մասին համակարծիք եմ Քրուզմանի,
 որ հհիւ. vār, հրգ. unser աս այս համեմատու-
 թեան կը բերէ։ Բայց արդ, որովհետեւ -ro-
 յետադաս մասնիկը «բացասական» էր (Քրուզման
 Grundr. II 421), անոր համար կրնայ նաեւ յն.
 ἡμῶν-τῆρος, ըս. noster nostrumի եւն հեռ
 համեմատուիլ։ շ-սեռականներուն մէջ տեսնուած

միւսնոյն ձայնաւոր արմատը կը գտնուի այժմ նաեւ յոգնակիի ջ-սեռականներուն մէջ, զորոնք վերը էջ 143 -sko- յետադաս մասնկազմ նախնական ամականներ մեկնամ էի: Կրբ օրինակ յառաջ կը բերեմ նոյն գերանունը, որուն յգ. սեռ-արկուն է նոյնն. --ի մասին՝ որ ծագած է --իէ, հմմտ. յգ. 2. գ. Բնոյն՝ --ի հետ եւ --իէ: Վերջապէս նկատողութեան առնուելը նաեւ --իէ-ջան. սեռ.--արկ. --իէիէի, հւյ. շ --իէիէի եւ երկնոյնն, սեռ.--արկ. երկնիէի, հւյ. շ երկնիէ, երկնոյնն, սեռ.--արկ. երկնիէ, հւյ. շ երկնիէ ձեւերը: Ասոնց մէջ --ի վերջաւորութեան՝ նոյն, --իէ, Ինչն ձեւերուն մէջ տեսնուած տառին հետ նոյն բլաւը հոս շեմ կրնար ազատազայէս բաւել. սակայն եւ այնպէս առանց ամենեւին միտ դնելու --ի երկրորդական ձեւին (--իէիէի, երկնիէի, երկնիէի), մեա եմ գայն բնագունելու: Եթէ --ի նորոգում մը նկատուելու բլաւ, այն տակն կարելի է --ի, Ինչ մասնիկները հնդեւր. *ino-ի վերածել եւ գայն լա, ānu-s հոյ. jcd-տնօի հետ համեմատել: Հմմտ. Ինչ մասին Մէյէ MSL. IX 372, X 258, 276:

Ըստ իմ կարծեացոյ շ վերջաւորող մակրայբ տեղական են ձեւով եւ շ վերջաւորող սեռականներու յետադաս մասնիկն ունին: Այն մասնիկը լիովին հոլովուած կը տեսնուին նաեւ --ի յարաբերականին մէջ ալ, որ ի հարկէ --, --ի հարցականներէ ամանցուած է: Աս շատ կը տարակուսիմ, որ մի գուցէ --ըր նախնապէս 'ուր, նշանակութիւնն ունեցող մակրայ մը եղած, եւ յետոյ յրեթացս ժամանակաց փոխուելով՝ հոլովական եղած բլաւ: Զանազան լեզուաց մէջ՝ յարաբերականներու այսպիսի զարգացում մը, սակայ պատահած է: Ասուգարանապէս առեալ --ի լիա. kušի եւ գոթ. hvarjish շատ կը մտանայ: -- սեռականներու ի բնէ ամական բլաւուն ենթադրու-

Թեանք կը նպաստէ -յն գերանուան -յն-ընէ =
 -յնը սեռականի երկրորդական ձևը: Յայտնի է
 որ ասիկայ -իզօ- յետադաս մասնկալ՝ այսպիսի
 անականին ընդարձակումն է: Տրականի ձևը
 -յն-ի համար. -յն-ը, նմանակազմութիւն մըն է ըստ
 սեռականին (տրկ. վերջաւորութիւնն է՝ -sme):

Ուստի եւ հայերէն հարվմանց ամէն շ
 ձևերը քննութեան առնելէ ետքը դարձեալ կը
 դառնամ իմ վերը սկսած շ գերանուան: Ն-ի
 հետ ազգակից են Գ- եւ -: Աւերը տեսնուեցաւ
 թէ շ-ի հարվման մեծագոյն մասը նմանակազմու-
 թեամբ հարկ է որ եղած ըլլայ: Ար խնդրուի արդ,
 թէ ըստ ձայնական օրինաց եղած ձևերը ինչպէս
 պէտք էին հնչել: Մէյէ MSL. X 136 f. կը կարծէ
 թէ այս գերանուն - տառը *ai մասնիկ մը մեզի
 կը ներկայացընէ: Ուստի եւ. շ- ու զ. ք *շ- + -է
 ի մի ամփոփուած է. դէպք մը, որուն ընկեր
 երկրորդ մը ի զուր է որոնել հայ. լեզուագիտու-
 թեան մէջ: Եթէ -յ մասնիկ մը վերջատառին
 անկմանէն յառաջ *շ- գերանուան մը վրայ աւելնար,
 այն ատեն պէտք էր որ ամէն հարվի մէջ ալ
 կորսուած ըլլար: Իսկ եթէ աւելի կրտսերագոյն
 ժամանակները աւելցած ըլլար, կրնար թերեւս
 պահուած մնալ, սակայն *շ- գերանուան - տառը
 յամենայն դէպս շէր կորսուեր: Արդ եթէ գերա-
 նուանց կազմութեան ժամանակամիջոցը՝ կանխա-
 գոյն ատեններու փոխադրուի, այն ատեն -յ մասնիկ
 մ'երբեք կարելի չէ ընդունիլ, առ առաւելն *aiօ-
 մասնիկ մը: Մէյէի շ- գերանուան մէջ յառաջա-
 գոյն ի տառ մը գտնուած ըլլալուն մասին մէկ
 հատիկ փաստը՝ բառին շ յետադաս մասնկան
 հետ կապուելով ընդունած ձևն է. Ինչ է- որ.
 շ-յն էլ իստքը կը թարգմանուի $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \chi\alpha\iota\ \omicron\iota\ \mu\epsilon\tau' \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$. շ յօդք հայերէնի սճօվ ամբողջ
 յարաբերական նախադասութեան կը վերաբերի:
 Այս յօդին ճիշդ շ-ի վրայ իյնալը՝ գիպուածական

է, վասն զի ՆՏԻ Եւ ՆԻ իրարու հետ միանալը
 Նշանակութեանէ զուրկ է բոլորովին: Սակայն
 այսպիսի խախուտ միութեան մէջ ՆՏ գերանուան
 վերջատառին, որ այլուր միշտ կորսուած կը
 գտնենք, մնացած ըլլալը՝ շատ զարմանալի է:
 Են անշուշտ աւելի կրտսերագոյն ժամանակի մէջ
 պատահած նորոգում մըն է: Այս երեւոյթը՝
 Հայոց օտար անուններու վերջատառ -ի վրայ,
 տառ մը աւելցընելուն հետ բոտ բաւականի
 կցորդութիւն ունի. Ե-ոյ, Մ-ըն-ոյ, Բայց ասով
 չեմ ուզեր հետեւցընել, թէ -ի յաջորդած,
 տառը համբ մնացած ըլլայ, ինչպէս այսօրեան
 հայերէնին մէջ: Թէ ՆՏ-ըն Եւ թէ Մ-ըն-ոյ, սեռ.
 Մ-ըն-ոյէ ձեւերը կը ցուցընեն, թէ Հայք՝
 հոլովները, յաւելուածով գիւրացընելէ լաւ կը
 հասկընային: Արնայ դարձեալ ըլլալ, որ այս
 երեւոյթը զուտ ձայնական բան մ'ըլլայ. երկու
 ձայնաւորաց միջեւ, յ մը գոյացած, զ.օր Մէ+-յէլ,
 -յէր փոխառութիւն յն. անթէ. Աւստի Եւ պիտի
 բնդունինք թէ Հայք ՆՏ Եւ ՆԻ *ՆՏ-ն ձեւին
 ձուլուելուն հակառակած են Եւ ուրիշ գիպաց
 մէջ ալ (բազմայնէ ետքը) յօգին սովորական ը-
 արտասանութեան հօս Եւս մուտք թողուցեր
 են որ գտնէ: Ասով ՆՏ-ըն ձեւը կատարելապէս
 կրնայ մեկնուիլ:

Ն-ըն սեռ.ը Եւ ՆՏ-ն արկ.ը Ն-նի համաձայն
 կազմուած են. իշէ+ սեռ.ը Եւ իշէ+ արկ.ը՝ ի+ ուղ.ի
 համաձայն կազմուած են. Ն-ը- սեռ.ը Եւ ՆՏ-
 արկ.ը Ն-ի համաձայն կազմուած են: Առաջնոյն
 մէջ բնդ-հանրացած վերջաւորութիւնը յետա-
 դաս մասնիկ մըն է, երկրորդ գէպքին մէջ վերջա-
 տառ ձայնաւոր յետագաս մասնկան հետ միա-
 ցած, իսկ երրորդ գէպքին մէջ բնդ-հանրացած
 վերջաւորութիւնը, որչափ կը տեսնեմ, պարզապէս
 գերանուան վերջատառ մէկ ձայնաւորն է: Չբա-
 զադրեալ Ն-ի (դ-ի Եւ -ի) տարբալուծման մէջ

գիւրաւ կարելի էր սխալիլ, վասն զի Ն-ի համա-
նիշ բաղադրեալ (°) -շի մէջ՝ կորսուած վերջա-
տառ մը կը տեսնուի:

Ն-, Գ-, - = գերանուանք՝ որչափ կ'երեւայ,
ծագած են *Ն-, *Գ-, *-- հնագոյն ձեւերէ, զոչս
կը ցուցընեն նաեւ Ն-շ, Գ-շ, --շ բաղադրեալ
ձեւերը: Այս նախնական ուղղական ձեւերէն
ծագած են յետոյ *Ն-+, *Գ-+, *--+ (պատմական
ժամանակի մէջ՝ Ն-+-, Գ-+-, --+-) յոգնակի
ձեւերը, պարզապէս յոգնակերտ գրի յաւելուածովը
(համա. Գ-+-+՝ Գ-+-է): Հաւանական է որ վերջա-
տառ -շ՝ միավանկ բառի մը մէջ, ինչպէս Մէյէ
MSL. X 137 կը կարծէ, -ի փոխուած ըլլայ:
Այս դէպքիս մէջ յոգնակի ձեւէն՝ ինչպէս սիր-
եմ, յն. τ 0 1, կարելի է սկսիլ: Անշուշտ ձայնապէս
եզակիի հետ նոյնացած եւ յետոյ + յաւելուածով
գարձեալ խտորած են իրարմէ: Եզակիի ձեւերն
առանց թի ուղղականներ ըլլալու են. ուստի եւ
Գ-՝ փխ. հնագոյն *SOի յն. 0, *Գ- մը մեղի պիտի
ներկայացընէ. իսկ *Գ-Գ, յն. τ 0 շէզոքը եւ
Թերեւս նաեւ Գ-՝, յն. τ 0 ՆՅԳ.ը իրարու հետ
գուցէ թէ խառնուած ըլլան:

Ուստի եւ հայերէնի վերջատառին մէջ -է =
եղած փոփոխութիւն մը հարկ է թէ ընդունինք,
զոր ես արդէն KZ. 36, 100 ենթադրած էի: Ասոր
դէմ ոչ ոչ չառաջ եղած +ւ եւ ոչ ալ հարցական
-ով, հակառակիլ կրնան. ինչու որ բառին բոլոր
հոլովները (սեռ. ոչը եւն) զ"ւ- արմատ մը
մասնանիշ կ'ընեն, եւ ուղղականին մէջ -ի քով
նաեւ -վ ձեւը կը տեսնուի, որ կ-վի հետ համըն-
թաց է: Արդ այս -վը՝ -է աւելի կանուխ ըլլալու
է, բայց ոչ ընդհակառակն: Բաց աստի վերոյիշեալ
երեք գերանուանց մէջէն Գ- է միայն, որ ուղղակի
հնդեւր. նախատիպ օրինակի մը կրնայ վերածուիլ:
Ս- լիտ. szis, հսլ. Եի կը վերաբերի, որ նախն.
ի-արմատ ըլլալու էր, իսկ յետոյ Գ-ի ազդեցու-

Թեանք — Տարեկան անցած : Այս ցեղանունն ալ
 ջղանքն ԱԷ կրնայ պատահած ըլլալ : Այս արդէ
 յետագայ անցած արարչի ձ, ք, — արարժիքն
 ունէին : Ըստ աւելի արարչական է նախ
 ուրարի Տրեք. Տիեանքն ԱԷ նախ վերանալ
 կարենայ : Բարբառն Grondr. II 769 յետ-
 դասն ասոց կը համեմատէ լիւ. սիւ. Տը- սիւի
 հետ : Թեքեւս ոչնչ սկ. արարի հետ նախ ըլլայ
 : յաւելումն արդի նախ Տիւն. վերջ յոչ ԱԷ
 7 : Բանեացն դէպ արարի ձեւն ԱԷ ամուսն
 (եղ. գործ-) իմաստ ըլլալուն համար, Տարի 2 ու
 0-անցած արդ ընդունինք, Տիւն. Տեղ-ՔԱ. 36, 37.
 Ի հարկէ յ. Էս- ուի հետ արարի անհրաժեշտ
 յարաբերութիւն չունին : Այս արեւն Տը- յետ-
 դասն ասոց' ոչնչ անցած է, եւ ինչպէս որ ուի
 քով ք- մը, --ի քով -- մը եւ --ի քով նա մը
 յետաջ բերած է, այսպէս ալ --ի եւ նարարար
 ն-ի քով' ոչնչ մը քի եւ ք-ի քով ուր մը.
 վերջնայն --ի եւ --ի քով ոչնչ մը ի գոյ անած է :
 (Ըստ Մէլէի ոչնչ = սկ. ժն- ՄՏԼ. X 254, Տիւն-
 VIII 237) :

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ժ

Իրրեւ յաւելուած կը կցենք այս գրքուկիս՝ Պրոֆ. Պեղեքսընի հայերէն շեզոռաւ գրած մէկ հետաքրքրական յօդուածը, որ «Հանդէս Ամսօրեայի» մէջ նախապէս հրատարակուեցաւ (տ. ՀԱ. 1904, թ. 5.)

Հ Ի Ն Հ Ո Յ Ե Ր Է Ն Լ Ե Չ Ո Ւ Ի Թ Ե Թ Տ Ը

§ 1. Պր. Մէյէ իւր հայերէն լեզուի համառօտ համեմատական քերականութեանը մէջ՝ էջ 1 եւ էջ 35՝ կ'ըսէ, որ հնդեւրոպական երաժշտական շեշտը՝ հայերէնի մէջ դարձաւ ուժի շեշտ եւ հաստատուեցաւ վերջընթեր վանկին վրայ. բազմաթիւ ձայնաւորներու եւ վերջավանկի ձայնաւորին անկումը՝ ըստ Մէյէի, պիտի համարուի իրրեւ այսպիսի ուժի շեշտի արդիւնք: Նմանապէս լեզուաբաններուն մեծագոյն մասը կը կարծէ, թէ լատիներէն լեզուի մէջ տեղի ունեցած ձայնաւորներու նուազումը կամ անկումը՝ միայն ուժի շեշտի մը ազդեցութեամբ մեկնուիլ կրնայ. այս պատճառաւ կը մերժեն հին լատինական քերականներուն վկայութիւնը, որոնք լատիներէն լեզուի շեշտին երաժշտական ըլլալուն յայտնապէս կը վկայեն. եւ ընդհանրապէս՝ սեւէ շեշտի ազդեցութեամբ տեղի ունեցած ձայնական այլակերպութիւն կը համարուի իրրեւ ուժի շեշտի մը

ապացոյց, պատճառն այն է՝ որ երաժշտական շեշտ ապահովապէս ունեցող հին հնդկերէն եւ հին յունարէն լեզուներուն մէջ՝ շեշտին պատճառած ձայնական այլակերպութիւնները գրեթէ կը պակսին:

§ 2. Իսկ Պր. Ֆրանց Նիկոլաուս Ֆինկ արդէն 1895ին իւր սլաւեան շեշտին մասին գրած գրքին մէջ ապացուցուց, թէ նաեւ երաժշտական շեշտը կրնայ պատճառ ըլլալ ձայնաւորներուն նուազման կամ անկման, ինչու որ որոշ վանկի բարձր խաղին յաճախ կը համապատասխանէ ուրիշ վանկերու շատ ցած խաղ մը, եւ այսպիսի ցած խաղ մը շատ անգամ պատճառ կ'ըլլայ որ ձայնաւոր մը առանց ձայնակապերուն թրթռման արտաբերենք կամ շնչենք. այսպիսի առանց ձայնակապերուն թրթռման արտաբերուող ձայնաւորներն (որոնք ձայնահնչումը — գերմ. Stimmton, Stimmklang — կորսնցուցած են) եւ պիտի անուանեմ անձայնահնչ (գերմ. stimmlos) եւ ձայնակապերուն թրթռում ունեցող ձայնաւորները պիտի անուանեմ ձայնահնչ (գերմ. stimmhaft): [Նմանապէս կան ձայնահնչ ու անձայնահնչ բաղաձայններ. եթէ շուտ ձայնահնչումը կորսնցնեն, կը դառնան «ուշ» ձայնահնչ եւ անձայնահնչ ձայններու տարբերութիւնը՝ ինչպէս ծանօթ է, մեծ գեր կը խաղայ արդի լեզուաբանութեան մէջ]: Անձայնահնչ ձայնաւորներու յաճախ կը հանդիպինք ֆրանսերէն, իտալերէն, պորտուգալերէն, սերբերէն, ռուսերէն լեզուներուն մէջ, եւ

ճանաւանդ ֆրանսերէն լեզուին մէջ յայտնի է, որ այս երեւոյթս ուժի շեշտէն բոլորովին անկախ է. որովհետեւ ուժի շեշտը ֆրանսերէնի մէջ կը դրուի վերջին վանկին վրայ, եւ սակայն ճիշդ վերջին վանկին ձայնաւորը՝ յաճախ ձայնահնչումը կը կորսնցնէ. պատճառն այն է, որ վերջնթեր վանկին՝ բարձր խաղէն ետքը՝ վերջին վանկը շատ ցած խաղ ունի: Անձայնահունչ ձայնաւորները դժուարալսելի են եւ գիւրաւ կ'իյնան. աւելի լաւ կը լսուին այն անձայնահունչ ձայնաւորները, որոնք շատ նեղ բերնի բացմամբ կ'արտաբերուին, զ. օ. ի եւ յ (եւ ձ). անոր համար նեղ ձայնաւորները՝ ընդարձակագոյն ձայնաւորներէն աւելի յաճախ կը կորսնցնեն իրենց ձայնահնչումը, որովհետեւ ասոնց անձայնահունչ բնարձ սկզբան խօսքին գիւրիմացութեանն այնչափ չի փնասեր. եւ եթէ ei oi ie io eu ou ue uo եւն երկրարբաններն իրենց ձայնահնչումը կորսնցնեն, գիւրաւ կը դառնան պարզ ի եւ յ, ինչու որ անձայնահունչ ի եւ յ ձայնաւորները անձայնահունչ օ եւ օէն լուալսելի են:

§ 3. Երգ եթէ լեզուի մը՝ անշեշտ վանկերուն մէջ միայն նեղ ձայնաւորները իյնան, բայց ընդարձակ ձայնաւորները անկորուստ մնան, ապահով գիտնալ կրնանք, որ ոչ թէ սկարութիւն, այլ միայն ձայնահնչման կորուստը՝ անկմանը պատճառ եղած է, եւ պէտք է կարծել, թէ այն լեզուն երաժշտական շեշտ մ'ունէր. նմանապէս եթէ լեզուի մը՝ անշեշտ վան-

կերուն մէջ՝ երկրարբաներուն նեղագոյն տարրը միայն անկորուստ մնայ՝ անշուշտ այն լեզուն երաժշտական շեշտ մ'ունէր։ Իսկ լատիններէն լեզուի մէջ կը տեսնենք ճիշդ այսպիսի երեւոյթներ (Տմնա. quatiō: concutiō, claudō: conclūdō, jaciō: amiciō, caedō: concidō). Ըստ հետեւորդի՝ լատինական շեշտը պէտք է որ երաժշտական շեշտ մ'ըլլար, ինչպէս կը վկայեն նաեւ հին քերականները, որոնց վկայութիւնը շենք կրնար մերժել։ Եւ ընդհանրապէս՝ հին հնդեւրոպական լեզուներուն մեծագոյն մասը դեռ կը ցուցնէ երաժշտական շեշտին հետքը։

§ 4. Ծանօթ է, որ հայերէն լեզուին անշեշտ վանկերուն մէջ *i* եւ *u* ձայնաւորները կ'իյնան, մինչդեռ *e* *a* *o* ձայնաւորները անկորուստ կը մնան. *ei* եւ *oi* հնդեւրոպական երկրարբաները հայերէնի մէջ իրարու հետ խառնուեցան՝ երկուքն ալ իրրեւ *ei* արտաբերուելով, եւ նմանապէս *eu* եւ *ou* հնդեւրոպական երկրարբաները՝ երկուքն ալ դարձան *ou*. այս կերպով ծագած *ei*, *ou* երկրարբաները (որոնք անշուշտ դեռ հնագոյն իրանեան բաներուն փոխառութեան ժամանակը գոյութիւն ունէին) յետոյ անշեշտ վանկերու մէջ *i* եւ *u* ձայնաւորներուն փոփոխուած կը տեսնենք (իսկ շեշտեալ վանկերու մէջ էի եւ ոչի փոխուած են). նմանապէս է՝ երկրարբան անշեշտ վանկերու մէջ էի կը փոխուի, այսինքն՝ միայն երկրարբանոյն նեղագոյն տարրը կը մնայ անկորուստ։ Այս ամէն ձայնական օրէնքները՝ միայն ձայնահնչման

կորստեամբ կարելի է մեկնել. ըստ հետեւորդի՝ հին հայերէն լեզուի շեշտը պէտք է որ երաժշտական շեշտ մ'եղած ըլլար:

§ 5. Հայերէն լեզուի առաջին վանկին մէջ հնդեւր. ի եւ ու ձայնաւորները ոչ թէ անհետ ինկած են, այլ թողեր են ձայնահունչ շայնաւոր մը (սկզբան անդ անշուշտ միայն անձայնահունչ դադար մըն էր). նման երեւոյթ մը կը գտնենք ուրիշ լեզուներու մէջ ալ. ուէլք լեզուին մէջ հնդեւր. ի եւ ու ձայնաւորները՝ հին անշեշտ վանկերուն մէջ չի փոփոխուած են. իսկ սլաւերէն լեզուներուն մէջ հնդեւր. ի եւ ու ձայնաւորները մասամբ անհետ ինկած կորսուած են, մասամբ չի փոփոխուած (որ վերստին դարձաւ լեհ. եւ չեխ. ը, սերբ. а, ուս. о կամ е), այս ձայնաշրջումը կը վկայէ, որ նաեւ հին ուէլք եւ հին սլաւերէն լեզուները երաժշտական շեշտ մ'ունեցած ըլլային:

§ 6. Երաժշտական շեշտին արդիւնքն է այն պարագան ալ, որ ~~արտաբերութիւնը~~ բառին սեռականին մէջ ու երկրարբառը սի փոխուած կը տեսնենք. անոր համար սխալ է Պր. Կարստի եւ Պր. Մէյէի այն կարծիքը (KARST, Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen էջ 43, MEILLET, Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique էջ 4), թէ հին հայերէնի մէջ այս սեռականը դեռ ~~արտաբերութիւնը~~ արտաբերուէր՝ եւ միայն միջին հայերէնի մէջ դարձաւ ~~արտաբերութիւնը~~ միջին հայերէնի մէջ այսպիսի փոփոխում մը չէր կրնար

տեղի ունենալ, որովհետեւ այն ժամանակը հին երաժշտական շեշտը արդէն ուժի շեշտի մը փոխուած էր. անոր համար հին հայ. *աւաւաւաւ* ոչ թէ **աւաւաւ*, այլ *աւաւաւաւ* կը փոխուի. ըստ հետեւորդի պետք է, որ *աւաւաւաւ* բառին հին հայ. սեռականը արդէն *աւաւաւաւ* արտաբերուէր:

§ 7. Ստոյգ է, թէ նա երկրարբանոյն սի փոփոխուած ըլլալուն ուրիշ օրինակ մը չենք գտներ. պատճառն այն է, որ նա երկրարբանը այն ժամանակ շատ սակաւագիւտ էր. *աւաւաւաւ* մէջ եւ *աւաւաւ* սեռականին մէջ նա երկրարբանը այն ժամանակ գոյութիւն չունէր, այլ տառը միայն *աւաւաւ* *աւաւաւ* *աւաւաւ* ուղղականներուն եւ հայցականներուն մէջ կը գտնուէր (հմմտ. *աւաւաւաւ*, սեռ. *աւաւաւաւ*). *աւաւաւ* վերջաւորութիւնն ունեցող գոյականներուն (*աւաւաւաւ*, *աւաւաւաւ* եւն) մեծագոյն մասը այն ժամանակը գեռ չէր կազմուած. ընդհանրապէս *աւաւաւ* վերջաւորութիւնը սկզբան անդ *աւաւաւաւ* ներկային վերջաւորութեանը հետ միացած *աւաւաւաւ* (դ. օ. *աւաւաւ*) ծագում առած է (դ. օ. **աւաւաւաւ* *աւաւաւաւ*):

§ 8. Նաեւ *աւաւաւաւ* բառին յոգնակին (*աւաւաւաւաւ*, սեռ. *աւաւաւաւաւ*) այն ժամանակ գոյութիւն չունէր, որովհետեւ այս բառը սկզբան անդ անշուշտ «կուռք» չէր նշանակեր. *աւաւաւաւ* բառը անշուշտ սկզբան (ինչպէս ամէն *աւաւաւ* վերջաւորութեամբ կազմուած գոյականները) կը նշանակէր վերացեալ գաղափար

մը. անտարակուսելի է, որ ~~հարէ՛մ~~, ~~հարէ՛մ~~ բա-
 յերուն հետ առընչութիւն ունի. — ձայնը կը
 մեկնուի այն պարագային, որ ~~հար~~ ածականը
 (որմէ ծագած է ~~հար~~ բայը, [թէեւ յետոյ ի-
 արմատ դարձած]), սկզբան անդ կրնայ և ար-
 մատ մ'եղած ըլլալ, ինչպէս կը կարծէ Վլուգէ
 (KLUGE, Etymologisches Wörterbuch der
 deutschen Sprache, fest բառին ստուգաբա-
 նութեան մէջ). ըստ հետեւորդի՝ ~~հար~~
 սկզբնաբար «ստեղծանելը, ստեղծում, արար-
 չութիւն», եւ ապա «արարիչ» կը նշանակէր
 (հմմտ. լատ. prōvidentia 1. նախախնամու-
 թիւն, 2. «նախախնամող, աստուած»), արդ՝
 յայտնի է, որ այսպիսի բառ մը «կուռք» կամ
 «դէք» նշանակել չէր կրնար. երբ յետոյ
~~հար~~ բառին յոգնակի մը կազմուեցաւ,
 երկբարբառներուն նուազումը շատ ժամանակէ
 ի վեր աւարտեալ էր եւ չկրկնուեցաւ. բարդու-
 թիւններն ալ (~~հար~~ եւն) երկբարբառ-
 ներուն նուազման ժամանակէն ետքը կազ-
 մուած են:

Կոպենհագ, Մարտի 26ին:

ՀՈՂԳԸՐ ՊԵՂՆՐՍՄԸՍ

ԱՅԲՈՒԲԵՆԱԿԱՆ ՅԱՆԿ ԲԱՌԵՐՈՒ ԵՒ ԿԱՐԵՒՈՐ ՄԱՍԻԿՆԵՐՈՒ

Ա.

ա 27, 29, 64, 65, 66
 ազանիմ 12
 ազըն 35
 ազդ 24, 26
 ազն 8
 ազնիւ. ա. ազն
 -ւած 73
 ածեմ 28
 -ալլամն 8
 ազն 15
 ահեակ 8
 ահեկան ա. ահեակ
 աղ 32, 38
 աղաշեմ 36
 աղաթք 36
 աղբեր 5, 32, 34, 39
 ամենքին, -քեան 31, 63
 ամիս 33
 ամուսին, ամուսնանամ, -ա-
 մուսնութիւն 38
 այ (երկրորդ) 45, 64
 այդ 67
 այեր 65
 այծ 33
 այն, այնք, այնմ 42, 61, 64,
 66, 67
 այր 8, 33, 35
 այրական 8
 այց 21
 -ան 7, 8
 -անէ (բց.) 42
 անգր, անգրէն 61, 63
 անգրանիկ 7, 36, 37
 անիծ 19, 20
 անիծանեմ 19
 անկատար (փեկ) 28

անուն 32, 34, 35
 անուրջ 33, 44
 աշք 17
 առաջատար 36
 ասեմ 27
 աստ 37
 աստեմ 74
 աստղ 19, 33
 աստուած 72-74
 աստուածածին 74
 ասր 50, 53
 աստաձե 33
 աստեան 7
 ասրար 4
 արգելական ձեռ. (մի սիրեր)
 49, 59
 արեգ 4
 արեգակն 4
 արեւ 4
 արեւակն 4
 արծաթ 13, 16
 արևակ 2
 արու 8
 -արուք (հրմ.) 29
 արջ 22, 29
 արտարս 16
 ասթ 12
 ասլ 12
 ասր 32, 35

Բ.

բ 16
 բազմանամ 47
 բազում 47
 բառնամ 46
 բարի 16, 38
 բարձր 50, 53, 54

բարձրանամ 53
 բարութիւն 34, 38
 բարոք 16
 բեռն 24, 33, 47
 բերեմ 16
 բոկ 15
 բութ 12
 -քք, -վք (գրծ. հւղիւրք)
 30, 51

Գ.

գ 1, 4, 5, 6, 7, 9, 15, 52
 գազան 8
 գալ 37
 գալուստ 37
 գառն 33, 46
 գեղեցիկ 35
 գիշեր 17, 18
 գիտեմ 27
 գիւղ 44
 գոգեմ 9
 գոգեստ 36, 38
 գործարան 7

Դ.

դ 12, 13, 57, 59
 դա 57-59, 64-67
 դալ 12
 դայեակ 15
 դառնամ 46
 դաւթեան 7
 դերձակ 2
 դշն 66
 դու 45, 57, 59, 66
 դուռն 32, 46
 դուք 46, 66
 դուստր 24, 33, 41
 դքա 66

Ե.

ե- (մանկ.) 27, 71
 ես (երկրորդ) 9, 71
 -եսայ (հանգեսայ) 37
 -եսն (մանկ.) 7
 -եսայ (գործեսայ) 27
 երբայցի 21
 եդ 28
 եդի 28, 60
 եդք 29
 եկի, եկն 28
 եզրայր 33
 -եղնն (մանկ.) 48

եզն 33
 եմ 26, 59
 եամ 11
 ես 26, 45-47
 -եստ (մանկ.) 36, 37
 ետու, ետուր եւն 27-29, 60
 երայտ 21, 22, 36, 53, 55
 երես 9, 18
 երեւիմ 9, 36, 38
 երեսայթ 36, 38
 երեք 25
 երեքեան, երեքին 63
 երէկ 38
 երէց 25, 35, 36, 37
 երկին 5
 երկիր 5
 երկնչիմ 7
 երկոքին, երկորեան 63
 երկու 7
 եւթն 12, 32
 եփեմ 10, 11, 24

Զ.

զ 16, 69
 զ (նիգրի) 23
 զարդ 24, 30-42
 զեռամ 11
 զեռուն 11

Է.

է 17, 29
 է- (նիգրի) մանկ.) 28
 -է (բցա-) 40-42, 45, 47
 էայր 28
 էի 28, 60
 էիք 29
 էր 49, 59, 60
 էլ 6, 7, 17, 55

Ը.

ը 72
 ըմբան, ըմպան 8
 ըմպանակ 8
 ըմպեմ 8

Թ.

թ 10-13, 56
 թանկ 50
 թարնում 37
 թարուստ 37
 թարուցանեմ 37
 թարչիմ 20
 -թիւն, -ութիւն 13, 34, 38

ժ.

ժ 23, 53, 55, 69
 ժողով 23
 ժողովուրդ 37

Ժ.

-ի- (արմ.) 24, 25, 39, 40
 -ի (եղի) 27, 28
 ի (նախադր.) 42, 43, 47
 իժ 17, 47
 իմ 9
 իմանամ 36
 իմաստ 36
 իմօք, յիմօքէ 61, 62, 65
 -ին (մանկ.) 31, 48, 61, 63
 յինէն (բցու. Ասի) 47
 (ինչ գազան) 46
 ինքն, ինքեան 61, 63
 իշխան 8
 իրիք (սեռ. իմնի) 62, 65
 իւիք (գրծ. իմնի) 61, 62
 -իւր (խառնիւր) 59
 իւր (գերն.) 61
 *իք (= ի՞նչ) 61, 62, 65

Լ.

լեռան 46
 լեարդ 32
 լեզու 12
 լոյս 39, 40, 44, 45
 լուսնամ 5
 Լքանեմ 16

Լս.

լս 16, 55, 56
 խանանեմ 19
 խայծեմ 19
 խայտ 19
 խաւարծի 19
 խաւարտ 19
 խոհական 37
 խորհիմ 37
 խորհուրդ 37

ժ.

ժ 16, 19
 ծանկիմ 38
 ծանկոյլիմ 38
 ծաղր 50, 54
 ծանր 26, 48, 49
 ծառ 1

ծին 38, 48
 ծնանիմ 37, 48
 ծնունդ 37
 ծով 40
 ծունդ 5, 25
 ծունր 17, 25, 50, 53, 54

Կ.

կ 6, 7, 14, 15, 16
 կաթ 13
 կաթն 12, 13
 կալ 15
 կալու. մ 14, 15
 կաղ 14
 կամարջ 44
 կանացի 21
 կառափն 14
 կարեմ 27
 կարծր 50
 կեսուր 6
 կիժանք 8
 կիժեմ 8, 12
 կին 26, 44
 կողի 4
 կով 4, 33, 66
 կորնչիմ 7
 կորուսանեմ 37
 կորուստ 37
 կուխիմ 12
 կրակ 14, 15

Հ.

հ 11, 13, 15, 48, 52
 Հազարայային 18, 20
 Հայր 8, 13, 33, 39
 Հանդիստ 37, 38
 Հանդիլիմ 20, 37
 Հանիմ, Հանոյ 14
 Հասանեմ 19
 Հաստ 74
 Հաստեմ 74
 Հարաւու. նր 4, 35
 Հարան 22, 33
 Հարցանեմ 22, 33
 Հաց 23
 Հաւան 7, 8
 Հաւանիմ 7
 Հաւատ 8
 Հեծանիմ 19
 Հիժ (ինչո՞ւ) 15, 19
 Հիժե 19, 25

Հինգ 31
 Հնգեամասն 31
 Հոգի 23
 Հոգեզէն 48
 Հով 8
 Հովանի 8
 Հովանոց 8
 Հովիտ 8
 Հուր 32
 Հրեայ 55
 Հրեզէն 48
 Հորու 8

2.

ճ 16
 Ճայն 7, 67
 Ճանձրանամ 38
 Ճանձրոյթ 38
 Ճեսն 17, 32
 Ճեր 61
 Ի ձեռք (բոս. գուրթ) 47
 Իհն 34
 Լուկն 32

Պ.

Պամուր 55

Ճ.

Ճ 56

Մ.

մ 34, 35
 -մ (Հայ. վերջ. բիթ.) 32, 33
 մակ 38
 մայր 33
 մանր 50
 մաշկեզէն 48
 մարդ 13, 24, 26, 36, 40, 41, 45, 57
 մարդիկ 15, 36-38
 մեղանշեմ 7
 մեղր 51, 53, 54
 միջ, միջ, միջ, Ի ձեռք 45, 47, 48, 61
 Ջիլ, միջոյ 17, 23
 միս 33
 -մի (վերջ. բիթ.) 35, 41
 Ջամ 19, 41
 մ. ծանեմ 20
 մակն 32
 մամուկ 20

Յ.

յ 13, 35, 56, 57, 65
 յուզ 23

Ն.

ն 35
 -ն- (արմ.) 25, 32-34, 39, 40, 49
 -ն (Հայ. վերջ. բիթ.) 32
 նա 42, 62, 64-67
 ներքին 48
 Ի ներքոյ 2
 Ի ներքո 2, 16
 նոյն, նորին, նոյն 42, 61, 62, 65
 նովու, նովիմ, նովին 61, 62
 նոր 44, 49
 նորոգ 44
 նորուն (յգ. սեռ. նոյնի) 63
 նու 50
 նուէր 55
 նուիրեմ 55
 նորա 66
 -նչ (մանկ.) 7

Շ.

շ 6, 17, 20, 23, 51-55, 69
 շեղ 18, 20, 55
 շերտ 18, 20, 55
 շուն 6, 7, 34, 55,
 շունչ 7

Ո.

-ո- (արմ.) 39-41, 44
 ո, ուզ 15, 61, 63, 66
 ուն, ուրուն 41, 62
 օան 32
 օր, օրոյ 41, 63
 օրդի 8, 9, 23, 24
 օրիթ 13
 -ու- (արմ.) 25, 39, 49, 51, 53, 54
 ու (երկրբոս.) 9, 71
 -ուսմ (վերջ.) 73
 ունիմ 14
 ունկն 32
 -ուսմ 37
 ուսեալ 36
 ուր 61
 ուրախ 36
 ուրիք 61

արջու 8
-ուցանելով 37
-ուր 26
այ 13, 41, 61

2.

է 17, 20
էր 24
էրեբտասան 31
էրբ 31

Պ.

պ 55, 56
պաշտան 34, 34
պատու էր 55
պատու իրեմ 55

Ջ.

ջ 17, 22, 29, 44, 56
ջեանում 46
ջերմ 17
ջուր 23, 24

Ռ.

ռ 1, 11

Ս.

ս 6, 10, 17, 20, 47, 52, 69
սա 64-67
սան 10
սերեմ 37
սերտե 10, 18, 32, 35, 39-41
սերունդ 37
սիրտ 17, 24, 32, 39, 41
սին 9, 34
սխալ 16, 18, 19
սկեսուր 6
սկիզբն 35
սկունդ 6
սկսանիմ 35
սնանիմ 37
սնունդ 37
սոյն 66
սունդ 10
սուս 10
սարա 66
-սլիկ(սույ. յգ. 2. 7.) 29
սանրդ 44
սանրջ 44
սասար 5
սրակեմ 19
սփռա 19

Վ.

վ 4, 5, 9, 11, 16, 56, 57
վազ 8
վաղի 8, 38
վանեմ 2
վաս 3
վասիմ (բարբարեմ) 2, 3
վասիմ (գինիմ) 2, 3
վասն 2
վար 3, 4
վարեմ 3, 4
վարչ 2
վեշտասան 21, 22, 52, 55
ի վեր 1
ի վերայ 1, 2
վերին 48
ի վերայ 1, 2
վեց 21, 52
վիշ 47
վրնջեմ 2
-վր. ա. -ըը

Տ.

տ 11
տայգր 5, 33
տասն 32
տեղի 9, 43
տե 8
տեեմ 8
-տի- (արմ.) 36, 38
տի 33, 44
տուն 34, 35

Ր.

ր 1, 5, 15, 35, 50, 53-55,
57, 58
-ր- (արմ.) 33, 39, 40, 49, 62
-ր (վերջնասան) 48, 59, 61, 63

Ց.

ց 16, 17, 20-23
-ց (վերջնասան) 21, 42, 47
ցախ 16, 17
ցամաք 15
ցանում 10
ցաւ 10
ցին 23
-ցիկ (հրմ. վերջ. բլթ.) 29

Խ.

չ 3, 4, 5, 9-11, 13, 34, 35

Փ.

փ 10, 11, 20, 55, 56
 փախնու՛մ 37
 փախուսա՛ւ 37
 փախուցանե՛մ 37
 փառք 3
 փշլի՛թ 10
 փուլ 10
 փշր 50

Ք.

ք 4, 7, 13, 48

ք (յգ. ուղ.) 24, 29—31, 62
 ք (յգ. Գրձ.) 26
 ք (յգ. 1. Գ.) 26, 27, 29
 ք (յգ. 2. Գ.) 28, 30
 ք (ճանկ.) 41
 քաղցր 50
 քան 13
 քանի 13
 քար 14
 քմական 16, 20, 23
 ք՞ 7, 66
 ք՞յր 7, 33

Ո Ւ Ղ Ղ Ե Լ Ի Ք

Երեւ. Ցոչ.	Տարած.	Ռուսիչ
1 վարեն 2	նաեւ. յգ.	նաեւ. = յգ.
2 վարեն 4	պարսկերէնով մեկնել	պարսկերէնի մէջ գանկել
3 13	բառին մէջ պրս.	բառին (պրս.
— 14	xvarenah- բառերու.	xvarenah-)
4 13	ի-ի	ի-ի
5 2	sthura-	sthūra-
6 4	սաքսութիւն	սաքսընկել
— 16	çvaçru-	çvaçrū-
— 17	*սիւսար արմար սպանել	սի՛ Ծոցեւր. հեւ. է մեկնել
7 19	ծշեցէք	ծշել
∞ 11	հեւլի- բառը	հեւլի- բառը ըստ Քուրդի
— 28	մք	Քուրդի
9 10	благородства	благородства перода սինս
— 12—14	ուստի. . . որանել	եթէ երկու բառերուն մէջ չեզուարթաւորան կապ մըն է, պէտք է որ հեւլի՛ բառը հեւլ գոյրակներն մէկ տեանցն ըլլայ
— 15	հյ.	ուլ.
— 35	ի-է	բ-է
10 7	ու-ի	ու-ի
11 26	վերջ	մէջ
13 2	որոշ ձայն ունենալ	Ճ ձայնի փոխուիլ

14	16	күрүтә	күрүтә
-	22-23	կրծար աներկրայ ըտել	հասաներ
-	23-24	ուսած թժ այս	ցարգ ուսած
-	30	հեւ.	հւլ. ԿՈՒԻՏԻ ԿԱՆԿՆԱԼԵՆ
-	32	ուել-	ԿՈՒԵՏԻ *կը բանեւ
-	-	givinnan	սո՛ն-
17	16	արագեանները	գիւիննան
-	29	է-ի	քմաւագաւանակները
-	31	է՛	(է. միշտ փոխանակ արագեան պէտք է որ կարգացուի քմաւագաւանական)
19	13	խանէր	է-ի
22	13	ձեւը	*է՛
-	16	որանք	խաննէլ
-	17	կու գան	ՇՈՒՄԼ
-	22-23	Նիւստ... գայն	որանց մէջ է ուսան
-	24	փոխանական	կու գայ
-	փոքրէն 3	համեայն	գայնութիւն ունեցած 1-ին արգիւնք պիտի համեարինք գայն, որ
23	2	որինակ	յերեւան կու գայ
24	2	հանցէր	եպքը
-	7	ցՅ-է	ուրէ բառին նախնական մեհ
-	17	-ՕՏ	հասիլ
-	31	հարկի չկայ	ցՅ-է
25	13-15	այս... արինաց	-ՕՏ
-	18	ուսան անկորուստ կը թեայ	կարելի չէ
-	23	բառին	իրենց ունեցած զարգացման բառ ճայնական արինաց ՇՈՒՄԼ
-	29	չենք գիտեր	ուստ մը յերեւան կու գայ
26	3	ապացուցուիլ	բառը
27	1-3	(...)	չի ներկայացըներ
-	26	ուստի	մերժուիլ
-	փոքրէն 2	կորուսիլ	(քննականագէտայրութեան բեռներ, եթէ -+ վերջուստութեան պատշաճ մեկնութիւն մը կրնայ գտնուիլ)
28	1	*e-dot	բաց
-	10	այնպէս	պակտիլ
			* e-döt
			բառին համեայն

—	20	իի վ'աւփութիմ	ի-ի մասանց կը բաժնեմ
—	26	* կէ-տի	* կէ-տի
—	28	* կէ-տ	* կէ-տ
20	4—5	խանարհուստ . . . յուսե. յարկիք մանկան հետ ըստնն	միացած * օսետս բոցս. նեւն
—	6	ուստի	էի+
—	գարեմ 1	անաս	անաս
31	16	հաստատուն	արշ
—	17	իմպիլը՝	պարագան
—	19—20	զահարհիլ . . . շէ	պարզաներուն գորու. թիւնն երկրորդան կ'ընէ
—	25	պետք էն	պետք էն
—	26	եւ . . . բոց	վերջուսրութիւնը: Արդ կ'երեւոյ որ շատ արժանի անեանք
32	3	Շատ արժանի անեանք	
—	15—16	հոցի . . . է	հոցիսման է
1414	(գարեմ)	աներկբայ	աներկբայ
19	1	սփիւ	սփիւ
29	18	պատմի	պատմի
37	13	(գարեմ) կարուսանեմ	կարուսանեմ
42	2	(գարեմ) բացառականացու թէ է	բաց կ'ընու թէ էն
47	1	(գարեմ) ինչէ՛	ինչէ՛
63	3	էլ 143	էլ 21
64	15	զերանու	զերանու

Ա Չ Գ Ա Յ Ի Ն Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ա Բ Ա Ն

- Ա. Գալէմբեարեան Հ. Գրիգորիս Վ., Ուսումնասիրութիւնք Լեւանայոց զատաստանագրոյն: 1. Պիշոֆ, Լեւանայոց հին իրաւունքք: 2. Գուլեք. իրաւունք Հայոց: 1890: 8° Երես՝ 85+59: Փր. 1.25
- Բ. Մեճեփիշեան Հ. Գարբիէլ, Ազգաբանութիւն ազնուական զարմին Տիւզեանց. (պատկերագարդ): 1890: 8° Երես՝ 50: Փր. 1.—
- Գ. Տաշեան Հ. Յակովբոս, Ազաթանգեղոս առ Գէորգայ ասորի եպիսկոպոսին եւ ուսումնասիրութիւն Ազաթանգեղեայ գրոց: 1891: 8° Երես՝ ԺԱ+159: Փր. 1.25
- Դ. Դեմետրիոս Տաճի Արեւելեան Հայքի Պուրովինա: Թրգմ. Հ. Գ. Վ. Գալէմբեարեան: 1891: 8° Երես՝ 79: Փր. —.85
- Ե. Տաշեան Հ. Յակովբոս Վ., Ուսումնասիրութիւնք Ստոյն-Կալիստենեայ Վարուց Աղեքսանդրի: 1892: 8° Երես՝ Դ+272: Փր. 3.—
- Զ. Ալայեք Տրվլի եւ Գ. Փիսոն, Ուղեւորութիւնի Փոքր Ասիա: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1892: 8° Երես՝ 82: Փր. 1.—
- Է. Մառ Նիկ., Ամսանային ուղեւորութիւնից դէպի Հայք: Թրգմ. Մոսկորիոս Անտիեան: 1892: 8° Երես՝ 89: Փր. 1.25
- Ը. Գարբիէլ Ա., Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացոյ: Հա. Ա.: Թրգմ. Հ. Յ. Վ. Տաշեան: 1893: 8° Երես՝ Ժ+51: Փր. 1

- Ք. Գաշեմբեարեան Հ. Գրիգորիս վ., Պատմութիւն հայ տրագրութեան: Հտր. Ա. 1794—1860: (1 տասնկարգ:) 1895: 8° Երես՝ 232: Ֆր. 2.50
- Ժ. Կոնիքի Փր. Կ., Ըննութիւնը գրոց Դաւթի Անյաղթի: Քրգմ. եւ յաւ. Հ. Ե. Վ. Տաշեան: 1893: 8° Երես՝ Է+92: Ֆր. 1.25
- ԺԱ. Գոմրիկեան Հ. Գրիգոր վ., Հայր յնդիսարեթուալոյիս Դրամսիրումնիոյ 1680—1779: (1 գլնկատիւ.) 1893: 8° Երես՝ Ժ+533: Ֆր. 4.50
- ԺԲ. Խաչաթեան Գր., Չննոր Դրակ, համեմատական ուսումնասիրութիւն: 1893: 8° Երես՝ 78: Ֆր. 1.—
- ԺԳ. Տէր-Մովսիսեան Փարսադան, Հայ գիւղական տունը: Քրգմ. Հ. Բ. Վ. Պիւլգիկոնան: (6 տախտակ 55 պատկ.) 1894: 8° Երես՝ 103: Ֆր. 2.—
- ԺԴ. Գարիէր Ա., Նորագոյն աղքէրք Մովսիսի Խորենացոյ. Հտր. Բ. կամ Յաւելուած: Քրգմ. Հ. Ե. Վ. Տաշեան: 1894: 8° Երես՝ ԺԱ+43: Ֆր. 1.—
- ԺԵ. Տաշեան Հ. Ե. Վ., Ուսումնասիրութիւնը հայերէն փոխանակ բառից: Ա.՝ Հ. Հիւզման, Սեմական փոխանակ բառեր հին հայերէնի մէջ: Բ.՝ Փորթէման Կ., Յունական փոխանակ բառեր հայերէնի մէջ: Գ.՝ Հ. Հիւզման, Հայկական Յատուկ անուանք: 1894: 8° Երես՝ 9+145: Ֆր. 2.—
- ԺԶ. Տաշեան Հ. Եսկովրոս վ., Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնը: Հտր. Ա.: Ա—Զ: Ա. Նեմեսիոս: Բ. Պրոկղ Դիաղոխոս: Գ. Խոսրովիկ: Դ. Դիրք Հերձուածոց կամ Եպիփան: Ե. Պրոկղ: Զ. Սեկունդոս իմաստասէր: 1895: 8° Երես՝ ԺԲ+294: Ֆր. 3.60
- ԺԷ. Տաշեան Հ. Եսկովրոս վ., Հայկական աշխատսիրութիւնը հայազէտ Պ. Փէթթէրի, ի մի ամիոփուած եւ թարգմանուած հանդերձ ծանօթութեամբը: 1895: 8° Երես՝ 202: Ֆր. 2.50
- ԺԸ. Տիւրեան Կ., Սեւ ծովու ուսական եզերքը: 1895: 8° Երես՝ 192: Ֆր. 2.—
- ԺԹ. Գոմրիկեան Հ. Գրիգոր վ., Դրամսիրումնիոյ Հայոց Մետրապոլիսը կամ Նկարագիր Կերւա

- Հայաստանի ի գիր եւ ի պատկերս: 1896: 8°
Երես՝ Թ+352: ֆր. 3.60
- Ի. Տաշեան Հ. Յակոբյան Վ., «Վարդապետութիւն առաքելոց» անվանեալ կանոնաց մատենք. Թուղթ Յակոբայ առ Կողբատոս եւ Կանոնք Թաղղէի: 1896: 8° Երես՝ Թ+442: ֆր. 6.—
- ԻԱ. Տումաշեկ Վ., Սասուն եւ Տիգրիսի աղբերաց սահմանները: Պատմական եւ տեղագրական հետազոտութիւն: Մասն Առաջին՝ Պատմական տեղեկութիւնք Սասնոյ վրայ: Թրգմ. Հ. Բ. Պիլեզիկճեան: 1896: 8° Երես՝ Լ+62: ֆր. 1.—
- ԻԲ. Կարաբիկ Ս., Արգարու գոյցը Մովսէս Խորենացոյ Պատմութեան մէջ: Թրգմ. Հ. Գաբրիէլ Վ. Մէնէվիչեան: 1897. 8° էջ ԺԶ+107: ֆր. 1.50
- ԻԳ. Յովնանեան Հ. Ղ., Հետազոտութիւնք նախնեաց ռամկորէնի վրայ: Ուսումնասիրութիւնք եւ քաղուածներ: Մասն Ա. Ռամկորէն մատենագրութիւնք: Տետր Ա: 1897, 8° էջ Ը+272: ֆր. 4.—
- ԻԴ. Յովնանեան Հ. Ղ., Հետազոտութիւնք նախնեաց ռամկորէնի եւն: Տետր Բ: 1897: 8° էջ Ա—Ը+273—522: ֆր. 3.—
- ԻԵ. Գեղեկ Մ., Համառոտ պատմութիւն Հայոց: Թրգմ. Հ. Գր. Վ. Գալէմբեարեան: Յաւելուածք թարգմանչին՝ 1. Յանկ 1895—1897 Հայոց կոտորածներու առթիւ լոյս տեսած գրքերու: 2. Գաւազանագիրք Կաթողիկոսաց եւ Պատրիարքաց Հայոց: 1897 8° էջ Ը+130: ֆր. 1.50
- ԻԶ. Մեմեկիչեան Հ. Գարաբիկ Վ., Գիրք (կամ յօդուած) գրելու արուեստը: Նորուս հեղինակներուն ուղղեալ քանի մը կարեւոր ակնարկութիւններ: Յաւելուած՝ Գիրք կարգալու արուեստը: 1898: 8° էջ Լ+123: ֆր. 1.25
- ԻԷ. Խաչաթեան Գր., Մ. Խորենացու նորագոյն աղբիւրների մասին քննադատական ուսումնասիրութիւնք: 1898: 8°, 56 էջ: ֆր. 1.—
- ԻԸ. Տաշեան Հ. Յ., Ակնարկ մը հայ նագրութեան վրայ: Ուսումնասիրութիւն Հայոց գրչու-

- թեան արուեստին: (10 զնկատիս պատկերով:)
1898: 8° ԺԱ+202 էջ: Ֆր. 2.50
- ԻԹ. Դադրաշենյան Ե., Փառաոս Բիզանդացի եւ
իւր պատմութեան խարդախողը: Մ. Խորենացու
աղբիւրների ուսումնասիրութիւն: 1898, 8° 175 էջ:
Ֆր. 2.50
- Լ. Մսերեանց Լ., Հայերէն քարաաւիտուութիւն:
Թրգմ. ի ռուսերէնէ Հ. Գ. Վ. Մէնէվիչեան: 1899,
8° Երես՝ է+26: Ֆր. — 50
- ԼԱ. Ժուեան Հ. Ե., Հայք ի Զմիւնիա եւ ի շրջա-
կայս: Հատոր Ա. Զմիւնիա եւ Հայք. (պատկե-
րազարդ:) 1899: 8° Երես՝ ԺԲ+369: Ֆր. 5.—
- ԼԲ. Ժուեան Հ. Ե., Հայք ի Զմիւնիա եւ ի շրջա-
կայս: Հատոր Բ. Զմիւնիոյ վիճակին զիստոր
քաղաքներն եւ Հայք. (պատկերազարդ:) 1899:
8° Երես՝ Ժ+161: Ֆր. 2.50
- ԼԳ. Գովրիկեան Հ. Գրիգոր Վ., Հայք յնդիսարե-
թուպուխ Դրամսիլուանիոյ. Բ. Հատոր 1780—1825.
(1 զնկատիս:) 1899: 8° Երես՝ է+558: Ֆր. 5.—
- ԼԴ. Գազանձեան Ե., Եղոկիոյ Հայոց գաւառաբար-
քացի: 1899: 8° Երես՝ է+124: Ֆր. 1.—
- ԼԵ. Կարրիէր Ա., Հեթանոս Հայաստանի ութ մհնան-
ներն Ազաթանգեղոսի եւ Մ. Խորենացոյ համե-
մատ: Թրգմ. Հ. Յակովբոս Վ. Տաշեան: (1 աշխար-
հգրին տախտակով:) 1899: 8° Երես՝ 48: Ֆր. — .70
- ԼԶ. Տաշեան Հ. Ե., Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ,
բատ Ն. Մատի, տեղեկատուութիւն եւ քաղուածք-
ներ: 1900: 8° Երես՝ ԺԱ+198: Ֆր. 2.50
- ԼԷ. Տաշեան Հ. Ե., Մատենագրական Մանր Ուսում-
նասիրութիւնք. (տես ԺԶ:) Մամն Բ: Է-Ժ. Խիկար
եւ իւր իմաստութիւնն, Ազապետոս եւ իւր Յոր-
դորականք առ Յուստինիանոս, Թղթակցութիւն
Արզարու եւ Զրիստոսի բատ Նորագիւտ արձանա-
գրութեան Եփեսոսի, եւ Գէորգայ Պիսիզեայ Վեց-
օրեայք: 1901: 8° Երես՝ ԺԲ+388: Ֆր. 4-50
- ԼԸ. Գր. Տէր-Պօղոսեան, Նկատողութիւններ Փառ-
տոսի Պատմութեան վերաբերեալ: 1901: 8° Երես
է+110: Ֆր. 1-50

- ԼԹ. Վեբեր Դր. Սիմոն, Արարատը Ս. Գրոց մէջ:
Թրգմ. Հ. Բառնարաս Վ. Պիլէզիկճեան: 1901: 8°
Երես՝ Ե+77: Փր. 1.—
- Խ. Սամատաշեան Յովսէփ Վ., Ատրեստանեայ
եւ Պարսիկ սեպագիր արձանագրութիւնք կամ
Նոցին քաղուածք որոնք Նաիրի-Ուրարտու աշխար-
հին պատմութեան կը վերաբերին: 1901: 8°
Երես՝ 262: Փր. 4-50
- ԽԱ. Խաչաթեանց Բագրատ, Հայ ժողովրդական
դիցազնական վէպք: 1903: 8° Երես՝ Ը+72: Փր. 1.—
- ԽԲ. Մեմեկիշեան Հ. Գաբրիէլ Վ., Արդի լեզուա-
գիտութիւնք: Հատոր Ա.: 1903: 8° Երես՝ Ը+204:
Փր. 3.—
- ԽԳ. Մարկարտ Դր. Յ., Հայ Բզեաշխք: Թրգմ. Հ.
Թ. Կէտիկեան: 1903: 8° Երես՝ 44:
Փր. —.75
- ԽԴ. Գեղեկ Հ., Սկզբնատրութիւնք Բիզանդեան քա-
նակաթեմերու դրութեան: Թրգմ. Հ. Գ. Գարան-
ֆիլեան: 1903: 8° Երես՝ Ը+83: Փր. 2.—
- ԽԵ. Կիւրչեկեան Բ. Վ., Ժովք, Ժովք-Տլուք եւ
Հոմ-Կլայ, պատմական եւ տեղագրական ուսում-
նասիրութիւն: (1 աշխարհագրական տախտակով)
1904, 8° Երես՝ Ը+119: Փր. 1.50
- ԽԶ. Կիւրչեկեան Բ. Վ., Կոլոտ Յովմանէս Պատ-
րիարք, պատմագրական եւ քանասիրական ուսու-
մնասիրութիւն: 1904: 8° Երես՝ ԺԴ+227: Փր. 3.50
- ԽԸ. Պեղեքսեր Հ., Նպաստ մը նայ. լեզուի պատ-
մութեան: Թարգմ. Հ. Գ. Գարանֆիլեան: 1904:
8° Երես՝ Ը+87: Փր. 1.25

[17]n.

